

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

TARİHİ SÜREÇTE KELAMİ YAKLAŞIMLAR
-ADUDİDDİN EL-İCİ VE EBU'L-MUİN EN NESEFİ
ÖRNEKLERİ-

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hüsrev KASTACI

İstanbul
Mayıs 2018

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

TARİHİ SÜREÇTE KELAMİ YAKLAŞIMLAR
-ADUDİDDİN EL- İCİ VE EBU'L-MUİN EN NESEFİ
ÖRNEKLERİ-

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hüsrev KASTACI

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi. Mehmet RUZİBAKİ

İstanbul
Mayıs 2018

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslam Bilimleri Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan Dr. Öğr. Üyesi Mehmet RUZİBAKİ (Danışman)

Üye Doç. Dr. Abdulluttalip ARPA

Üye Dr. Öğr. Üyesi Osman YILMAZ

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ömer ÇAHA

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Tarihi Süreçte Kelamî Yaklaşımlar - Adudiddin el-Îcî ve Ebû'l-Muîn en-Neseffî Örnekleri**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Hüseyin Kastacı

ÖZET

TARİHİ SÜREÇTE KELAMİ YAKLAŞIMLAR -ADUDİDDİN EL- İCİ VE EBU'L-MUİN EN NESEFİ ÖRNEKLERİ-

Hüsrev Kastacı

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslam Bilimleri Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Ü. Mehmet Ruzibaki

Mayıs-2018, 98+ xi sayfa

Çalışmamızda tarihi süreçte günümüze kadar etkilerini devam ettiren iki önemli âlim, Adudiddin el-Îcî ve Ebû'l-Muîn en-Nesefî, talebeleri, eserleri ve Kelam eğitimine etkileri bağlamında incelenmiştir. el-Îcî ve en-Nesefî'nin öğrencilerini tanıma, eserlerini tesbit etme ve karşılaştırmanın yanısıra tahlil metodu ile tarihi süreçten günümüze kelam ilmine ve eğitimine etkileri üzerinde araştırma sonuçları ve bulgular ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırmamız giriş, üç bölüm ve sonuç bölümünden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı ve önemi, araştırma yöntemi, konuya dair literatürlerin değerlendirilmesi, araştırmanın kaynakları üzerinde durulmuştur.

Birinci bölüm, kavramsal çerçeve, ilm-i kelam ve kelam âlimleri hakkındaki bilgiler ile oluşmaktadır. **İkinci bölüm**, Adudiddin el-Îcî, ve Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin hayatı, eserleri ve öğrencileri ile Kelam ilmindeki yeri, ilm-i kelam eğitimine etkilerinin tespiti üzerine bilgiler verilmiştir.

Üçüncü bölümde, el-Îcî ve en-Nesefî'nin günümüzde ilm-i kelam eğitimine yansımaları ele alınmıştır. Sonuç bölümünde tarihi süreçten günümüze kadar bu iki âlimin öğrencileri, eserleri ve bunların günümüze etkileri tespit edilerek karşılaştırmalı bir yöntemle ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: el-Îcî, en-Nesefî, Cürcânî, Kelam, Eğitim.

ABSTRACT

THE HISTORICAL APPROACHES OF KALAM ADUDİDDİN EL- İCİ AND EBU'L-MUİN EN NESEFİ EXAMPLES

Hüsrev Kastacı

Master's Thesis, Discipline of Basic Islamic Sciences

Supervisor: Associate Professor Mehmet Ruzibaki

May-2018, 98+ xi Pages

The main aim and objective of this research is to search Adudiddin al-Îcî and Abu'l-Muîn an-Nasafî with their students and books in the context of their effects on the education of the Kalam science, which continues its influence with its students and books in the historical process. This purpose is aimed to reveal the effects of the two scholars' with their students and books, determination, comparison and analysis method on the history and the science of Kalam.

Our study consists of three parts and a result section. The introduction chapter includes information on the subject, purpose and importance, method of research, evaluation of the literature on the topic, sources of the research.

The first chapter, consists of the conceptual framework, the information about the Kalam and the scholars of Kalam. **The second part**, contains Adudiddin al-Îcî, the third episode, the study of the lives, works and students for Abu'l-Mu'in al-Nasafi and their place in the history of kalam.

In the third chapter, the reflections of the al-Îcî and al-Nasafi's studies and books to this ages. In the conclusion section, the results obtained from the historical process are obtained through the students, books, and today's effects of these two scholars.

Key Words: al-Îcî, an-Nasafî, Cürcânî, Kalâm, Education

ÖNSÖZ

Tevhîd, inanç esaslarının başında gelmektedir. Allah'ın (c.c) varlığı ve birliği konusu, gelmiş, geçmiş bütün peygamberlerin tebliğinde ilk sırada yer almıştır. Allah Resûlü, Mekke'de inanç esaslarının tebliğ ve tesis edilmesi için onüç yıl geçirmiştir. Bu dönemde gerek müşrik, gerek inançsız ve gerekse tahrif edilmiş önceki din mensuplarına yaratıcı'nın varlığı ve birliği, görünür ve görünmez alemlerin yaratılışı ve gayeleri ilahi vahiy yolu ile aklın alabileceği seviyede tebliğ edilmiştir.

Resûlullah'ın vazifesini tamamlayıp âhirete intikalinden sonra sahâbe, tabiîn dönemleri, ilahi vahyin ve Hz. Muhammed'in (s.a.v) getirdiği tebliğ bilgilerinin kuvvetli etkileri ile geçmiştir. Bununla birlikte farklı anlayış ve fırkaların oluşması kaçınılmaz olmuş bu da yaratıcının varlığı ve birliği, kâinât ve insanın yaratılışı konularında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu farklı görüşlerin ortaya çıkması ile Resûlüllallah'ın tebliğ ettiği inanç esaslarında Kitap ve Sünnet çizgisini muhafaza etmek önemli bir durum arz etmiştir.

Bu dönemde Ehl-i Sünnet çizgisinde önemli bir şahsiyet olarak Ebû Hanîfe (80-148/699-767) görülmektedir. Ebû Hanîfe dönemin önemli ilim merkezlerinden biri olan Kûfe'de doğmasına rağmen, Mekke ve Medine'de bulunan âlimlerden ders almış, Akâid ve ilm-i Kelâm sahasında ortaya koyduğu görüş ve eserleriyle Ehl-i Sünnet Akâid'ini muhafaza etmeye ve geliştirmeye çalışmıştır.

İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'den sonra Ebû'l-Hasan Eş'arî ve İmam Mâtürîdî'yi inanç esaslarının Ehl-i Sünnet çizgisinde yerleştirilmesi ve muhafazası, Akâid ve ilm-i kelâm'ın tesisinde etkili şahsiyetler olarak sayabiliriz. Ebû'l-Hasan Eş'arî'yi Bâkîllânî, Cüveynî, Gazzali, Fahreddin er-Râzi, Kadî Beyzâvî ve Adudiddin el-Îcî takip etmiştir. Adudiddin el-Îcî'nin *el-Mevâkıf*, Tefâtânî'nin *el-Makasîd*, Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf isimli eserlerinin* telifi ile ilm-i kelâm ve Akâid devam edegelmiştir.

İmam Mâtürîdî'yi takiben Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *Tebşirâtü'l-Edille fi Usûli'd-din*, *Bahrü'l-Kelam fi Akâidi Ehli'l-İslam* eserleri ve onu takip eden Ömer en-Nesefî *Akâidü'n-Nesefî* eserleri ile Kelam ilmi günümüze kadar etkisini sürdürmüştür.

Bu araştırma tarihi süreçte, Adudiddin el-Îcî ve Ebû'l-Muîn en-Nesefî den günümüze kadar ulaşmış ve etkisini halen devam ettiren bu iki zatın, öğrencileri ve eserleri ile ilm-i kelam eğitimine olan etkileri hakkında elde edilen verilerin, mana, muhteva ve metod olarak günümüz ve ileri dönemlerde bu sahada yapılacak çalışmalara basamak teşkil etmesi maksadıyla hazırlanmıştır.

Araştırma süresince ilgi ve desteklerini esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ruzibaki, cesaret ve şevk verici desteklerinden dolayı Doç. Dr. Abdulmuttalip Arpa, Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Öztürk, Doç. Dr. Fadıl Aygan, Tavsiye ve yardımları için, Prof. Dr. Metin Yurdagür, fikir ve yönlendirmeleri ile katkıda bulunan, Dr. Öğr. Üyesi Osman Yılmaz, Prof. Dr. Yûsuf Şevki Yavuz ve Prof. Dr. İlyas Çelebi hocalarıma şükranlarımı sunarım.

Hüsrev KASTACI
İstanbul - 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZ	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, ÖNEMİ VE YÖNTEMİ	1
A. KONUSU	1
B. AMACI VE ÖNEMİ	1
ARAŞTIRMA YÖNTEMİ	2
A. KONUYA DAİR LİTERATÜRÜN DEĞERLENDİRİLMESİ	2
B. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	3
BİRİNCİ BÖLÜM	4
1. KELAM VE KELAM İLMİNİN DOĞUŞU	4
1.1. Kelam Kavramı	4
1.2. Sözlük Anlamı	4
1.3. Terim Anlamı	4
1.4. Kelam İlminin Temel Konuları	5
1.5. Kelam İlminin Temel Hedefi	5
1.6. Kelam İlminin Doğuşu	5
1.6.1. Kelam İlminin Doğuşunda Dahili ve Harici Sebebler	7
1.7. Dört halife ve Sahabe dönemi sonrası Kelam İlmi	10
1.8. İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe dönemi Kelam İlmi	11
1.9. İmam Mâtürîdî ve Ebû'l-Hasen el-Eş'arî döneminde Kelam İlmi	13
2. KELAM İLMİNE DAİR ÖNEMLİ ESERLER	13
2.1.1. el-Fıkhü'l-ekber	14
2.1.2. .Risâle fi'l-ğader	16
2.1.3. er-Red ale'z-zenâdika ve'l-Cehmiyye	16
2.1.4. Kitâbu's-Sıfât, Kitâbu Halkı'l-Ef'âl	17
2.1.5. Fehmu'l Kur'an	17
2.1.6. Kitab el-Temhid	18
2.1.7. Risâle fi ilm-i't-Tevhîd	19

2.1.8	El-Esmâ ve's-Sıfât.....	19
2.1.9	Eş-Şâmil fî usûli'd-dîn	19
2.1.10	Akîdetü Ehl-i 's-Sünne.....	20
2.1.11	el-Metâlibü'l-âliye.....	20
2.1.12	Ebkârü'l- efkâr	21
2.1.13	Telhisü'l-Muhassal.....	21
2.1.14	Tavâli'u'l-envâr.....	22
2.1.15	Kitâbü't-Tevhîd.....	22
2.1.16	es-Sevâdü'l-A'zam.....	23
2.1.17	Usûlü'd-dîn	23
2.1.18	el-Kifâye fî'l-hidâye.....	24
2.1.19	el-Umde.....	24
2.1.20	el-Akîdetu't-Tahâviyye	24
3	TARİHİ SÜREÇTE ETKİLİ İLMİ KELAM ALİMLERİ	24
3.1	İlm-i Kelam'da Meşhur ve Etkileri Halen Devam Eden Âlimler	24
3.2	İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe.....	25
3.3	Etkileri Günümüze Kadar Devam Eden Eş'arî Kelam Âlimleri	26
3.3.1	Ebû'l-Hasan Eş'arî	26
3.3.2	Ebû Bekr Bâkılânî	26
3.3.3	İbn Fûrek	26
3.3.4	Abdülkâhir el-Bağdâdî	26
3.3.5	İmâmü'l-harameyn Cüveynî.....	27
3.3.6	İmam Gazzali	27
3.3.7	Fahreddin er-Râzi	27
3.3.8	Seyfeddîn el Âmidî.....	27
3.3.9	Kâdî Beyzâvî.....	27
3.3.10	Adudiddin el-Îcî	27
3.3.11	Seyyid Şerîf el-Cürcânî	28
3.3.12	Sa'düddin et-Teftâzânî	28
3.3.13	Etkileri Günümüze Kadar Devam Eden Mâtürîdî Kelam Âlimleri	28
3.3.14	İmam Mâtürîdî	28
3.3.15	Hakîm es-Semerkindî	29
3.3.16	el-Pezdevî.....	29
3.3.17	Ebû'l-Muîn en-Nesefî	29
3.3.18	Ömer en-Nesefî	29
3.3.19	Nûreddin es-Sâbûnî	29
3.3.20	Ebû'l-Berekât en-Nesefî.....	30
4.	Tarihî Süreçte Etkisini Sürdüren Kelami Yaklaşımlar	30
4.1	Adudiddin el-Îcî ve el-Mevâkıf fî ilm-i'l Kelam.....	30
4.2	Ebû'l- Muîn en-Nesefî ve Tebsiratü'l-edille fî usûli'd-dîn	30

İKİNCİ BÖLÜM	32
1. ADUDİDDİN EL- İCÎ.....	32
1.1 Hayatı	32
1.2 Adudiddin el-İcî'nin Tahsili	34
1.3 Adudiddin el-İcî'nin Tedrisatı.....	34
2. Eserleri.....	35
2.1 Mevâkîf fî İlmî'l-Kelam.....	35
2.2 Cevâhirü'l-Kelam.....	35
2.3 el-Akâidü'l Adudiye.....	36
2.4 Risâle fî Kelamillâh.....	36
3. el-MEVÂKİF Fİ İLMİ'L- KELAM	36
3.1 Muhteva	37
3.2 Metod	38
3.3 Eğitim Açısından Önemi.....	39
3.4 İlmî Kelam Eğitimine Etkileri.....	39
3.5 Eserin İstifade Edildiği Ülke ve Medeniyetler	40
3.6 Eserin Günümüz Kelam İlminde Yeri.....	41
3.7 Eserin Günümüz Kelam İlminde Eğitime Etkisi	41
3.8 Eserin Günümüz Kelam İlminde Akademik Eğitimde Yeri.....	41
3.9 Eserin Günümüz Kelam İlminde Klasik Eğitimde Yeri	42
3.10 Değerlendirme.....	43
4. ADUDİDDİN el-İCÎ VE SEYYİD ŞERİF el-CÜRÇÂNİ.....	45
4.1 Seyyid Şerif el-Cürçânî'nin Hayatı	45
4.2 Seyyid Şerif el-Cürçânî'nin Eğitimi.....	45
4.3 Seyyid Şerif el-Cürçânî, Şerhu'l Mevâkîf ve Adudiddin el-İcî.....	46
5. EBÛ'L-MUÎN en-NESEFÎ	47
5.1 Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin Hayatı	48
5.2 Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin İlmî Tahsili	48
5.3 Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin Tedrisatı.....	49
5.4 Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin Talebeleri.....	49
5.5 Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin Eserleri.....	50
5.5.1 Tebsirâtü'l Edille fî Usûli'd-din.....	50
5.5.1.1 Muhteva.....	51
5.5.1.2 Metod	51
5.5.1.3 Eserin Tarihi Süreçte ve Günümüz ilm-i Kelâm'da Yeri.....	52
5.5.2 Bahrü 'l-Kelam fî Akâidi Ehl-i-İslam.....	53
5.5.2.1 Muhteva.....	53
5.5.2.2 Metod	61
5.5.2.3 Eserin Tarihi Süreçte ve Günümüz İlm-i Kelam'da Yeri.....	61
6. ÖMER en-NESEFÎ VE EBÛ'L MUÎN en-NESEFÎ	62

6.1	Ömer en-Neseîî'inin Hayatı	62
6.2	Ömer en-Neseîî'nin Eğitimi	64
6.3	Ömer en-Neseîî, Akâidü'n-Neseîî ve Ebû'l-Muîn en-Neseîî.....	65
6.4	Akâidü'n-Neseîî	65
6.4.1	Muhteva.....	65
6.4.2	Metod	66
6.4.3	Eğitim Açısından Önemi	66
6.4.4	İlmi Kalam Eğitime Etkileri	66
6.4.5	Eserin İstifade Edildiği Ülke ve Medeniyetler	67
6.4.6	Eserin Günümüz Kalam İlminde Yeri	67
6.4.7	Eserin Günümüz Kalam İlminde Eğitime Etkisi	68
6.4.8	Eserin Günümüz Kalam İlminde Akademik Eğitimde Yeri	68
6.4.9	Eserin Günümüz Kalam İlminde Klasik Eğitimde Yeri	69
6.4.10	Değerlendirme	70
	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	73
1.	el-İCÎ VE en-NESEFÎ'NİN GÜNÜMÜZE KELAMÎ YANSIMALARI	73
1.1	Adıyaman Üniversitesi	76
1.2	Afyon Kocatepe Üniversitesi	78
1.3	Aksaray Üniversitesi	79
1.4	İstanbul Üniversitesi.....	81
1.5	Marmara Üniversitesi.....	83
1.6	Ankara Üniversitesi.....	84
1.7	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi	86
1.8	Değerlendirme.....	87
	SONUÇ.....	92
	KAYNAKÇA	94

ŞEKİL VE TABLOLAR LİSTESİ

Şekil 1: Adudiddin El-İcî'nin yaşadığı coğrafya	33
Tablo 1: <i>el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam</i> eserinin içerdiği konular	44
Tablo 2: <i>Tebşirâtü'l Edille fi Usûli'd-din</i> eserinin içerdiği konular.	52
Tablo 3: <i>Akâidü'n-Nesefti</i> eserinin içerdiği konular	72
Tablo 4: Y.Ö.K. site kayıtlarında İslami ilimler programı bulunan Üniversiteler.	74
Tablo 5: Kelam.org site kayıtlarında Kelam bölümleri bulunan üniversiteler.....	75
Tablo 6: Adıyaman Ün. 2017-2.dönem müfredatında ilm-i Kelâm eğitimi bilgileri. 76	
Tablo 7: Adıyaman Ün. 2017-4.dönem müfredatında ilm-i Kelâm eğitimi bilgileri. 77	
Tablo 8: Afyon Kocatepe Ün. 2017-18 2. dönem ilm-i Kelâm eğitimi bilgileri	78
Tablo 9a: Aksaray Ün. 2017-18 3. dönem müfredatı ilm-i Kelâm eğitimi bilgileri ..	79
Tablo 9b: Aksaray Ün. 2017-18 3. dönem müfredatı ilm-i Kelâm eğitimi bilgileri..	80
Tablo 10: İstanbul Ün. İslâmî ilimler yüksek lisans programında okutulan dersler ..	81
Tablo 11: İstanbul Ün. İslâmî ilimler doktora programında okutulan dersler	82
Tablo 12: Marmara Üniversitesi, İslâmî ilimler doktora programı dersleri.....	83
Tablo 13: Ankara Üniversitesi, İslâmî ilimler yüksek lisans programı dersleri	84
Tablo 14: Ankara Üniversitesi İslâmî ilimler doktora programı dersleri.....	85
Tablo 15: Ankara Üniversitesi İslâmî ilimler Y.Lisans, doktora programı dersleri ..	85
Tablo 16: İZÜ İslâmî ilimler yüksek lisans ve doktora programı dersleri.....	86
Şekil 2: ilm-i Kelâm ile Akâid bağlantısı, ilm-i Kelâmın konuları.....	90

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.e.	: Aynı eser
bk.	: Bakınız
Bl.	: Bölüm
b.	: bin, İbn
c.c	: Celle Celâlühû
Der.	: Dergisi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
M.	: Milâdî
md.	: Madde, maddesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÖ	: Milâttan Önce
MS	: Milâttan Sonra
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
No:	: Numara
nşr.	: Naşir, neşreden/ Tahkîk eden
öl.	: Ölüm
r.a.	: Radıyallahu anhu/anha
s.a.v	: Sallallahu aleyhi ve sellem
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
vs.	: Vesaire

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, ÖNEMİ VE YÖNTEMİ

A. KONUSU

Çalışmamızın konusu, Tarihi Süreçte Kelami Yaklaşımlar: Adudiddin el-Îcî ve Ebû'l-Muîn en-Nesefî Örnekleri

Kelam alanında günümüze kadar pek çok âlim ve eser gelmiş ve geçmiştir. Ancak Tarihi süreçte bu alanda pek az âlim ve eseri günümüze kadar ulaşmış ve halen etkisini sürdürmektedir. Çalışmamızda iki önemli âlim, Adudiddin el-Îcî ve Ebû'l-Muîn en-Nesefî, öğrencileri ve eserleri ile tarihi süreçten günümüze olan etkilerini tesbit, karşılaştırma ile Kelami eğitime etkileri üzerinde tesbit, karşılaştırma bağlamında incelenmiştir.

B. AMACI VE ÖNEMİ

Bu araştırmanın temel amacı tarihi süreçte günümüze kadar öğrencileri ve eserleriyle etkisini önemli ölçüde devam ettiren Adudiddin el-Îcî ve Ebû'l-Muîn en-Nesefî'yi öğrencileri, eserleri ve Kelam eğitimine etkileri bağlamında incelenmesidir. Bu amaç, iki âlimin öğrencilerini, eserlerini, tesbit, karşılaştırma ve tahlil metodu ile tarihi süreçten günümüze Kelam ilmine ve eğitimine etkilerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Bu amaca yönelik çalışmamızda dikkate aldığımız aşağıdaki sorulara cevap bulunmaya çalışılacaktır:

Adudiddin el-Îcî ve Ebû'l-Muîn en-Nesefî, tarihi süreçte günümüze kadar eserleri ve öğrencileri ile etkisini sürdürebilmesinin sebepleri nelerdir.?

İki müellifin eserleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar nelerdir.?

Günümüzde bu eserlerden akademik ve klasik eğitimde hangi seviyede istifade edilebilmektedir.?

Kelam alanında günümüze kadar pek çok âlim ve eser gelmiş ve geçmiştir. Ancak Tarihî süreçte bu alanda pek az âlim ve eseri günümüze kadar ulaşmış ve halen etkisini sürdürmektedir. Çalışmamızda bu iki âlimin öğrencileri yoluyla ve günümüze kadar ulaşan eserleri ile Kelami eğitime etkileri üzerinde çalışmayı ve elde ettiğimiz verilerin günümüz ve gelecek akademik çalışmalarda kullanılması amaçlanmaktadır.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

A. KONUSYA DAİR LİTERATÜRÜN DEĞERLENDİRİLMESİ

Adudiddin el-Îcî'nin ve Ebû'l-Muîn en-Nesefî eserleri yazıldığı dönemlerden, Osmanlı dönemine ve halen günümüzde hem medreselerde hemde akademik seviyede okutulmakta ve istifade edilmektedir. Kelami eğitimin bütünlüğü ve doğru metodlar ile aktarımı cihetinde Ehl-i Sünnet çizgisinde bu iki eserin ve müelliflerinin günümüzde de devam eden bu etkilerini Kelami eğitim açısından incelemek, karşılaştırma yoluyla bir değerlendirme ile günümüz ve gelecek eğitim metodlarına geliştirici katkı ve fayda sağlaması beklenmektedir.

Arapça olarak bu alanda yazılmış bir takım eserler olduğu gibi Türkçe olarak da kaleme alınan bir takım eserler mevcuttur. Üniversitelerde okutulan Kelam ilmi eğitimi kitaplarından, aşağıdaki eserlerden ve bunların derslerinin yapıldığı klasik eğitim merkezlerinden, istifade edilmiştir:

Adudiddin el-Îcî, *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam, Cevahiru'l-Kelam, el-Akâidü'l-Adukiye, Risâle fi Kelami'l-lah (Risâle teteallaku bi kavlihim el-Kelam Sıfâtu'l-lah)*

Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *Tebşirâtü'l-Edille fi Usûli'd-din, Bahrû'l-Kelam fi Akâidi Ehli'l-İslam.*

Seyyid Şerif el-Curcâni, *Şerhü'l-Mevâkıf. Ömer en-Nesefî, Akâidü'n-Nesefî.*

B. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Bu çalışmamızda, Adudiddin el-Îcî'nin *el-Mevâkıf* eseri ile kendisinden sonra bu esere yazılan şerhlerin günümüze kadar ulaşmış ve Kelam eğitiminde en çok okutulan şerhlerinden biri Seyyid Şerîf el-Cürçânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf* eseri ile terim sözlüğü olarak ifade edilen *Kitâbu't-Ta'rîfât* eserlerinden istifade edilmiştir.

el-Mevâkıf ve günümüzde de etkisi devam eden şerhi, *Şerhu'l-Mevâkıf* ile *Bahru'l-Kelam*, *Tebşirâtü'l-Edille*, ve *Akâidü'n-Neseî* eserlerini ele alınarak, bunların Kelami eğitimde nasıl ve ne şekilde istifade edildiğini yerinde uygulamalı olarak incelenmesi, elde edilen verilerin değerlendirilmesi yapılacaktır.

Ebû'l-Muîn en-Neseî, *Tebşirâtü'l-Edille*'si ve öğrencilerinden ders olarak eserlerindeki etkisinin sürmesinde, günümüze yansımada, önemli yere sahip olan Ömer en-Neseî, (*Akâidü'n-Neseî*) incelediğimiz ana kaynakları teşkil etmiştir.

M. Said Özervarlı'nın "*Son Dönem Kelam İlminde Metod*" adlı doktora tezi, istifade kaynaklarımız arasında olmuştur. Bununla birlikte, konumuz bağlamında, Kelam üzerine yazılmış elliden fazla yüksek lisans ve doktora tezi taraması yapılmıştır. Tez taramaları ile birlikte yakın dönem Tevfik Rüştü Erkul'un yazdığı "*Yeni Kelam Dersleri*" Cemalettin Erdemci'nin yazdığı "*Kelam ilmüne giriş*" Fahreddin er-Râzi'nin "*el-Muhassal*", Kelama giriş eserinin Hüseyin Atay çevirisi, Ömer Nasuhi Bilmen'in "*Muvazzah İlm-i Kelam Dersleri*", Dr. Şaban Ali Düzgün'ün "*Neseî ve İslam Filozoflarına Göre Allah - Alem İlişkisi*" eseri önemli başvuru kaynakları arasında yer almıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KELAM VE KELAM İLMİNİN DOĞUŞU

2.1 Kelam Kavramı

Kelam, günlük konuşma dilinde daha çok iletişim maksadıyla kullanılan “kelime” kökünden gelmektedir. İnsanlar günlük hayatta birbirleriyle irtibat sağlamak, karşı tarafa bir kısım bilgiler aktarmak veya bilgiler almak için arada kelimeleri kullanırlar. Kullanılan bu kelimeler üzerinde mana yüklü bilgiler olması nedeniyle sesli konuşma, şekil, işaret ve benzeri yollarla da olabilmektedir. Kelimelerle iletişimin temeli olan kelam, irade, kudret, hayat ve konuşma özelliği olan varlıklar arasında olmaktadır. Allah (c.c) insan ve kâinât arasında Tevhîd ve inanç esaslarının anlaşılması maksadı ile kelime kökünden gelen Kelam ilmi ortaya çıkmıştır.

2.2 Sözlük Anlamı

Kelam, arapça k-l-m (ك-ل-م) kökünden gelmektedir. Sözlük anlamı olarak birkaç cümleden mürekkep ve kendi başına bir maksad ifade eden söz, ibare, nutuk, söyleyiş, uluhiyet ve vahdaniyet’ten bahseden ve bunları aklen, mantık ve hikmet kaideleriyle isbat eden ilim¹ manalarına gelmektedir.

2.3 Terim Anlamı

Kelam âlimlerine göre Kelam, insan zihninde meydana gelen düşünce, tasavvur ve duygulardır. Bu duyguların karşı tarafa iletilmesinde ses, görüntü ve işaretler asıl üzerindeki manayı taşıyıcı unsur yani zarf olarak kullanılmaktadır. Bu zarf içindeki manayı teşkil eden bilgiler karşı tarafa gönderilmek istenen asıl maksad olmakla birlikte mâna (mazruf) ve lafız (zarf) karşı tarafa ulaşıncaya kadar birlikte yolculuk ederler. İşte bu lafız ve manayı içeren Kelam ilmi, şüphe götürmeyen kesin delillerle

¹ Şemsettin Sami, *Kamus-i Türki*, Çağrı yayınları, İstanbul 1978 s. 1174

desteklenerek, karşı taraftan gelecek düşüncelere cevap vermek, susturmak veya çürütmek yoluyla inanç esaslarını isbat etme kudreti kazandıran bir ilimdir².

2.4 Kelam İlminin Temel Konuları

Kelam ilminin temel konularını Allah (c.c), insan ve yaratılış, peygamberlik ve inanç esasları teşkil etmektedir. Allah, Sıfâtları, isimleri, insanlara benzer yönleri, benzemeyen yönleri, tanıyabilme (marifet) yolları Kelam ilminin sahasına girmektedir. Bununla birlikte inanç sistemi içinde Risâlet ve nübüvvet hakkında akli delilleri Kelam ilmi içerisinde bulunması mümkündür. Bu nevi tarifler çok eserlerde birbirlerine yakın manalarda geçmekle birlikte, tarifi en kapsamlı ifade ettiği kabul edilebileceğimiz tarif, Ömer Nasuhi Bilmenin tarifidir. O, Kelam'ın tarifini şöyle yapar: “İlm-i Kelam, Allah Teâlâ Hazretlerinin Zât ve Sıfâtlarından, nübüvvet ve Risâlete ait meselelerden ve mebd'e ve me'âd itibariyle mükevvenatın ahvalinden İslam kanunu üzere bahseden bir ilimdir”³.

Gazzali, iman ve anlayışı kuvvetli olanların, akla gelen küçük şüpheleri yoketmek ve bazı kimselerin müşküllerini çözmek için Kelam ilmiyle uğraşmalarını yerinde bulmuştur⁴. Gazzali'nin bu ifadesinde Kelam ilminin iman ve inanç meselelerinin çözülmesinde kullanılacak bir ilim olduğunu anlamak mümkündür.

2.5 Kelam İlminin Temel Hedefi

Kelam ilmi, İslamın temel inanç konularını izah etmek, tahrif amaçlı düşünceleri ortadan kaldırmak ve inanç esaslarını Kur'an ve Sünnet temelinde savunmayı hedefler. Adudiddin el-Îcî' Kelam ilminin amacını şöyle ifade eder. “Bütün bunların gayesi, iki cihan mutluluğuna ulaşmaktır”⁵.

2.6 Kelam İlminin Doğuşu

İslam'ın tebliğ dönemi Allah Resûlü'nün vefatına kadar devam etmişti. Bu ilk

² Adudiddin el-Îcî, *el-Mevâkıf*, Beyrut 1997 1, 10-11

³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelam Dersleri*, Ergin yayınları, İstanbul, 1959, s. 5

⁴ İbrahim Agah Çubukçu, *Gazzali Ve Kelâm Felsefesi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1970, s. 24

⁵ Seyyid Şerif Cürçani, (trc. Ömer Türker), *Şerhu'l-Mevakıf*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2015, s. 148

dönemde Mekke ahâlisinin çoğunluğunun Tevhîd anlayışı kaybolmaya başlamış, şirke ve puta tapma yoluyla İtikâd anlayışları bozulmuş olarak görülür. Hz. Musa, akabinde Hz. İsa'nın getirdiği Tevhîd anlayışı kaybolmaya başladı. Kur'an-ı Kerîm'in ilk nazil olan ayetlerine bakıldığında, bozulmuş inanç esaslarını düzeltmeye ve insanların akıl ve diğer duyu organlarını doğru kullanmaya davet ile bir nevi eğitim, terbiye ve ıslah çalışması görülebilir. Burada ilk inen ayetlerden Alak sureesindeki ilk beş ayete bakıldığında insanın yaratılışı, okuma, bilgi, öğretme ifadelerinin geçmesi bu fikri desteklemektedir.⁶ Bu dönemde gerek sahâbe gerekse İslama dahil olanlar İslamın İtikâdi ve diğer konulardaki sorularını doğrudan Resûlullah'a (s.a.v) sormuşlar cevaplarını almışlar kabul etmişler ve hayatlarında uygulamışlardır. Kur'an-ı Kerîm'in ışığında ve Allah Resûlü, İtikâdi soruların ve meselelerin herhangi bir şüpheye müsaade etmeden çözümlenmesini sağlıyordu. Bu sorunların çözülmesi ile ilgili ayetlerden birisi şöyledir. *“Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz Allah'a ve ahirete gerçekten inaniyorsanız, onu Allah'a ve Resûl'e götürün (onların talimatına göre hareket edin) bu hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir”*.⁷ Ayetlerine uyan sahabiler, ortaya çıkan mesele ve sorunların çözümü için duymuş oldukları anda itaat etmişlerdir.

Kur'an-ı Kerîm'de, açıklama tefsir ve detay babında hadisler ve Allah Resûlünün Sünneti inanç esaslarının tesisinde ve yaşanmasında yeterli geliyordu. Saadet asrı olarak isimlendirilen yirmi üç yıllık sürede Mekke ve Medine ahâlisi başta olmak üzere o bölgede yaşayanlar Tevhîdi, Allah'ı (c.c) yaratılışın gayesini, öğrenmişler, Kur'anın ikazları ile akletmeye başlamışlar, inanç ve İtikâdlerini düzeltmişlerdir. İnanç anlayışının düzeltilmesi ve ıslahı Mekke döneminde on üç yıl kadar sürdüğü bilinmektedir. Mekke dönemi ayetlerine bakıldığında şirk hastalığının tedavisi ve Tevhîd anlayışının tesis süreci ile geçtiği görülür. Medine dönemini oluşturulan bu Tevhîd ve inanç sisteminin geliştirildiği ve uygulama döneminin başladığını görmek mümkündür.

Allah Resûlünün (s.a.v) eğitim tedrisatında yetişmiş sahabileri, gittikleri ve buldukları yerlerde aynı şekilde Kur'an-ı Kerîm ve Allah Resûlü'nün Sünneti üzere

⁶ Alak, 96/1- 5

⁷ Nisa 4/ 59

islam'ın inanç sistemini yerleştirmişler ve geliştirmişlerdir.

2.7 Kelam İlminin Doğuşunda Dâhili ve Hârici Sebebler

Sahâbe döneminde, fetihler ve tebliğler ile islamın yayılması geniş coğrafyaların islama dahil olması Kur'an ve Sünnet çerçevesinde meselelerin çözümlenmesi daha çok önem kazanmıştı. Hz. Ebû Bekir (r.a), Hz.Ömer (r.a) dönemlerinde, inanç ve itikâd üzerine çok ciddi sorunlar ortaya çıkmamış ameli konularda karşılaşılan meseleler çözüme kavuşturulmuştu. Hz. Ebû Bekir döneminde irtidâd hadiseleri yaşanmış, Irak ve Suriye üzerine fetihler yapılmıştı. Allah Resûlü'nün (s.a.v) vefatından sonra irtidâd eden şahıs ve halklara, Hz. Ebû Bekir mektuplar yazmış elçi ve kumandanlar göndererek tekrar islam'a girmeleri için çalışmıştı. İrtidâd eden halklardan Bahreyn, Deba ve Yemendeki bir kısmı sayılabilir.⁸ Hz. Ömer döneminde fetih faaliyetlerinin hız kazandığını Hz. Ebû Bekir devrinde başlayan Irak ve Suriye fetihleri ile İran'ın kuzey tarafı, Horasan, Hicaz bölgesinde; Dımeşk, Humus hatta Kudüse kadar islamın tebliği ulaşmıştı.

Fetihler sonucu İslam'ın uzak coğrafyalara ulaşmasının olumlu etkileri ile birlikte, İslamı kabul eden milletlerin önceki farklı kültür ve inanç anlayışlarında etkisiyle oluşan fikir ayrılıklarının Kelam ilminin doğuşu ve gelişimi yönünde önemli bir yer tutmaktadır.

Hz. Ömer'in hilafeti döneminde fetihler Mısır ve Arap yarımadası olarak adlandırılan bölge, Dicle ve Fırat nehirlerinin dahil olduğu alana kadar yayılmıştı. Bu dönemde müteşabih ayetlerle uğraşmak Hz. Ömer tarafından yasaklanmış ve yine kaza ve kaderle ilgili yanlış anlaşılabilir konuların düzeltilmesi Hz. Ömer döneminde olmuştur.⁹ Hz. Osman, kendinden önceki halifelerin fetihlerini sağlamlaştırmaya çalışmış ve islam coğrafyası en geniş sınırlara ulaştırmıştı. Hz. Osman'ın son dönemlerinde yönetsel bir kısım sorunlar çıkmış olsa da itikâdi açıdan çok ciddi sorunların ortaya çıkmadığı görülmektedir.

Hz. Ali'nin hilâfet zamanına gelindiğinde, Hz. Osmanın şehadeti, Hz. Muaviye

⁸ Mahmut Kelpetin, *Hulefa-yi Raşidin Dönemi Tarihi*, Seda Yayınları, İstanbul 2010, s. 67-170.

⁹ Mustafa Fayda, *Dört Halife Devri*, Kubbealtı yayınları, İstanbul 2014, s. 383.

ile olan ihtilaflar, Sıffin Savaşı, Cemel vak'ası gibi yönetsel sorunlar ile birlikte, fikri ayrılıkların inanç bağlamında ortaya çıkmaya başladığı görülür. Hz. Ali diğer halifelerden farklı olarak ilk yaşlardan itibaren Allah Resûlü'nün (s.a.v) eğitim ve gözetiminde yetişmiş bir sahabi idi. Onun hayatı incelendiğinde sanki Allah Resûlü'nün (s.a.v) tüm hayatının bir özetinin tekrar yaşandığı görülebilir. Bu döneme kadar islam topraklarının bu kadar geniş alana yayılması sonucu, farklı milletlerle birlikte farklı anlayışların da islam'a girdiği görülmektedir. İnsanda irade, büyük günahları işleyen müslümanların durumu, günahların amellere etkisi, cebir halinde müslümanın durumu, kader meselesi, imâmet ve halifelik gibi konularda ciddi ayrı görüşlerin meydana çıktığı görülür.

Hicri ilk asrın yarısına yaklaştığımızda Hz. Ali Ordusundan ayrılanların Hâricî akımı oluşturması, buna mukâbil olarak Hz. Ali'ye uyanların, Şia ismiyle anılacak anlayışın altyapısının ortaya çıkması gibi fikir ayrılıkları ilerde İtikâd ve mezhep ayrılıklarına kadar götürecektir. Hâricî'ler hilâfet, iman ve amel ilişkisi gibi konularda farklı bir anlayış geliştirmişler iman ve ameller birbirinden ayıramaz, eğer insan büyük bir günah işlerse küfre girer anlayışını benimsemişlerdi. Hâricîler bir kişinin hem mü'min hem kafir olup olamayacağını tartışıyorlar, bir kısmı ise ikiside olabilir gibi, büyük günah işleyenlerin durumu kıyamet ve haşre erteleyen Mürcie anlayışını oluşturuyorlardı. Hâricîler kendi aralarında Marika, Ezarika, Necedat, İbaziye şeklinde Şia'da Keysaniyye, Zeydiyye, İmamiyye, Galiyye ve İsmailiyye gibi fırkalara ayrıldı.¹⁰

Dört halife dönemi hilâfet, yönetim ve sınırlı seviyedeki inanç ihtilafları ile tamamlanmıştı. İslam coğrafyasının genişlemesi, fetihlerle birlikte değişik kültür ve inanç topluluklarından İslam'a dahil olmaların etkisiyle sahâbe döneminden sonra İtikâd anlayışında ciddi farklılık ve ihtilafların ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu dönemde, Ma'bed el-Cühenî'nin İslama Hıristiyanlıktan geçen Iraklı bir bir zat'dan aldığı düşünülen bilgileri etrafa yayması, kaza ve kader konusunda ihtilafların başlamasına neden oldu.¹¹ Ma'bed el-Cühenî'nin başı çektiği, insanın iradesinin hür olduğu, kudret ve kuvvetinin kaderden bağımsız olduğu fikrini benimseyenler “Ka-

¹⁰ Şerafettin Gölcük, *Kelâm Tarihi*, Esra Yayınları, Konya 1992, s. 40-41

¹¹ Şerafettin Gölcük, *a.g.e.*, s. 41

deriyye” ve buna karşı çıkanlar “Cebriyye” fırkalarının oluşmasına yol açtı. Cehm b. Safvân’ın başı çektiği Cebriyye anlayışında insanın aslında herhangi bir güce sahip olmadığını tüm güç ve kuvvetin Allah’ta (c.c) olduğunu savunmaya başladı. Bu arada irade, kudret gibi tartışmalar Allah’ın Sıfatları üzerine genişledi. Sıfat’ı İlâhi üzerindeki tartışmalar Kur’an’ı Kerim ve Kelam Sıfatı üzerine tartışmaları beraberinde getirmiştir.

İslamın genişlemesinden sonra ilk dönem eğitim merkezlerinden olan Basra’da Hicri 100. yıllarda Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ders işlerken talebesi Vâsıl b. Ata (ö. 131/748) “büyük günah işleyen kimselerin durumu münafıklık seviyesidir” fikrinde olan hocasına itiraz etmiş, büyük günah işleyene “beyne’l-menziletayn” (ne mümin ne de kafir denilebilir) fikrini benimsemişti. Bu fikri ayrılık sonucu hocası Hasan Basrî, “Vâsıl bizden i’tizal etti” diyerek Mu’tezile anlayışının bir bakıma ismini de koymuş oluyordu. Mu’tezile anlayışı kendilerini Tevhîd ve adalet taraftarı görüp hem Hâricîlere hem de Mürcie fikrine karşı farklı bir fikir ayrılığı oluşturdu.¹²

Mu’tezile fırkası kendilerine Tevhîd, (Allah’ın (c.c) Sıfatları zatının aynısıdır.), adalet, (Kul yaptığı fiilerde tamamen özgürdür. Kul’un güç yetiremeyeceği şeyleri Allah teklif etmez) Va’d ve va’id, (Kul’un yaptığı iyiliğe karşı mükafat, kötülüğe karşı mücazat vardır. Dolayısıyla şefaaf yoktur.) el-menziletu beyne’l menziletayn, (Büyük günah işleyen kimse ne mü’min ne de kafirdir. Tevbe ederse cennete, etmezse cehenneme gider.) El-emri bi’l ma’ruf ve’n-Nehyi anil-Münker, (Diğer din mensuplarına ve farklı görüşlerdeki fırkalara karşı mücadele) gibi önce akıl sonra nakle bakmak gibi bir inanç anlayışı oluşturdu.¹³

Bağdat ve Basra gibi çok kültür ve farklılıkların içinde oluşan akli delilleri esas alan Mu’tezile anlayışı, Vâsıl b. Ata’nın arkadaşı Amr b. Ubeyd (ö. 144/761), Ebû’l-Huzeyl el-Allaf (ö. 235/849-50) İbrahim en-Nazzâm (ö. 232), Muhammed b. Abdulvahhab Ebû Ali el-Cubbâi (ö. 303), Ebû Hâşim el-Cubbâi (ö. 321), Kadı Abdulcebbar (ö. 415), gibi öne çıkan şahsiyetler ile devam etti. Bir diğer farklı anlayış Kur’an-ı Kerim’de geçen teşbih ayetlerini zahiri manalarıyla kabul etmeye çalışanlar, hatta Ebû Abdullah Muhammed b. Kerrâm (ö. 255) bu teşbih ayetlerinden Allah’ı bir

¹² Şerafettin Gölcük *Kelâm Tarihi*, Esra Yayınları, Konya 1992, s. 42-53

¹³ Şerafettin Gölcük *a.g.e.*, s. 42-53

maddi cisim kabul etmeye kadar fikri ayrılıklar oluşur.¹⁴ Neticede islamı yaşayanlar onlarca farklı görüşe sahip hale gelmişlerdi. Tüm bu farklı anlayış ve ihtilafli fikirler etrafa yayılmaya başladığı hengâmda, hariçten islama dahil insanlar ile birlikte onların önceki bilgileride herhangi bir süzgeçten geçirilmeden islama dahil olmuştu. Bu bilgilerin doğru ve islam prensiplerine uygun olup olmadığının kontrol edilmesi Kur'an ve Sünnete uygun olanların kabul edilmesi, uygun olmayanların atılması ve uzaklaştırılması gerekiyordu. İnsanlığı saadete ulaştıran saf ve temiz Kur'an ve Sünnet anlayışının muhafaza edilmesi zorunlu hale gelmişti.¹⁵

2.8 Dört halife ve Sahabe dönemi sonrası Kelam İlmî

Sahâbe ve tabiîn'den gelen ve Sünneti esas alan Ehl-i Sünnet, inanç konularında tartışmalara girmekten çekindi. Çünkü Ehl-i Sünnet, Allah Resûlü'nün kader ve kaza gibi inanç konularında tartışma yapmayın emrine uymayı prensip ediniyorlardı.¹⁶ Ehl-i Sünnet içinde bir kısım, tartışmalara karışmazken bir kısım Ehl-i Sünnet, yukarıda bahsetmeye çalıştığımız farklı fikir ve anlayışların Kur'an ve Sünnet prensiplerine zarar getirmeye başlaması Ehl-i Sünnet'i bu değişimleri ve fikirleri düzeltecek prensipleri oluşturmaya mecbur kıldı.

Bu prensipler Takdis, Allah, herhangi bir cisme benzemez, şebihî yoktur. Tasdik, Allah Resûlü (s.a.v) getirdiği ve bildirdiği şeksiz kabul edilir. Aczi itiraf, teşbih ayetlerinin hakikatini bilemeyecek olmanın aczini kabul etmek. Sükut, teşbih ayetlerinde yorum yapmak yerine susmak. İmsak, teşbih ayetlerinde kendi fikrine göre farklı çıkarımlar yapmamak. Keff, zihnini ve kalbini teşbih ayetleri üzerine teksif etmemek. Marifet Ehline teslim, biz bir konuyu bilmiyorsak bir marifet Ehli o meseleyi bilebilir.¹⁷ Bu prensipler, Hâricîyye'nin büyük günahların işlenmesi ile kafirliğe kadar giden yanlış anlayışa, Şia'nın imâmet'in Hz. Ali ve çocuklarıyla devam edeceği anlayışına, kaderiyye'nin, insanın kendi iradesi ile fiilleri yapar, gibi meseleler üzerine farklı olarak, Kur'an ve Allah Resûlü'nün hayat tarzını yani nakli ve daha sonra akli referans alan bir anlayış oluşturdular. Bu anlayış İmam-ı A'zam Ebû

¹⁴ Şerafettin Gölcük, *a.g.e*, s. 54

¹⁵ Yusuf Ziya Yörükan, *Ebu'l Feth Şehristani*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 101-28

¹⁶ Yusuf Ziya Yörükan, *Ebu'l Feth Şehristani*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 41

¹⁷ Yusuf Ziya Yörükan, *a .g.e*, s. 60-62

Hanîfe'nin, Akâid üzerine yaptığı çalışmalar ile olgunlaşmaya başladı.

2.9 İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe dönemi Kelam İlmî

Bu dönem aynı zamanda islam ilimlerinin tedvin dönemi idi. Hayatının yaklaşık elli yılı emeviler dönemi, geri kalan yirmi yılı Abbâsîler dönemi'nde geçmiştir. Ebû Hanîfe yukarıda arzettiğimiz fikri ihtilafların, Hâricîyye, Şia, Kaderiyye, Mürce gibi hiziplerin meydana geldiği, akide seviyesinde tartışmalar, münazaralar seviyesine çıktığı dönemde bu fırkalar ile Ehl-i Sünnet prensiplerini esas alarak mücadele ve münazara eden Kufe'de Kelam âlimlerinin derslerine devam etti. Kendisinde fitri olan cedel ve münazara kabiliyetini ilerletti. Ehl-i Sünnet akidesinin en ileri savunularından oldu.¹⁸

İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin münazara metodu şu şekildeydi: Eğer karşı taraf hadisleri kabul ediyor, iddalarını hadis metinlerinden getiriyorlarsa bu metinleri tedkik edip yaptıkları yanlış yorumları düzeltiyor, bu meseleyi netleştirecek ayetler ile münazara'yı sonlandırıyor. Eğer karşı taraf hadisleri delil olarak kabul etmiyorlarsa mantık delilleri ile karşı tarafı ilzam ediyordu.¹⁹ İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe , *el-fikhu'l-Ekber*, *el-fikhu'l-Ebsat*, *el-Âlim ve'l-Müte'allim*, *er-Risâle*, *el-Vasiyye* eserleriyle Akâid, inanç meselelerinde Ehl-i Sünnet görüşlerini bir araya toplamıştı.²⁰ Bu eserlerin yazılması ve kitap haline getirilmesi öğrencileri tarafından yapıldığı görüşünde mevcuttur.²¹ İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin eserleri yazmadığı ve öğrencileri tarafından yazıldığı görüşlerinin Mu'tezile anlayışına sahip olanlar tarafından ortaya atıldığı iddaalarında mevcuttur.²² Bu çalışmalar bir nevi Kelam ilminin sistematik alt-yapısı oluşmaya başladığını gösteriyordu.

Ebû Hanîfe'den sonra İmam Ahmed b. Hanbel, (ö. 241/855) Bağdat bölgesinde başlayan hayatı ilim yolunda vefat edene kadar sürdü. Burada konu itibarıyla Kelam ilmi'ne katkıları üzerinde durulacaktır. En çok bilinen Halife Me'mun ile zuhur eden Kur'an yaratılmıştır veya yaratılmamıştır meselesi ile çektiği işkencelerle geçen ha-

¹⁸ Osman Keskiöglü, *İmam A'zam*, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1960, s. 9-16

¹⁹ İsmet Demir, *İmam A'zam Ebu Hanîfe*, Seçil Ofset, İstanbul 2005, s. 49-50

²⁰ Ahmet Özel, *İmam Ebu Hanîfe ve Hanefî Mezhebi*, DİB Yayınları, Ankara, 2015, s. 24-32

²¹ Halil Arık, *İmam A'zam Ebu Hanîfe*, Erkam Matbaacılık, İstanbul 1997, s. 91

²² Muhammed Ebu Zehra, *Ebu Hanîfe*, DİB Yayınları, Ankara 1962, s. 161

yatıdır. Daha önce bahsedildiği gibi Mu'tezile Allah'ın (c.c) Kelam Sıfâtını kabul etmeyip, Kur'an da kelam gibi sonradan yaratılmıştır anlayışını itikâd olarak benimsemişlerdi. Bu anlayışlarını her fırsatta yaymaya çalışmışlardı. Halife Me'mun döneminde, Me'munu etkileyerek bu fikirlerinin tüm toplumca benimsenmesi gayreti içerisine girdiler. Bu gayret içerisinde Halife Me'mun'a "Kur'an mahluktur" anlayışını yönetim zoruyla halka kabul ettirmeye çalıştılar. Halife Me'mun Mu'tezile'nin "Kur'an mahluktur" anlayışını önce İslam âlimleri tarafından kabul edilmesi tâlimatını verdi. Bu tâlimat Ebû Hanîfe tarafından kabul edilmeyince işkence ve hapis yolu ile kabul ettirmeye çalıştılar. Bu baskı ve işkenceler sonraki gelen Halife Mutasım ve Halife Vasık döneminde de devam etti. İmam Ahmed b. Hanbel'e "Kur'an mahluktur" dedirtemediler.²³ Ahmed b. Hanbel, Akâid meselelerinde ihtilaf ve tartışmalı konulara girmeme metodunu benimsemiş, kader, iman, günah işleyenlerin durumu, Allah'ın (c.c) Sıfâtları gibi ihtilafli meselelerde Ehl-i Sünnet'in benimsediği i'tidal yolunu seçmiştir.²⁴

Dört halife dönemi'nin sonlarında başlayan ihtilaflar, yönetsel ve inanç seviyesine kadar çıkmış, neticesinde ortaya çıkan Mu'tezile, Kaderiyye, Cebriyye gibi değişik fırkalar, İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe ve Ahmed b. Hanbel, Ebû Muhammed Abdullâh b. Saîd b. Küllâb el-Kattân el-Basrî (ö.240), Ebû Abdillâh Hâris b. Esed el-Muhâsibî el-Anezî (ö.243) gibi, Ehl-i Sünnet büyükleri tarafından istikametli bir inanç anlayışına çekilmeye çalışılmıştı. Bu İmâmların yetiştirdikleri öğrenciler ve eserleri, Eş'arî ve Mâtürîdî Kelamı'nın oluşmasına vesile oldu.

İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin altyapısını hazırladığı Ehl-i Sünnet Akâid ve Kelam anlayışı öğrencileri, Muhammed b. Hasan eş-Şeybani, Ebû Süleyman el-Cüzcanî (ö. 200), Ebû Bekir el-Cüzcanî (h.3. yy.2. yarısı), Ebû Nasr el-İyazî (h. 260) ile birlikte Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî (ö. 333) Ebû Mansur el-Mâtürîdî'ye kadar ulaşmıştır. İmam Mâtürîdî önce Semerkant ve akabinde Maveraünnehir, Horasan bölgelerinde o dönem âlimleri arasında ileri gelenlerin başında gelmektedir. Yukarıda bahsedilen farklı fırka ve itikâdi görüşlere karşı, Ebû Hanîfe'nin Ehl-i Sünnet görüşlerini sistematik hale geti-

²³ Muhammed Ebu Zehra, *Ahmed ibn-i Hanbel*, Hilal Yayınları, Ankara 1984, s. 57-86

²⁴ Muhammed Ebu Zehra, *a.g.e*, s. 151-178

ren, yayan ve savunan âlimdi.²⁵ İmam Mâtürîdî'nin geliştirip sistematik hale getirdiği Ehl-i Sünnet anlayışı kendisinden sonra öğrencileri Ebû'l-Muîn en-Nesefî, Ebû Hafs Ömer en-Nesefî ile devam edecekti.

2.10 İmam Mâtürîdî ve Ebû'l-Hasen el-Eş'arî döneminde Kelam İlmî

İmam Mâtürîdî ile aynı dönemde yaşamış, önceleri Mu'tezileye tabi olup daha sonra Ehl-i Sünnet'e geçerek Ehl-i Sünnet Kelamının devam etmesine vesile olan bir diğer önemli şahsiyet Ebû'l-Hasen el-Eş'arî'dir (ö. 324/935-36) Ebû'l-Hasen el-Eş'arî, Mu'tezile'nin ileri gelen âlimlerinden ve üvey babası olan Muhammed b. Abdulvahhab Ali el-Cubbâî'den (ö. 303/916), Akâid ve Kelam dersleri alarak yetişti. Kırklı yaşlara geldiğinde Mu'tezile fikirlerini terk edip Tevhîd, iman, nübüvvet gibi tüm meselelerde Ehl-i Sünnet'i benimsediğini yaşadığı bölgede ilan ederek Ehl-i Sünnet Akâidi ve Kelam ı'nın yayılması için çalıştı. Mu'tezile eğitiminden geçmesi kendisine Mu'tezile fikirlerindeki tutarsızlıkları görme ve mücadele etmesinde önemli rol oynadı. Kendisinden sonra öğrencileri ve yolunu takip eden, ibn Fûrek (ö. 406/1015), Ebû Bekr el-Bâkılânî (ö. 403/1013) İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), Ebû Mansûr Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38), Hüccetü'l-İslam el-Gazzali (ö. 505/1111), Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Tûmert el-Berberî es-Sûsî (ö. 524/1130), Fahreddin er-Râzi (ö. 606/1210), Seyyid Şerîf el-Cürcânî gibi âlimler fikirlerini devam ettirdi.²⁶

2. KELAM İLMİNE DAİR ÖNEMLİ ESERLER

Kelam ilminin ilk eserleri'nin temelleri, inanç esaslarını içine alan Akâid eserlerine dayandığını söylemek mümkündür. İnanç ve anlayış farklılıklarının Tevhîd, Sıfâtı ilahi, kader seviyelerinde tartışmaların oluşması, Akâid eserlerinin ortaya çıkmasına neden oldu. İslam coğrafyasının genişlemesi ile farklı grup ve anlayışların islama girmesi sonucu inanç esaslarının anlatıldığı Akâid eserlerinin konularının biraz daha genişletilmesi ve dışarıdan islamın inanç sistemine girmeye çalışan parazitli ve zararlı olabilecek bilgilerin süzgeçten geçirilmesi ve gerektiğinde doğru ve yanlış bilgilerin ayırt edilmesi ihtiyacı Kelam ilmi eserlerinin Akâid eserlerine ilave

²⁵ Ahmet Ak, *Büyük Türk Alimi Maturidi ve Maturidilik*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2008, s. 158-161

²⁶ Ethem Ruhi Fıçlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1980, s. 44-45

ve destek olarak ortaya çıkmasına neden oldu. Çünkü kitap ve Sünnet kaynak olarak kabul edilen islam inanç sistemine dışarıdan akıl ve felsefe kaynaklı zararlı bilgilerin sirayet etme riski oluşmuştu. Allah'a (c.c) iman, Kadere iman, Ahirete iman konularında islam düşünce sistemi risk altına alınmaya başlamıştı. İşte bu noktada dışardan gelen yanlış ve zararlı olabilecek bilgi girişine karşı Kelam eserleri ile bu savunma sistemi oluşturuldu. Felsefenin akli delil metoduyla getirdiği bilgilere Kelam Âlimleri ve eserleri cedel ve bürhan yolu ile karşılık vermesi, ve ispatı, başta Akâidi diniye-yi ve islama sokulmaya çalışılan şüpheli her türlü bilginin izale ve def' edilmesi söz-konusu oldu.

Bu eserlerin hazırlayıcısı olarak ilk dönem Akâid eserlerini, akabinde Akâid konularında içine alarak akıl ve felsefeden gelen bilgilere süzgeç, savunma, ve temizlenmesi amacıyla yazılmış başlıca Kelam eserlerini muhteva ve metod temelinde incelenmesi ve elde edilen bulguların ortaya konulması, Kelam ilmine dair eserler özellikle, tarihi süreçten “günümüze kadar Kelami eğitime etkileri” kapsamına uygun bir yapıda ele alınacaktır.

2.1 el-Fıkhü'l-ekber

Kelam ilmi eserlerinin hazırlayıcısı hatta ilklerinden bizce en önemlisi olarak İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhü'l-ekber* isimli eseridir. Bu eserde imanın altı esasından bahsedilir. Bu altı esas açıklanır. Allah'ın (c.c) Sıfatları anlatılır. Allah'ın (c.c) hiçbir şey'e benzemediği, ezeli Sıfatlarından birisi Kelam olduğundan bahsedilir. Kur'an'ın mahluk olmadığı, Kur'anda teşbihi olarak anlatılan konulara ait ayetlerin gerçek manası ancak Cenabı hak katında bilinebilir. Ahirette insanlar Allah'ın (c.c) görebilecektir. Günah ve sevap işleyenler ancak Cenabı hak tarafından verilecek karar ile ceza veya mükafat görebilir. Peygamberler ismet Sıfatına sahiptir. Hz. Muhammed'in (s.a.v) getirdiği islam kıyamete kadar devam edecektir. Melekler insanlar gibi yaratılmış ibadet eden mahluklardır. İman sahibi olanlar cehennemde sürekli kalmayacaklardır²⁷

²⁷ İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe, *Fıkh-ı ekber*, (trc. Hasan Basri Çantay) Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, Ankara 1985.

El-Fıkhü'l-ekber eseri kısaca tarif etmeye çalışılırsa, yaşanılan asırdaki insanlarda oluşan veya oluşabilecek inanç meselelerine ait şüphe veya yanlış anlamaları vahiy ve Sünnet ışığında Ehl-i Sünnet bakışıyla cevaplandırılan bir eserdir denilebilir. *Âlim ve'l-Müte'allim* isimli eseri, talebesi Ebû Mukatil tarafından kendisine sorulan soru ve cevapları içermektedir. İçeriğinde Tevhîd, iman, ilim, günahlara karşı ceza, inkar, mü'min, kafir, cennet, cehennem, namazların kabulü, melekler, peygamberler hakkında talebenin sorduğu sorular ve İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin verdiği cevapları içermektedir.²⁸ *el-Fıkhü'l-ebvat* eseri, talebeleri Ebû Yûsuf, Ebû Mutî', Abdillâh el-Belhi, oğlu ve aynı zamanda talebesi Hammad'ın sorduğu sorular ve aldıkları cevapları içeren bir eserdir. Eserin adı fıkıh olsada içeriğinde kader, irade, günah işleyeninin durumu gibi inanç meselelerinin çözülmesine ait bir eserdir.²⁹ *Er-Risâle* (Risâletü ebi Hanîfe), Osman el-Betti adındaki Basra'lı bir âlime yazdığı Risâledir. Tasdik ve amel ile ilgili bilgiler, Kible Ehl-i nin mümin olduğu ve son bölümde mürcie ile ilgili bilgiler içermektedir.³⁰

Ehl-i Sünnet Kelâm ilmi anlayışının ve eserlerinin ilk dönem hazırlayıcılarından biriside Hasan-ı Basrî (Ebû Said el-Hasen b. Yesar el-Basrî (h. 21/ 110)dir. Hasan-ı Basrî, dört büyük halife döneminden sonra tabiin döneminde Kur'an'ı Kerim, Allah Resûlü ve sahâbi anlayışını muhafaza eden bir âlimdi. Yaşadığı dönemde emevi yönetiminde gördüğü hataları çekinmeden ifade etmiştir. Yine bu dönemde ortaya çıkan Kaderiyye, Şia, Hâricîyye, Mu'tezile, (Allah'ın (c.c) Bir kısım Sıfâtlarını inkar eder.) Mürcie, (Amel imandan bir cüz değildir.) Cebriye, (İnsanda irade, ihtiyar, kudret yoktur.) Müşebbihe (Allah (c.c) cisimler gibidir.) gibi fırkalara karşı Ehl-i Sünnet anlayışını ortaya koymuştur. Hasan el Basrî'nin talebelerinden Vâsıl b. Ata, bir gün derste iken sorulan büyük günah işleyeninin durumu ile ilgili bir suale Hasan-ı Basrî cevap vermeden hemen ortaya atılarak böyle bir insanın "el menzile beynel menzileteyn" yani mü'minde değildir kafirde değildir şeklinde cevap vermiş ve Hasan el Basrî'nin ders meclisinden ayrılmıştır.³¹ Vâsıl b. Ata'nın ders meclisinden ayrılmasını Hasan el-Basrî Vâsıl bizden "i'tizal" etti ayrıldı diyerek onu ve onun takipçilerinin

²⁸ Mustafa Öz, *İmam-Azâmın Beş Eseri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 9-31

²⁹ Mustafa Öz, *a.g.e.*, s. 35-53

³⁰ Mustafa Öz, *a.g.e.*, s. 65-69

³¹ Mustafa Erdem, *Hasan el-Basri ve Kelâmî Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 50-51

bir nev'i ismini'de dile getirmiş oldu. Vâsıl b.Ata ve onun yolundan gidenleri adı Mu'tezile olarak isimlendirildi.

2.2 Risâle fi'l-ķader

Hasan-ı Basrî' kendi talebeleri içinden çıkan Mu'tezili anlayışı ile birlikte yukarıda arzedilen farklı inanç fırkalarına karşı Ehl-i Sünnet inanç anlayışını yerleştirmeye çalıştı. Zamanındaki önemli tartışmalardan birisi olan kader konusunda dönemin halifesi Abdulmelik b. Mervan'a yazdığı "*Risâle fi'l-ķader*" isimli Risâlesi önemli bir yer tutar. Bu Risâle'de kader konularındaki farklı ve yanlış anlaşımaların doğrularını Kur'an'dan ayet delilleri getirerek izah ve ispat eder.³² Gerek yetiştirdiği talebelerine verdiği derslerde, gerekse "*Risâle fi'l-ķader*" eserinde Allah'ın (c.c) Zat, Sıfâtları, İman, İnanç, Tevhîd, Nübüvvet, Kur'an, Ahiret, Kader, insanın irade ve kudreti, iyilik ve kötülük yapanların durumu, büyük günah işleyenlerin hali gibi dönemdeki inanç meselerine Ehl-i Sünnet anlayışı ile cevaplar vererek çözümler geliştirmiş ilm-i Kelâm'ın ilk çekirdek eserlerinden birisini hicri ikinci asırda kazandırmıştır.

2.3 er-Red ale'z-zenâdika ve'l-Cehmiyye

Hicri üçüncü asra gelindiğinde, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) Kelam ilmine temel olacak eser kazandıranların başında geldiği görürülür. Bu dönemde Emevi'lerin başkenti Şam olan hilâfet yönetimi son bulmuş, Abbâsî'lerin Bağdat başşehirli hilâfet dönemi başlamıştır. Bu dönem hakkında hususen durulmasının bir sebebi Kelam ilminin Abbâsî'ler döneminde artık belli bir sisteme oturmaya başlamasının belirginleşmesi nedeniyledir. Bu dönemde Abbâsî halifesi Me'mun (ö. 218/833) Mu'tezile fırkasının etkisinde kalarak "Kur'an mahluktur" anlayışının tüm âlimler tarafından kabul edilmesini ister. Ahmed b. Hanbel ve birkaç âlim bu görüşün aksine Ehl-i Sünnet görüşü olan, Kur'an Allah'ın (c.c) Kelamıdır. Kur'an'ın insanların ağzından gelen lafzı yaratılmıştır anlayışını savunur.³³ Bunun üzerine kendisine hapis cezaları verilmiş ve işkenceler yapılmıştır. Kelam ilmi ile ilgili yazmış olduğu bir eser, "*er-Red ale'z-Zenadika ve'l-Cehmiyye*" eseridir. Bu eserde, teşbih ayetlerin

³² Mustafa Erdem, *Hasan el-Basri ve Kelâmi Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 59-63

³³ Ferhat Koca, *Ahmed bin Hanbel*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2008, s. 25

açıklanması konusunda yoldan çıkanlar ve kaderiyye (Cehmiyye) anlayışını benimseyen fırkaya karşı Ehl-i Sünnet görüşünü anlatmış, onları düzeltmeye çalışmıştır. Bununla birlikte yine Ahmed b. Hanbel'e isnad edilen "*el Akâid*" isimli eser, inanç ile ilgili temel mesele'leri içine alır.³⁴

2.4 Kitâbu's-Sıfât, Kitâbu Halkı'l-Ef'âl

Hicri üçüncü asrın diğer Kelam ilmi eserlerine temel olan önemli isimlerden birisi İbn küllâb (Ebû Muhammed Abdullah b. Saîd b. Küllâb el-Kattân el-Basrî'dir. (ö. 240/854) Kelam ilmine dair eserleri, *Kitabu's-Sıfât*, *Kitabu Halkı'l-Ef'al*, *Kitabu'r-Redd ale'l-Mu'tezile* sayılabilir.³⁵ Eserlerinde, Allah'ın (c.c) Sıfâtları, büyük günahları işlemenin hükümleri, Allah'ın bu dünyada ve ahirette görülüp görülemeyeceği, kader meselesi gibi inanç meselerini ele almış, bunları daha önce konu edilen Ehl-i Sünnet dışındaki fırkaların yanlışlıklarını ortaya koymuştur.³⁶ Eserleri ve görüşleri, İbn Teymiyye (Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddin Abdisselâm el-Harrânî (ö. 728/1328) tarafından sıklıkla kullanılmıştır.

2.5 Fehmu'l Kur'an

Konu sınırları çerçevesinde bahse alınabilecek ilk dönem Kelam ilmine temel teşkil eden âlimlerden son olarak Hâris el-Muhâsibî' (Ebû Abdillâh Hâris b. Esed el-Muhâsibî el-Anezi (165/243) dir. Hâris el-Muhâsibî'de o dönemin Mu'tezile anlayışına karşı Ehl-i Sünnet mücadelesi ile eserler vermiştir. Günümüze kadar ulaşan Kelam ilmine ait en önemli eseri "*Fehmu'l Kur'an*"dır. Bu eser Mu'tezile ve diğer fırkaların görüşlerine karşı yazılmıştır. Diğer bir eseri "*Mahiyetu'l-Akl ve Manah*"dır. Bu eserinde akıl ve işleyişi ile ilgili bilgiler vermektedir. Bir diğer eseri "*el-Mekasib*"dir. Bu eserinde fikirlerini anlatmak için tesirli mantıki deliller kullanmıştır.³⁷

Hulefâ-yi Râşidîn ve sahâbe dönemi sonrası, tabiîn, Emevi ve Abbâsî döneminde Kelam ilmine temel hazırlayan eserleri bu kısma kadar incelendi. Konu çerçe-

³⁴ Ferhat Koca, *a.g.e*, s. 34-35

³⁵ Tevfik Yücedoğru, *İbn Küllab ve Küllabiye Mezhebi*, Emin Yayınları, Bursa 2006, s. 18-19

³⁶ Tevfik Yücedoğru, *a.g.e*, s. 28-126

³⁷ Abdulhalim Mahmud, *Muhasibi Hayati Eserleri ve fikirleri*, (trc. M. Beşir Eryarsoy), İnsan Yayınları, İstanbul 2005, s. 25-92

vesinde, bu dönemden sonra gelen eserleri iki grupta incelenecektir. Birinci grup eserler Ebû'l-Hasen el-Eş'arî ekolünden gelen eserler, diğer grup ise İmâm Mâtürîdî ekolünden gelen eserlerdir.

Eş'arî ekolü'nden gelen önemli eserleri, Ebû'l-Hasen el-Eş'arî'nin (Ebû'l-Hasen el-Eş'arî Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Eş'arî el-Basrî (h. 324) Kelam ilmine kazandırdığı eserler ile başlanılabilir. *El-Fünun*, Kelam ilminin alanları hakkındadır. *Adab 'ul-Cedel*, Kelam ilminde cedel kurallarını izah eder. *El-Fusûl*, felsefecilerin fikirlerine karşı yazdığı oniki cilt eserdir. Mu'tezile anlayışına karşı reddiye ve cevap hükmünde yazdığı eserler, *el-İstita'*, *el-Cevabat fi's-Sıfât an Mesaili Ehl-i'z-Zeyğ ve's-Şübühat*, *el-Cevher fi'r-Red ala Ehl-i'z-Zeyğ ve'l-Münker*, *el-Cism*, *el-İstişhad*, *Nakdu'l-Belhi fi Usûli'l-Mu'tezile*, *er-Red ala Muhammed ibn Abdi'l-Vehhab el-Cübbai*, *es-Sıfât*, *Cevabatu'r-Rahmehurmuziyyin*, *el-Mesailu'l Mensura el Bağdadiyye*. Bu öne çıkan eserleri ile birlikte Tevhîd, Sıfâtı ilahi, kader, irade, insan fiilleri gibi meselelerde yazdığı bir çok eser mevcuttur. Mu'tezile ile birlikte Kaderiyye anlayışına karşı reddiye olarak yazdığı Halk ve'l-A'mal eseri, Halidi'lere yazdığı *el-Cami' li Kitabi'l-Halidi fi'l-İrade* isimli eseri Ehl-i Sünnet anlayışını anlattığı, savunduğu ve Mu'tezile dışındaki diğer fırkalara karşı yazdığı eserlerden önemlilerindendir.³⁸

2.6 Kitab el-Temhid

Ebû'l-Hasen el-Eş'arî'nin, yukarıda önemli bir kısmına ait tesbitleri sunulmaya çalışılan eserlerini sistemli bir hale getirerek bir yönden Ehl-i Sünnet Kelamı ve eserleri'nin sistemli hale gelmesinde etkili olan Ebû Bekr Bâkılânî (Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkılânî (ö. 403/1013) dir. Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (ö. 544/1149), Ebû Bekr Bâkılânî'nin yaklaşık elli beş eserinden bahseder.³⁹ Bu çalışmada konu ve kapsamı ile alakalı ve en önemlilerini kısa bilgiler ve tesbitler şeklinde ele alınacaktır. *Kitab el-Temhid fi'l-redd ala'l-Mulhide ve'l-Rıfada ve'l-Havaric ve'l-Mu'tezile*. Kitabın ismindende anlaşılacağı üzere mülhidler, Rafızî'ler, Hâricîler ve Mu'tezile anlayışına bir reddiye maksadıyla

³⁸ Hüseyin Aydın, *Ebu'l Hasan el Eş'ari'de Nazar ve İstidlal*, Nehir Yayınları, Malatya 2003, s. 53-68

³⁹ Şerafettin Gölcük, *Bâkılânî ve İnsanın Fiilleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s.41

yazdığı eseridir. *Kitab el-İnşaf*, Akâid hakkında yazmıştır. *Menakıb el-Eimme*, eseri imâmet konusundadır.⁴⁰

2.7 Risâle fi ilm-i't-Tevhîd

Ebû Bekr Bâkılânî ile aynı dönemlerde yaşamış ve Kelam ilminde eserleri ve etkileriyle önemli bir yer tutan ibn Fûrek (Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-İsfahânî en-Nisâbûrî (ö. 406) dir. *Risâle fi ilm-i't-Tevhîd* eseri Akâid hakkındadır. *Şerhu'l-Âlim ve'l-Müte'allim* eseri, İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Akâid eserine yazdığı şerhtir. *Mücerredatü Makalatı'l-Eş'arî* eseri, hocası Ebû'l-Hasen el-Eş'arî'nin Ehl-i Sünnet anlayışını ve fikirlerini aktardığı bir eseridir. Bu önemli eserlerin Hâricinde günümüze kadar ulaşmayan ve kendisine isnad edilerek yazılmış eserlerde vardır.⁴¹

2.8 El-Esmâ ve's-Sifât

Abdülkâhir el-Bağdâdî, Ebû'l-Hasen el-Eş'arî'nin geleneğini sürdüren ve Kelam ilmine önemli eserler veren bir âlimdir. *Usûli'd-dîn* eseri, diğer firkalara verdiği cevapları, reddiyeleri ve düzeltmeleri içerir. *El-fark beyne'l-firak* eseri fırka ve mezhepleri ele alır. *El-Milel ve'n-Nihal* eseri, tüm firkaların Ehl-i Sünnet anlayışı ile farklı yönlerini ele alır. *El-Esmâ ve's-Sifât*, eseri ismindende anlaşılacağı üzere esma ve Sifâtlar hakkındadır.⁴²

2.9 Eş-Şâmil fî usûli'd-dîn

Cüveynî, Eş'arî Kelam ilminde kendinden önceki gelen bilgileri, *Eş-Şâmil fî usûli'd-dîn*, ilm-i Kelâm a dair en büyük eserlerinden birinde aktarmıştır. *El-İrşâd ila kavâtî'i'l-edilleti fi usûli'l-i'tikad* eseri İtikâdi meselelerin usûlüne aittir. *El Akidetü'n-Nizâmiyye*, *Lüma'u'l-edille fi kava'idi Ehl-i's-Sünne*, Kelam ilmine ait diğer

⁴⁰ Şerafettin Gölcük, *a.g.e.*, s. 42-48

⁴¹ Ali Öge, *İbn Fûrek, Hayatı ve Kelami Görüşleri*, Kömen Yayınları, Konya 2011, s. 40-56

⁴² Muhammet Aruçi, *Abdülkâhir el-Bağdâdî ve El-Esma ve's-Sifat adlı eseri*, (Yayınlanmamış) Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 1994, s. 38-55

önemli eserleridir. *Mesa'ilü'l-İmam*, Cüveynîye İtikâda ait sorulan sual ve cevapları içerir.⁴³

2.10 Akidetü Ehl-i 's-Sünne

Gazzali, Hücetü'l-İslam Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el- Gazzali et-Tûsi (450/505), Kelam ilminin Tarihî süreçte gelişiminde önemli dönüm noktasını oluşturur. *El-Erba'in fi Usûli'd-din, İlcamü'l-Avam an İlmi'l-Kelam, el-İktisâd fi'l-İtikad, er-Risâletü'l-Kudsiyye bi Edilletihe'l-Burhaniyye, Akidetü Ehl-i's-Sünne, Faysalü't-Tefrika Beyne'l-İslam ve'z-Zındıka, el-Maksadü'l-Esma* (Allah'ın doksan dokuz isminin açıklandığı bir eserdir.), *el-Maznunü bih ala Ğayri Ehl-ih, El Ecvibetü'l-Gazaliyye fi'l-Mesaili'l-Uhreviyye, er-Reddû'l-Cemil ala men Gayyera't-Tevrate ve'l-İncil, Risâle fi İlmi Marifetillahi (Teala), et-Tecrid fi Kelimetü't-Tevhîd, el-KaVaîdü'l-Aşere*, Kelam ilmine ait eserlerinden önemlileridir.⁴⁴

2.11 el-Metâlibü'l-âliye

Fahreddin er-Râzi, Kelam ilminin gelişmesinde Tarihi süreçte en etkili ve önemli alimlerden biridir. *el-Muhassal (Muhassalü efkari'l-mütekaddimin ve'l-müte'ahhirin mine'l-ulema ve'l-hükema ve'l- mütekellimin), el-Metâlibü'l-âliye*, (Kelam ilmine dair en geniş eseri), *Kitabü'l Erba'in fi Usûli'd-din, Esasü't takdis, el-Me'âlim, Levami'u'l beyyinat, İsmetü'l-enbiya, Nihayetü'l-ukul, el-Mesa'ilü'l-hamsun fi Usûli'd-dîn (fi'ilm-il-Kelâm), İ'tikadatü firaki'l müslimin ve'l müşrikin, Münazarat, Halku'l-Kur'an beyne'l-Mu'tezile ve Ehl-i's-sünne, En-nübüvvat ve ma yete'alleku bina, Münazara fi'r-red ale'n nasara, el-Halk ve'l ba's, el-Kaza ve'l-kader, Metali'u'l iman, Şerhu'r-ruba'iyyat fi isbati vacibi'l vücud, Hudusü'l-alem, zad-ı me'ad*, önemli eserlerindendir.⁴⁵

⁴³ Abdülazîm ed-Dîb, "İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe", *DİA*, Ankara, VIII, 141-144

⁴⁴ Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, *Ebu Hamid El-Gazali*, Kayseri 1988, s. 234-236

⁴⁵ Ali Durusoy, "Fahreddin er-Razi", *DİA*, Ankara, XII, 89-95

2.12 Ebkârü'l-efkâr

Seyfeddîn el Âmidî (Ebû'l-Hasen (Ebû'l Kasım) Seyfüddin Ali b.Muhammed b.Sâlim es-Sa'lebi (ö. 631/1233), Diyarbakır'lı bir Kelam âlimidir. *Ebkârü'l-efkâr* isimli eseri, bilgi ve bilgi çeşitleri, Allah (c.c) varlığına ait deliller, nübüvvet, ahiret, imâmet meselelerini içerir. *Gayetü'l meram fi ilm-i'l-Kelâm, Kitabü'l-Cedel, Rumü-zü'l-künuz*, diğer önemli Kelam ilmi eserleridir. *El-Mübin fi Şerh Me'ani Elfaz el-Hukema ve'l Mütেকellimin*, eseri felsefe ve Kelam ıstılahları hakkındadır.⁴⁶

2.13 Telhisü'l-Muhassal

Nasîrüddîn et-Tûsî (Ebû Ca'fer Nasîrüddîn Muhammed b.Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî (ö. 672/1274), *Tecridü'l İ'tikad, Telhisü'l-Muhassal, Kava'idü'l aka'id,el-Fusûl, İsbat-ı Vacib Risâleleri, Risâletü'l-İmame, Risâle-i Cebr ve Kader, Ef'alü'l-ibad beyne'l-cebr ve't-tefviz, Ekallü ma yecibü'l-i'tikadü bih (Risâle-i İ'tikadiyye), el mukni'a fi evveli'l-mevcudat* eserleri ile ilm-i Kelâma katkıda bulunmuştur.⁴⁷

el-Îcî, Ebû'l-Hasen el-Eş'arî'nin Ehl-i Sünnet anlayışı ile gelen Kelam ilmindeki eserleriyle etkisi günümüze kadar devam eden çok önemli kısmını teşkil eder. *el-Akâidu'l-Adudiyye* eseri, temel Akâid meseleleri hakkındadır. *er-Risâletü'l-va'diyye* eseri, Va'd ilminden bahseder. *el-Mevâkıf fi ilm-i'l Kelâm* eseri, altı mevkıftan oluşan ve günümüze kadar etkisi devam eden, ileride üzerinde daha çok ileri düzeyde incelenecek eserdir. *Cevahiru'l Kelam , Risâle fi Kelam i'llah* (Allah'ın (c.c) Kelam Sıfâtı ile ilgili), eserleri yine önem addeden eserlerindedir.⁴⁸

Sa'düddîn et-Teftâzânî (Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî eş-Şâfiî (ö. 792/1390), Kelam ilmine dair *el-Makasid* eseri ve yine bu esere kendi yaptığı şerh ile meşhur olmuştur. *Tehzi-bu'l-mantık ve'l-Kelam, şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye*, Kelam ilmine katkı sağladığı

⁴⁶ Emrullah Yüksel, *Amidi'de Bilgi Teorisi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1991, s. 17-20

⁴⁷ Agil Şirinov, "Nasiruddin et-Tusi", *DİA*, Ankara, XXXXI, 437-445

⁴⁸ Nedim Yılmaz, *Adudiddin el-Îcî ve Tefsirdeki Metodu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir-Hadis Anabilim Dalı (yayımlanmamış) Doktora Tezi, İstanbul 1989, s. 34-45

önemli eserlerindendir.⁴⁹

Seyyid Şerîf Cürçânî, *şerhu'l-Mevâkıf*, Adudiddin el-Îcî'nin Kelam ilmine ait yazdığı *el-Mevâkıf* isimindeki eserine şerh olarak yazmıştır. Bu eser islam ülkelerinde günümüze kadar etkisini devam ettirmiş klasik ve akademik Kelam ilmi eğitiminde önemli bir eser olarak yer almıştır. *Risâletü't Tevhîd*, *Risâle fi Beyâni'l fırkati'n naciye ve'l-fıraki'd dalle* (ehl-i Sünnet ve ehl-i bid'a hakkındadır.), *Şerh'ü Akâidi'l-Adudiyye*, Adudiddin el-Îcî'nin Kelam ilmine ait yazdığı *Akâidi'l-Adudiyye* isimindeki eserine şerh olarak yazmıştır. *Şerhu'l- Esmâi'l-Hüsna*, *Risâletü'l- Kader*, *Risâle fi tahkiki ef'ali'l- ibad*, *Risâle fi halk'l-amel*, *Risâle der Usûlüd'din Haşiye ala metai'i'l-enzar*, *Haşiye ala şerh'il-Mevâkıf* (kendî yazdığı *şerhu'l Mevâkıf* eserine haşiyedir.) *Haşiye ala şerhi't-Tecrid*, önemli Kelam ilmine ait eserleridir.⁵⁰

2.14 Tavâli'u'l-envâr

Konumuz bağlamında bahsedeceğimiz son önemli eser ve şahsiyet, ilm-i Kelâm alanında Ebû'l-Hasen el-Eş'arî'nin ekolünü eserleri ile devam ettiren Kadî Beyzâvî' (Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö. 685/1286) dir. *Tavâli'u'l-envâr* eseri ilm-i Kelâm'da önemli bir yer tutar. *Misbâhu'l-ervâh* yine ilm-i Kelâm'a dair önemli konuları ihtiva eder. *Münteha'l-munâ fi şerhi esmâ'illâhi'l-hüsna* eseri, Kur'an ve hadislerle Allah'ın (c.c) isimleri, zat, Sıfâtları ve varlığı üzerinedir.⁵¹

2.15 Kitâbü't-Tevhîd

Sahâbe ve tabiîn döneminden sonra Ehl-i Sünnet anlayışı ile gelen Kelam ilminde eserleriyle günümüze kadar etkisi olan bir diğer ekol Mâtürîdî ekolüdür. Bu ekolün en başında gelen isim ise İmâm Mâtürîdî (Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî (ö. 333/944) dir. İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin talebelerinden ders alarak yetişmiştir. *Kitâbü't-Tevhîd* ve *Kitâbü'l-Makalât*, ilm-i Kelâm'a dair önemli eserlerindendir. Bununla birlikte, *Reddü Evâli'l-edille li'l-Ka'bi*, *Reddü Tehzîbi'l-cedel li'l-Ka'bi*, *Beyânü vehmi'l-Mu'tezile*,

⁴⁹ Durmuş Özek, *Sadudiddin Teftazani ve Nübüvvet Görüşü*, Sebat Ofset, Konya 2002, s. 67-79

⁵⁰ Sadreddin Gümüş, *Seyyid Şerîf Cürçani*, Fatih Yayınevi, İstanbul 1984, s. 139-144

⁵¹ Yusuf Şevki Yavuz, *İslam Akaidinin Üç Şahsiyeti*, Kültür Matbaacılık, İstanbul 1989, s. 133-141

*Reddū Va'idi'l-füssâḳ li'l-Ka'bi, Reddū'l-Uṣūli'l-ḥamse li-Ebî Ömer el-Bâhilî, Reddū Kitâbi'l-Îmâme li-ba'zi'r-Revâfız, er-Red ale'l-Karâmita (fi'l-uṣûl), kendisine isnad edilen fakat günümüze kadar ulaşmayan önemli eserleridir.*⁵²

2.16 es-Sevâdü'l-A'zam

Hakîm es-Semerkindî (Ebû'l-Kasım İshâk b. Muhammed b. İsmâîl el-Kadî el-Hakîm es-Semerkindî (ö. 342/953), İmâm Mâtürîdî geleneğini devam ettiren ve ilm-i Kelâm'a önemli eserler kazandıran bir âlimdir. *es-Sevâdü'l-A'zam, Risâle fî beyâni enne'l-îmân cüz'ün mine'l-amel em lâ (ve mürekkebün em lâ), er-Risâle, önemli eserlerindedir.*⁵³

2.17 Usûlü'd-dîn

El-Pezdevî (Sadrü'l-İslâm Ebû'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî (421/493), kendisi hakkında az bilgi ve çalışma olan Mâtürîdî ilm-i Kelâm âlimlerindedir. *Usûlü'd-dîn* isimli eserinde, İmâm Mâtürîdî'den kendisine kadar olan ilm-i Kelâm'ın mevzularını özetler.⁵⁴

Ebû'l-Muîn en-Nesefî, eserleri ve öğrencileri ile günümüze kadar etkisi devam eden, ileri konularda hakkında daha fazla açıklamada bulunulacak ilm-i Kelâm âlimidir. İmâm Mâtürîdî'den gelen Kelâm ilmi anlayışını belli bir sistem haline getirmiştir. *Tebṣiratü'l-edille fî usûli'd-dîn*, Kelâm ilmine ait en geniş eseridir. *et-Temhîd, Bahrü'l-Kelâm, el-İfsâd li-hude'i Ehl-i'l-ilhâd, İzâhu'l-mahacce fî kevni'l-akli hucce* diğer önemli Kelâm ilmine ait eserleridir.⁵⁵

Ömer en-Nesefî, *Akâidü'n-Nesefî* eseri ile meşhur olmuş, gerek klasik eğitim, gerekse günümüz akademik eğitimlerde adını ve eserini çok duyduğumuz ilm-i

⁵² Ahmet Ak, *Maturidi ve Maturidilik*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2008, s. 53-54

⁵³ Mustafa Can, *Hakim es-semerkandi ve es-Sevâdü'l-a'zam*, Marmara Üniversitesi, SBE, Kelâm Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1986, TDV İslam Ansiklopedisi, *Hakim es-Semerkindi*, 2006, cilt: 32, s. 568-570

⁵⁴ Selim Özarslan, *Pezdevi'nin Kelami Görüşleri*, DİB Yayınları, Ankara 2010, s. 11-12

⁵⁵ Mustafa Sait Yazıcıoğlu, *Maturidi ve Nesefi'ye Göre İnsan Hürriyet Kavramı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1992, s.13-20; TDV İslam Ansiklopedisi, *Nesefi Ebû'l-Muîn*, 1997, cilt: 15, s.193-194

Kelâm âlimidir.⁵⁶

2.18 el-Kifâye fi'l-hidâye

Es-Sâbûnî (Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr es-Sâbûnî el-Buhârî (ö. 580), günümüze kadar ulaşan *el-Kifâye fi'l-hidâye* isimli Kalam eseri ile meşhurdur.⁵⁷

2.19 el-Umde

Ebû'l-Berekât en-Nesefî (Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî (620/710), *el-Umde* isimli eseri ile günümüze kadar ilm-i Kelâmın ulaşmasında önemli etkileri olmuştur.⁵⁸

2.20 el-Akâidetü't-Tahâviyye

Tahâvî (Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî (ö. 321/933) *el-Akâidetü't-Tahâviyye* eseri ve şerhleri ile Ehl-i Sünnet Akâidinin tarihi süreçten günümüze kadar istifade edilmesinde önemli bir yere sahiptir.⁵⁹

3 TARİHİ SÜREÇTE ETKİLİ İLM-İ KELÂM ALİMLERİ

3.1 İlm-i Kalam'da Meşhur ve Etkileri Halen Devam Eden Âlimler

Araştırmanın bu bölümünde fikirleri ve görüşleri ile Akâid meselelerine ve Kalam ilmine katkıda bulunmuş fakat belli bir eseri ile günümüze kadar ulaşmayan âlimleri, konu sınırlarını aşmamak maksadı ile burada bahse konu alınmadı. İmam Ca'fer es-Sâdık (h. 80/148) (*Risâle fi Zemmil Kaderiyye, Kitabu'r Red' Ale'l Kaderiyye*) gibi bir iki Risâlesi günümüze kadar ulaşmış fakat etkileri Tarihî süreçte ve eğitimsel manada devam etmeyen âlimler çalışma kapsamına dahil edilmedi. İbn Küllâb, Ebû'l Abbâs el- Kalânîsî (h. 255), Hâris el-Muhâsibî, ilm-i Kelâma dair yetiştirdiği talebeleri ve eserleri ile ciddi katkıları olmasına rağmen yazdığı eserler gü-

⁵⁶ Seyit Ahsen, *Ömer Neseî İslam inancının Temelleri Akaid*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul 2015, s.10

⁵⁷ Muhammed Aruçi, "Sâbûnî Nüreddin", *DİA*, Ankara, XXXV, 360-361

⁵⁸ Murteza Bedir, "Neseî Ebû'l-Berekât", *DİA*, Ankara, XXXII, 567-568

⁵⁹ Davut İlaş, "Tahâvî", *DİA*, Ankara, XXXIX, 385-388

nümüze kadar kısmen ulaşmış veya günümüzde etkili bir şekilde istifade edilemediği tesbit edilmiştir.

Hasan el-Basrî, İmam Mâlik, (h. 93/179) İmam Şâfiî (h. 150/204), Ahmed b. Hanbel (164/241), İmam Evzâî (h. 157), Süfyan es-Sevrî (h. 161), Davud el Zahirî (h. 270), ibn Teymiyye (h. 728), İbn Kayyim el-Cevziyye (h. 751) gibi önemli şahsiyetlerin ilm-i Kelâm'a katkı için çevresine ve talebelerine aktardıkları fikirleri elbette Kelam ilminin gelişmesine ciddi katkıları olduğu şüphesizdir. Bu bölümde etkileri günümüze kadar etkin olarak devam eden Kelam âlimleri hakkında yapılan araştırmaların sonuçları aktarılması üzerine hareket edilmiştir.

3.2 İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe

İlm-i Kelam'da meşhur olmuş, sözleri ve eserleri ile etkileri günümüze kadar devam eden âlimlerin başında İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin geldiği doğru bir ifade olarak addedilebilir. İlm-i Kelam'a dair temel meselelerin Ehl-i Sünnet ölçüleriyle çerçevesinin çizildiği eser *el-Fıkhu'l-ekber* eseri olduğu iddia edilebilir. Eser, 1957 yılında Diyanet yayınlarda tercüme olarak yayınlanmıştır. Eserin Aliyyü'l-Kârî tarafından yapılan şerhi 1979 yılında Türkçe olarak yayınlanmıştır. Bu önemli eserin Hâricinde, *el-Fkhu'l-Ebsât*, *el-Âlim ve'l-Müte'allim*, *Er-Risâle*, *El-Vasiyye* eserleri Ebû Hanîfe'nin, Akâid, inanç meselelerinde Ehl-i Sünnet Kelam ilmi görüşlerini bir araya getirdiği görülür. Bu eserler Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları tarafından tercüme olarak neşredilmiştir.⁶⁰ Bu eserleri ile Ebû Hanîfe'nin günümüzde gerek akademik ve gerekse klasik ilm-i Kelâm eğitiminde, inanç ve Akâid konularında etkilerinin devam ettiği bilgilerine ulaşılmaktadır.

Çalışmanın bu kısmına kadar yapılmış olan Tarihî süreçte Kelam ilmine ait araştırmalar neticesi yüz'den fazla kaynağı tarayıp, çalışma sınırları içerisinde önemli görülen bilgileri aktarmaya özen gösterildi. Bu kısma kadar elde edilen bilgilerin çekirdeği ve nüvesi babında günümüzdeki Kelam ilmi çalışmalarının geleceğe ışık tutması bakımından yukarıda sunulan Ebû Hanîfe'nin eserleri ve fikirleri ile Ehl-i Sünnet çizgisi muhafaza edilerek tekrar gözden geçirilmesi ve bu minvalde ciddi bir

⁶⁰ Mustafa Türkgülü, *Kelâm İlmi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 60-61

çalışma yapılarak bizden sonraki nesillere aktarılmasının çok önemli bir husus olduğu kanâati oluşmuştur. Bu konuda elde edilen diğer bilgiler çalışmanın sonuç bölümünde ortaya konulacaktır.

3.3 Etkileri Günümüze Kadar Devam Eden Eş'arî Kelam Âlimleri

Eş'arî ilm-i Kelâm anlayışında eserleri ile etkileri günümüze kadar devam eden başlıca âlimler şunlardır.

3.3.1 Ebû'l-Hasan Eş'arî

Ebû'l-Hasan Eş'arî hakkında giriş bölümümüzde kısaca bilgi verilmişti. *Makalatü'l-İslamiyyin, el-İbane an Usûli'd-Diyane, Risâle fi İstihşai'l-Havd fi'l-Kelam, el-Lüm'a fi'r-Reddi ala Ehl-i'z-Zeyğ ve'l-Bid'a, Risâletü'l-İman*, günümüze kadar ulaşan ve istifade edilen eserleridir.⁶¹

3.3.2 Ebû Bekr Bâkılânî

Ebû Bekr Bâkılânî'nin, *Kitab el-Temhid fi'l-redd ala'l-Mulhide ve'l-Rıfada ve'l-Havaric ve'l-Mu'tezile, Kitab el-İnsaf, Kitab el-Beyân* eserleri günümüze kadar ulaşmıştır.⁶²

3.3.3 İbn Fûrek

İbn Fûrek, *Risâle fi ilm-i't-Tevhîd, Mücerredü Makâlatü'l-Eş'arî, El-hudûd fil-Usûl* eserleri ile günümüze kadar etkisini sürdürmüştür.⁶³

3.3.4 Abdülkâhir el-Bağdâdî

Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-din, El-fark beyne'l-firak, El-Milel ve'n-Nihal* eserleri ile etkisini devam ettirmektedir.⁶⁴

⁶¹ Şerafettin Gölcük, *Kelâm Tarihi*, Esra Yayınları, Konya 1992, s. 73-74

⁶² Şerafettin Gölcük, *a.g.e.*, s. 86-89

⁶³ Şerafettin Gölcük, *a.g.e.*, s. 93-94

⁶⁴ Şerafettin Gölcük, *a.g.e.*, s. 99-100

3.3.5 İmâmü'l-harameyn Cüveynî

İmâmü'l-harameyn Cüveynî, *Kitabu'l İrşad ve eş-Şamil fi Usûlu'd-dîn* eserleri ile Ehl-i Sünnet Kelami anlayışı günümüze kadar taşımıştır.⁶⁵

3.3.6 İmam Gazzali

İmam Gazzali, kendisine kadar ulaşan Eş'arî Kelam anlayışını, nakil, akıl, mantık, kalp ve birazda felsefe ile yoğurup yeni bir metod ile asrının istifadesine sunmuştur. *El-İktisâd fi'l-İtikad* eseri, Doktor Kemal Işık tercümesi ile Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından yayınlanmıştır. *İlcamü'l-Avam an İlmi'l-Kelam* eseri, İzmir İlahiyat Fakültesi tarafından olarak D. Sabit Ünal tercümesi ile yayınlanmıştır. *Faysalü't-Tefrika Beyne'l-İslam ve'z-Zındıka* eseri, İslamda Müsâmaha tercüme başlığı ile Süleyman Uludağ tarafından kitap olarak yayınlanmıştır.

3.3.7 Fahreddin er-Râzi

Fahreddin er-Râzi *El-Muhassal (Muhassalü efkari'l-mütekaddimin ve'l-müte'ahhirin mine'l-ulema ve'l-hükema ve'l-mütekellimin)* eseri, *Kelam Tarihi* isimle Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından yayımlanmıştır.

3.3.8 Seyfeddîn el Âmidî

Seyfeddîn el Âmidî, fikirleri ve eserleri ile günümüze kadar ulaşmış fakat eserleri yazma nüsha olarak arşivlerde bulunmaktadır. Bir kısım küçük eserleri neşredilmiştir.

3.3.9 Kâdî Beyzâvî

Muhammed el-Beyzâvî'nin (Kâdî Beyzâvî) *Tevailü'l Envar min Metai'l Enzar* eseri, Seyyid Şerîf el-Cürçânî'nin şerhleri ile günümüze kadar etkisini sürdürmüştür.

3.3.10 Adudiddin el-Îcî

Adudiddin el-Îcî, çalışma konumuzun önemli iki kısmından birisi olan, *el-*

⁶⁵ Şerafettin Gölcük, *Kelâm Tarihi*, Esra Yayınları, Konya 1992, 105-106

Mevâkıf fî ilm-i'l Kelam eseri ve şerhleri ile gerek akademik gerekse klasik eğitimde ana kaynak olarak kabul edilir. Tarihî süreçte tüm islam beldelerinde güncelliğini korumuş, günümüzde de devam etmektedir. el-Îcî ve eserleri hakkında ileride ayrıca geniş ve detaylı bir şekilde araştırma bulguları ortaya konulacaktır.

3.3.11 Seyyid Şerîf el-Cürcânî

Seyyid Şerîf el-Cürcânî, Adudiddin el-Îcî'nin Kelam ilmine ait yazdığı *el-Mevâkıf* isimindeki eserine yazdığı şerh, *şerhu'l-Mevâkıf* eseri ile meşhur olmuştur. Ömer Türker tarafından çevirisi yapılan eser Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından üç cilt olarak yayımlanmıştır. İlerde bu eser üzerinde detaylı olarak bilgi verilmeye çalışılacaktır.

3.3.12 Sa'düddin et-Teftâzânî

Sa'düddin et-Teftâzânî, *el-Makasid* eseri ve bu esere yazdığı şerh ile günümüze kadar ulaşmış ve halen eğitim alanında etkisini devam ettiren bir eserdir.

3.4 Etkileri Günümüze Kadar Devam Eden Mâtürîdî Kelam Âlimleri

Mâtürîdî ilm-i Kelâm anlayışında eserleri ile etkileri günümüze kadar devam eden başlıca âlimler hakkında yapılan araştırma sonuçları verilecektir.

3.4.1 İmam Mâtürîdî

İmam Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd*, *Kitâbü'l-Makalât*, *Reddü Evâili'l-edille li'l-Ka'bi*, *Reddü Tehzîbi'l-cedel li'l-Ka'bi*, *Beyânü vehmi'l-Mu'tezile*, *Reddü Va'idi'l-füssâk li'l-Ka'bi*, *Reddü'l-Usûli'l-hamse li-Ebî Ömer el-Bâhilî*, *Reddü Kitâbi'l-İmâme li-ba'zi'r-Revâfiz*, günümüze kadar ulaşmış ve etkileri islam aleminde devam eden eserlerdir. Yûsuf Ziya Yörükân ve Turhan Yörükân tarafından *islam Akâid sisteminde gelişmeler* başlığı altında yayınladıkları eserde İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe ve İmam Ebû Mansur-ı Mâtürîdî Akâidini günümüz Türkçesine aktarmışlardır.

3.4.2 Hakîm es-Semerkindî

Hakîm es-Semerkindî'nin *es-Sevâdü'l-A'zam* eseri, *Açıklamalı Sevâdü'l-A'zam Tercümesi* başlığı ile Yasin Yayınevi tarafından Mâtürîdî inanç anlayışı olarak günümüze kadar ulaşmıştır.

3.4.3 el-Pezdevî

el-Pezdevî'nin ilm-i Kelâm alanındaki fikirlerini, Şerafeddin Gölcük, *Ehl-i Sünnet Akâidi* başlığı altında te'lif etmiştir.

3.4.4 Ebû'l-Muîn en-Nesefî

Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *Tebşirâtü'l-edille fî usûli'd-dîn* eseri, Hüseyin Atay ve Şaban Ali Düzgün tarafından hazırlanmış, Diyanet İşleri Yayınları tarafından günümüze kazandırılmıştır. *et-Temhîd fî usûli'd-dîn* isimli eseri Kahire de basılmıştır. *Bahrü'l-Kelam* isimli eseri *Bahrü'l Kelam Mâtürîdî Akâidi* başlığıyla Ramazan Biçer tarafından Türkçe'ye kazandırıldı.

3.4.5 Ömer en-Nesefî

Ömer en-Nesefî, Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin ilm-i Kelâm alanındaki tüm eserleri ve fikirlerinin özeti ve geliştirilmiş hali olarak *Akâidü'n-Nesefî* eseri ile günümüze kadar meşhur olarak gelmiştir. Ömer Faruk Hilmi, *Nesefî Akâidi - Tam Metin Kelime Tercüme ve Şerhi* başlığı ile, Mustafa Kasadar tarafından, *Ehl-i Sünnet Akâidi Nesefî Akidesi Şerhi* adıyla yayınlamış, bununla birlikte birçok çeviri ve yayınevi tarafından günümüz insanlarına ulaştırılmıştır.

3.4.6 Nûreddin es-Sâbûnî

Nûreddin es-Sâbûnî'nin, *el-Bidâye fî usûli'd-dîn* eseri *Matüridiyye Akâidi* ismiyle, Bekir Topaloğlu çevirisi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı tarafından yayınlanmıştır.

3.4.7 Ebû'l-Berekât en-Nesefî

Ebû'l-Berekât en-Nesefî'nin *el-Umde* eseri, Temel Yeşilyurt tarafından *İslam İnancının Ana Umdeleri* adı altında tahkik ve tercüme ile günümüze kazandırılmıştır.

4 Tarihî Süreçte Etkisini Sürdüren Kelami Yaklaşımlar

4.1 Adudiddin el-Îcî ve el-Mevâkıf fi ilm-i'l Kelam

Adudiddin el-Îcî, Ebû'l-Hasen el-Eş'arî'den gelen Ehl-i Sünnet Kelam anlayışını *el-Mevâkıf fi ilm-i'l Kelam* eseri ile sistemli hale getirmiş, kendinden sonraki talebeleri, bu eserin şerhleri ile bu bilgilerin günümüze kadar ulaşmasını sağlamışlardır.

4.2 Ebû'l- Muîn en-Nesefî ve Tebsîratü'l-edille fi usûli'd-dîn

Ebû'l-Muîn en-Nesefî, İmam Mâtürîdî'den gelen ilm-i Kelâm anlayışını *Tebsîratü'l-edille fi usûli'd-dîn, et-Temhîd fi usûli'd-dîn, Bahrû'l Kelam* eserleri ve özellikle kendisinin eserlerinden istifade ederek, Tarihî süreçte, günümüze kadar ve günümüzde istifade edilmesi, öğrencisi Necmeddin Ömer en-Nesefî'nin *Akâid-i Nesefî eseri* ile olmuştur.

Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde, Adudiddin el-Îcî'nin Tahsili, Tedrisatı, eserleri, yetiştirdiği talebeler, el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam eseri, el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam eseri'nin konuları, el-Akâidü'l Adudiye eseri, Risâle fi Kelamillâh eseri, Muhteva, Metod, Eğitim Açısından Önemi, İlmi Kelam Eğitime Etkileri, Eserin İstifade Edildiği Ülke ve Medeniyetler, Eserin Günümüz Kelam İlminde Yeri, Eserin Günümüz Kelam İlminde Eğitime Etkisi, Eserin Günümüz Kelam İlminde Akademik Eğitimde Yeri, Eserin Günümüz Kelam İlminde Klasik Eğitimde Yeri, Adudiddin El-Îcî'nin *el-Mevâkıf fi ilm-i'l Kelam* eserini, Seyyid Şerîf Cürçânî'nin şerhi, *şerhu'l-Mevâkıf* eseriyle, günümüz eğitimine kadar etkisi incelenecek elde edilen tesbitler ortaya konulacak ve değerlendirilecektir.

Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin Hayatı, İlmî Tahsili, Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin Tedrisatı, Talebeleri, Eserleri, *Tebsîratü'l Edille fi Usûli'd-din*, Muhteva, Metod, Eserin

Tarihî Süreçte ve Günümüz ilm-i Kelâm'da Yeri, eserlerinden *Bahrü 'l-Kelam fi Akâidi Ehl-i-İslam*, Muhteva, Metod, Eserin Tarihî Süreçte ve Günümüz İlm-i Kelâm'da Yeri, Ebû'l-Muîn en-Nesefî ve Ömer en-Nesefî, Ömer en-Nesefî'inin Hayatı, Ömer en-Nesefî'nin Eğitimi, Ömer en-Nesefî, Akâidü'n-Nesefî ve Ebû'l-Muîn en-Nesefî, Akâidü'n-Nesefî, eserinin Muhteva, Metod, Eğitim Açısından Önemi, İlmi Kelam Eğitime Etkileri, Eserin İstifade Edildiği Ülke ve Medeniyetler, Eserin Günümüz Kelam İlminde Yeri, Eserin Günümüz Kelam İlminde Eğitime Etkisi, Eserin Günümüz Kelam İlminde Akademik Eğitimde Yeri, Eserin Günümüz Kelam İlminde Klasik Eğitimde Yeri, Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin eserlerini ve tarihi süreçte Kelami yaklaşımını *Akâidü'n-Nesefî* eseri ile özetleyen Necmeddin Ömer en-Nesefî'yi, Ömer en-Nesefî'nin eserlerinden istifade ile şerh ve haşiyeler ile, tarihi süreçteki Kelami etkileri incelenerek elde edilen bulgular sunulacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

1. ADUDİDDİN EL- İCÎ

1.1 Hayatı

Adudiddin el-İcî (Ebû'l-Fazl Adudiddin Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-İcî), hicri 680 yılında Şirâz şehrinin İc ilçesinde dünyaya gelmiştir. İlhanlı devleti döneminde yaşamış hicri 756 yılında vefat etmiştir. Soyunun Hz. Ebû Bekir'den (r.a.) geldiği rivayet edilir. Çocukluğunun geçtiği İc yöresi, İran'ın Fars vilayeti içinde merkezi Şirâz olan, coğrafya, Irak, Basra Körfezi ile çevrilidir.⁶⁶

el-İcî, hayatının diğer kısmını Sultaniye şehrinde geçirmiştir. Sultaniye şehrine geldiğinde, ilhanlı hükümdarı Olcaytu tarafından ilmine saygı gösterilmiştir. Hükümdar Olcaytu vefat edince yerine geçen oğlu Ebû Said döneminde kadılık yaptı. Sultaniye şehrinde Şirâz'a döndüğünde, kadılık görevine devam ettirildi. Yaşadığı dönemde bir çok karışıklıkların olmasına rağmen İran bölgesinde Kelam, fıkıh, tefsir gibi sahalarda talebeler yetiştirdi ve eserler telif etti.⁶⁷

Hayatının son dönemlerinde devrinin hükümdarı tarafından sebebi bilinmeyen bir nedenden bir kaleye hapsedildi. Hicri 756 yılında İc bölgesindeki bu kalede vefat etti.⁶⁸

Adudiddin el-İcî'nin hayatını geçirdiği bölgeye ait bilgiler, günümüz haritaları kaynak alınarak aşağıda çizilmiştir. Haritada yaşadığı bölgenin bir yönü Basra Körfezi, Irak ve Türkiye sınırları ile çevrili olduğu diğer cihetinin Pakistan, Afganistan ve Türkmenistan ile çevrili olduğu görülmektedir.

⁶⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l Müfessirin*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2014, cilt.2, s. 164

⁶⁷ Nedim Yılmaz, *Adudiddin el-İcî ve Tefsirdeki Metodu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir-Hadis Anabilim Dalı (Yayımlanmamış) Doktora Tezi, İstanbul,1989, s. 2-16

⁶⁸ Nedim Yılmaz, *a.g.e*, s .25-26

Mevcut haritalardan istifade edilerek hazırlanan çizim, Tarihî süreçte yaklaşımlara daha geniş açıdan bakma imkanı oluşturma gayesi ile hazırlanmıştır

Şekil 1: Adudiddin El-İcî'nin yaşadığı coğrafya

Şekil, El-İcî'nin yaşadığı ve kadılık yaptığı İrak, Basra Körfezi ile çevrili bölge günümüz haritaları dikkate alınarak çizilmiştir.

Eserlerinin daha ziyade bu bölgelerde etkisini sürdürmesinde coğrafi ve kültürel yakınlaşmanında etkili olduğu iddia edilebilir.

Bu haritadaki konum ve şekildeki bilgiler ilerde daha detaylı bilgilere ulaşılacak Tarihî süreçte Kalam ilmi hakkındaki bilgilere bakış açısını arttırma yönünde bir basamak teşkil edecektir.

1.2 Adudiddin el-Îcî'nin Tahsili

İlk seviye eğitimlerini babası Kâdî Ruknu'd-dîn Ahmed'den almıştır. Diğer bir hocası Şeyh Zeynü'd-dîn el-Henki'dir. Tabakat kitaplarında hocaları ile ilgili geniş bir bilgi mevcut değildir. Çarperdi (Ebû'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. el-Hasen b. Yûsuf, (ö. 746/1346) eğitim aldığı hocalarından ileri gelenlerdendir. Çarperdi, fıkıh ve sarf, nahiv, dil bilimleri sahasında önemli ilim adamı olarak kabul edilirdi. Adudiddin el-Îcî ile hocası arasında fikri farklılıklar sebebiyle yaptıkları tartışmalar eğitim hayatında önemli yer tutar. Kutbüddin Şirâzi (Kutbüddin Mahmud b. Cıd b. Muslih el-Farisi eş-Şirâzi eş-Şâfiî (ö. 710/1311), bir diğer eğitim aldığı hocasıdır. Adudiddin el-Îcî, Kutbüddin Şirâzi'nin astronomi, optik, matematik, coğrafya, fizik, tıp ve din bilimlerindeki ilmî birikiminden istifade ettiği, eserlerindeki etkilerini özellikle *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam* eserinde birleştirdiğini belirtmek doğru bir yaklaşım kabul edilebilir. Tahsil ettiği eğitimler ile Kelam ilmi sahasına özellikle dil bilimleri sahasında değerli katkılar ve eserler sunmuştur.⁶⁹

1.3 Adudiddin el-Îcî'nin Tedrisatı

Adudiddin el-Îcî, Kelam ilmine dair kaleme aldığı eserler, yetiştirdiği talebeler ile birlikte yaşadığı dönemde kadılık görevini sürdürdü. Fıkıh ve tefsir alanında da dersler verdi ve eserler kaleme aldı. Konumuz sınırları çerçevesinde Kelam ilminde yetiştirdiği öğrenciler ve eserleri üzerinde durulacaktır. Adudiddin el-Îcî'nin derslerinden istifade eden taleberinden biri, Dıyau'd-dîn Said b. Muhammed b. Usman el-Kazvinî el Kırımî el-Afîfî (ö. 780) dir. Beyân, bedî ilimler, tefsir, fıkıh ve Usûl sahaslarında yetişmiştir. Şemseddin Kirmânî (Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Kirmânî el-Bağdadi (717/786) Şirâz'da Adudiddin el-Îcî'den on iki yıl ders aldı. Sa'düddin et-Teftâzânî, Adudiddin el-Îcî'nin ilminden istifade etmiş ve Akâid, mantık, ve kendinden önceki eserlerin şerhlerini yazarak Ehl-i Sünnet Kelam ilminin günümüze kadar ulaşmasına etkileri azımsanmayacak seviyededir.

Seyfü'd-dîn el Ebherî'ninde Adudiddin el-Îcî'nin derslerinden istifade ettiğine

⁶⁹ Nedim Yılmaz, *Adudiddin el-Îcî ve Tefsirdeki Metodu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir-Hadis Anabilim Dalı (Yayımlanmamış) Doktora Tezi, İstanbul, 1989, s. 17-18

dair bilgiler kaynaklarda geçmektedir.⁷⁰ Ulaşılabilen kaynaklar ile Adudiddin el-Îcî, tarihî süreçte, günümüze kadar kendisinden istifade eden talebeleri, kaleme aldığı eserleri ile önemli tesirleri olmuştur. Bu etkiler günümüzde hem akademik, hemde klasik eğitimde, ilm-i Kelâm ile birlikte Akâid, tefsir gibi alanlarda da devam etmektedir.

2. ESERLERİ

Adudiddin el-Îcî'nin kaleme aldığı ve günümüzde etkisini sürdüren *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam*, *Cevâhirü'l-Kelam*, *el-Akâidü'l Adudiye* eserleri, günümüze gelinceye kadar medreselerde önemli bir kaynak olarak sürdürdüğü ortaya çıkmaktadır.

2.1 Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam

Çalışmanın ana konularından birini teşkil eden Adudiddin el-Îcî, *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam* eseri, ilmin tarifi, İslâmî ilimler, yaratılış ile ilgili temel konular, iman esasları, Allah'ın (c.c) varlığı, isim ve Sıfatları, Nübüvvet ve Hz. Muhammed'in (s.a.v) nübüvvetinin delilleri, ahiretin varlığı, haşir, islam fırkaları, konularını içermektedir. Adudiddin el-Îcî, eserin'de kendisinden önceki âlimlerin fikirlerini de ortaya koymuş katıldığı ve katılmadığı yönleride aktarmıştır. Kendisinden önceki gelen ilm-i Kelâm a ait bilgileri belli bir sistem içinde incelemesi, tenkid ve ilaveleriyle bilgileri güncelleyip özetlemesi eserin günümüze kadar şerhleriyle birlikte gelmesinde önemli rol oynamıştır. *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam*, günümüz islam aleminde, şerhleri ile birlikte okutulan önemli bir ilm-i Kelâm kaynak eseridir. Eser hakkında detaylı tesbitler eserin incelenmesi bölümünde ele alınacaktır.

2.2 Cevâhirü'l-Kelam

Eser, *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam* eseri'nin içerdiği konuları daha özlü ve kısa anlatması cihetiyle *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam* eserinin özeti sayılabilir. Eser üç kısımdan oluşmaktadır. İlk bölümde ilm-i Kelâm nedir.?, bilgi nedir.? gibi temel konuların cevaplarını bulmayı anlatır. Âraz, Cevher, insanın sahip olduğu duygular, gö-

⁷⁰ Nedim Yılmaz, *Adudiddin el-Îcî ve Tefsirdeki Metodu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir-Hadis Anabilim Dalı (Yayımlanmamış) Doktora Tezi, İstanbul,1989, s. 18-24

rünmeyen cin ve şeytan gibi mahluklar, yaratılış ile ilgili soruların cevapları verilme-ye çalışılır. İkinci bölümde, iman esasları, Allah'ın (c.c) varlığı, isimleri, Sıfatları, fiilleri, konuları üzerinde durulur. Üçüncü bölüm, nübüvvet ve peygamberlerin vasıfları ile ilgili bilgileri içerir. Eserin son kısmında imâmet meselesi incelenir.⁷¹

2.3 el-Akâidü'l Adudiye

Adudiddin el-Îcî, bu eserinde, Allah'a (c.c)ve meleklerle iman temel konularını, Haşr'in ispatı, kâinâtın yaratılışı, Kur'an ve Kur'an'ın mahluk olması meselesi gibi Akâid konularını özet bir şekilde sunmuştur.⁷²

el-Akâidü'l Adudiye eseri Tarihî süreçte, Celâleddîn ed-Devvânî tarafından yazılan *Şerhu'l -Akâidü'l Adudiye* şerhi ile Osmanlı eğitim sisteminde resmi eğitim kitabı olarak kabul edilmiştir. Bu eserin haşiyelerinden meşhur olanları Halhali ve İsmail Gelenbevi tarafından yazılan haşiyelerdir.

2.4 Risâle fî Kelamillâh

Bu Risâlede Allah'ın (c.c) Kelam Sıfâtı işlenmektedir. Kelam ifadesinin iki farklı anlamı olan Kelam nefsi ve Kelam lisani çok güzel bir usul ile izah edilir.⁷³

3. EL-MEVÂKIF Fİ İLMİ'L- KELAM

Adudiddin el-Îcî'nin *el-Mevâkif fî İlmî'l-Kelam* eseri'nin kırk'a yakın yazma nüshası Türkiyede mevcuttur.⁷⁴ Eser Tarihî süreçte, ilm-i Kelâm'ın Ehl-i Sünnet anlayışını, Eş'arî metoduyla, yazıldığı dönemden günümüze kadar ulaşmasında önemli bir yer tutmaktadır. Yazıldığı dönem hicri 700'lü yıllardan günümüze kadar yaklaşık 700 yıldır etkisini devam ettiren bir eser olması dikkat çekicidir.

Bu kadar uzun süredir Akâid ve Kelam ilmi sahasında etkisini sürdürmesi, Akâid ve Kelam ilmindeki meselelerin çözümlerine önemli katkıları olduğunu gös-

⁷¹ Yusuf Şevki Yavuz, "Cevâhirü'l-kelâm", *DİA*, Ankara, VII, 432-433

⁷² Ahmed Hamdi, *İlmî kelamdan Akaidi Adudiyye şerhi Celal tercümesi*, Trabzon, h.1310

⁷³ Nedim Yılmaz, *Adudiddin el-Îcî ve Tefsirdeki Metodu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir-Hadis Anabilim Dalı (Yayımlanmamış) Doktora Tezi, İstanbul,1989, s. 44-45

⁷⁴ Mustafa Sinanoğlu, "el-mevâkif", *DİA*, Ankara, XXIX, 422-424

termektedir. Bu eseri muhteva, metod, eğitim açısından önemi, ilm-i Kelâm eğitimi- ne etkileri, eserin okutulduğu ülke ve medeniyetler, eserin günümüz Kelam ilminde yeri, eserin günümüz Kelam ilminde eğitime etkisi, günümüz Kelam ilminde akade- mik eğitimde yeri, eserin günümüz Kelam ilminde klasik eğitimde yeri başlıkları ile incelemeye çalışılacaktır. Değerlendirme bölümünde eser hakkında elde edilen bilgi- leri, günümüzdeki etkileri üzerine yapılan araştırmaları ve tesbitleri sonuçları ile bir- likte sunulmaya gayret edilecektir.

3.1 Muhteva

Üzerinde araştırma imkanı bulunan *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam* eseri'nin matbu hali, 1997 yılı Beyrut baskısı 430 sayfadır. Birinci mevkıf, 7. sayfeden itibaren mu- kaddime ve birinci marsad ile başlar, 40. sayfeye kadar, ilm-i Kelâm'ın tarifi ile ilmin kısımları, zaruri ilimler, (vicdaniyyat, hissiyat, bedihiyyat) mutlak ilim, tasav- vur ve tasdik, nazari ilim, marifetullah, istidlal, kıyas, istikra ve temsil, kat'iyet ve zanniyet, delili akli ve delili nakli konularını ele alır.

İkinci mevkıf, 41. sayfeden 95. sayfeye kadar, vücud ve adem'in tarifi, vücu- du zihni, ma'dumun temayüzü, mahiyet, i'tibari mahiyet ve ârazlar ile kıyası, cüz, zat ve Sıfât, vücub ve imkan, emri i'tibari, kadim, hudus, vahdet ve kesretin zati olup olmadığı, illet ve ma'lul, devr, teselsül, illet ve şart konularını ihtiva eder.

Üçüncü mevkıf, 96 ile 181. sayfa arasında, âraz'ın tarifi, kısımları, isbatı, du- rumları, keyfiyet ve kısımları, kemiyet, zamanın hakikatı, mekanın hakikatı sıcak, soğuk, renkler, ziya, şua, seslerin ve harflerin tarifi, özellikleri, kısımları, basit ve mürekkep, hayatın tarifi, ölümün tarifi, ilmin tarifi, kısımları, (tafsili, icmali, fiil ve infial, ilm-i zaruri, ilm-i nazari) ilim, ma'lum, cehalet, aklın mertebeleri, irade, kud- ret, acz, yaratma, lezzet ve elemin tarifi, sağlık ve hastalığın tarifi, geometrik şekille- rin tarifi, hareketin tarifi, oluşması, kısımları, başlangıcı, sonu, izafet gibi meseleleri içerir.

Dördüncü mevkıf, 182. ile 265. sayfeler arası, cevherin kısımları, cismin haki- katı ve kısımları, cisim ve âraz, cismin terkihi, heyula ve suret, mürekkep ve basit cisim, gökyüzü, güneş, ay, yıldızlar, ay tutulması, güneş tutulması, anasır'ı erbaa'nın

kısımları (dört unsur), arzın hareketi, yapısı, dağların oluşumu, yedi unsur tabakası, mizacı olmayanlar ve kısımları (yağmur, kar), nefis, nefsi nebat, nefsi hayvanat, nefsi insaniye, cisim ve Âraz, insan ve nefsi mücerrede, akıl ve isbatı gibi konular anlatılır.

Beşinci mevkıf, 266 ile 336 sahifeler arası, ilahiyat, zat, isbatı sani', Allah'ın (c.c) zati'nin diğer zatlara benzemediği, vücud zati'sinin sonradan olanlara benzememesi, bir cihet ve mekan'a sığışmadığı, cisim olmadığı, cevher veya âraz olmadığı, zamanın içine dahil olmadığı, Sıfâtı ilahiye, kudreti ilahiye, iradei ilahiye, semi', basar, mütekellim, Sıfâtları, rü'yetullah, ef'ali ilahiye, ef'ali ibad, Mu'tezile ve Kur'an bahsi, teklifi ma-la yutak, esmai ilahiye meseleleri üzerinde durulur.

Altıncı mevkıf, 337 ile 430 sahifeler arası, sem'iyat konularından bahseder. Nübüvvet (nebi'nin manası), mu'cizenin hakikati, bi'set, isbatı nübüvvet, peygamberlerin ismet Sıfâtı, ismet Sıfâtının hakikati, keramati evliya, cesedlerin haşri, cennet ve cehennem mahlukudur.?, Mu'tezile, kebair günahlar, şefaati, ölümlerin kabirden hayat verilerek tekrar dirilmesi, münker ve nekir, kafir ve fasıkların kabir azabı, Sırât ve mizan, hesaba çekilirken kitabın okunması ve uzuvların şahid olması, imanın hakikati, imanın artıp eksilmesi, küfr, büyük günahları işleyeninin durumu, imâmet, fırkalar, Mu'tezile ve yirmi fırka, Hâricîye, mürcie, cebriye, müşebbehe, naciye, şia fırkaları üzerinde durulur.⁷⁵

3.2 Metod

Adudiddin el-Îcî'nin *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelâm* eseri Tarihî süreçte metod olarak, kendinden önceki ilm-i Kelâm sahasındaki eserlerin sistem ve metodlarını günümüze kadar ulaşabilecek bir usûl izlemiştir. Fahreddin er-Râzi ve Seyfeddîn Âmidî (Ebû'l-Hasen (Ebû'l-Kasım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî (ö. 631/1233), Kadî Beyzâvî', Cüveynî, Bâkılânî ve Ebû'l-Hasan Eş'arî'ye kadar, kendisinden önceki Eş'arî ilm-i Kelâm âlimlerinin bilgi ve eserlerini altı mevkıf başlıkları altında sistemleştirmiştir.

⁷⁵ Adudiddin el-Îcî, *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelâm*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 2005

Eserde izlenen metod, İslâmî ilimlerde temel konu olarak, ilmin ne olduğundan başlamış Kelam ilminde, ilmin tanımını, ilimler ile Allah (c.c) tanıma ve bilmenin metodunu ortaya koyulmuştur. Yaratılış hakkında akla gelecek Akâid ve Kelam soruları, Ehl-i Sünnet Akâidi çerçevesinde cevaplanmaya çalışılmıştır. İrade, kudret, fiziksel ve ruhsal yaratılışta insana verilen cihazların Allah (c.c) tarafından ne maksatla verildiği, insana verilen özellikler, Allah'ın (c.c) Sıfât, isim ve fiilleri, Tevhîd ve vahdet, Ehl-i Sünnet Kelam anlayışı, öz, sistemli ve günümüze kadar etkisini sürdüren bir metod ile eserde ele alınmıştır.

3.3 Eğitim Açısından Önemi

el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam eseri, Tarihî süreçte, yazılan şerhleri ile birlikte eğitim alanında ciddi etkiler bırakma yönü ile önemlidir. Adudiddin el-Îcî'nin öğrencilerinden bu zamana kadar Akâid ve ilm-i Kelâm eğitiminde temel eğitim kitabı olarak okutulması, eğitim açısından önemini ortaya koymaktadır. İleri konularda daha detaylı bilgi ve tesbitlerin verileceği, Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf* eserinin hâricinde yazılmış bir çok şerh, *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam* eseri'nin eğitim alanında etkinliğinin devam etmesine katkıda bulunmuştur.

3.4 İlmi Kelam Eğitime Etkileri

el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam eseri, ilk dönem Akâid eserleri ile başlayan Ehl-i Sünnet ilm-i Kelâm eğitimine ait eserlerin fihristi ve özeti şeklinde, yazıldığı dönemden günümüze kadar ilm-i Kelâm eğitiminin ulaşmasının ana taşıyıcılarından olmuştur. İlk dönem Akâid eserleri, Allah'ı (c.c) ve Sıfâtlarını tanıma, meleklerin varlığı, nübüvvet, haşir gibi konular üzerinde durmakta idi. İslam coğrafyasının genişlemesi ve islama dahil olan milletlerin farklı kültürleri, fikirleri ile birlikte islama girmesi sonucu, farklı fikir ve cereyanlar etkilerini arttırmaya başladı.

Allah Resûlü (s.a.v) döneminde başlayan küçük farklı fikirler, Sahâbe ve tabiîn dönemi ile artmaya başlamış olmakla birlikte, sonraki dönemlerde bu farklı anlayışlar toplu ve kuvvetli bir şekilde olmaya başladı. İşte bu durumda temel Akâid konularının ötesinde gelen bu farklı fikir ve İtikâdlara karşı islam Akâidinin savunulması ve anlatılması gerekli oldu. Batiniyye, Mecusilik, Maniyye, Deysaniyye, Merkuniyye-

ye, Seneviyye⁷⁶ (Kâinât'ta hayrı birisi yaratır, şerri farklı biri yaratır anlayışı) gibi batıl anlayışlar, islamın Tevhîd anlayışını tehdid etmeye başladı. Bu tehditlere, batıl anlayışlara, felsefi akımlara karşı cevapların verilmesi, gerektiğinde susturulması için ilk dönem Akâid eserlerinin bilgileri ile birlikte, felsefe ve batıl anlayışlara cevaplar içeren ilm-i Kelâm eserleri ve eğitimi ortaya çıktı.

İlm-i Kelam eserleri ve eğitimi içerisinde, *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam* eseri, ayrı bir yer teşkil eder. *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam* eseri, Akâid'in temel konularını sağlam bir şekilde içermekle birlikte, felsefe ve batıl anlayışların getirdiği batıl fikirlerin islam inanç sistemine girmesine, Ehl-i Sünnet anlayış kalkanı oluşturdu. İlm-i Kelam eğitiminde önemli bir görev üstlendi.

3.5 Eserin İstifade Edildiği Ülke ve Medeniyetler

Adudiddin el-Îcî, *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam* eserini, hicri 680 ile 756 yıllarında, yaşadığı İlhanlı (Moğol islam) devleti döneminde yazmış, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Hükümdarlığı döneminde yaşayan, Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin talebesi Devvânî (Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Es'ad b. Muhammed ed-Devvânî es-Sıddîkî (ö. 908/1502), Adudiddin el-Îcî'nin Akâid ve Kelam a ait eserlerine yazdığı şerh ile Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam* eseri ile bütünleşen *Şerhu'l-Mevâkıf* eserinin eğitimde istifade edildiği kısımda bu konuda detaylı izaha bırakılmıştır.

Osmanlı devletinin ilk devirlerinde, *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam* eserine haşiye ve şerh yazabilmek, o devrin ilim adamlarının ilm-i seviyelerinin göstergesi olmuştur. Sahn-ı Seman medreselerinde müderrislik yapmak için başvuran dönemin akademisyenleri, *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam* eseri içinden seçilen sorular ile sınava tabii tutulmuşlardır. Bu örnekte olduğu gibi *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam* eseri, Tarihî süreçte, ilm-i Kelâm eğitiminde Ehl-i Sünnet Akâidi'nin etkilerinin sürmesinde önemli rol oynamıştır.⁷⁷

⁷⁶ Mustafa Sinanoğlu, "Seneviyye", *DİA*, Ankara, XXXVI, 521-522

⁷⁷ Osman Demirci, *Osmanlı medreselerinde kelam öğretimi (İznik, Bursa, Edirne, İstanbul)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı, İstanbul 2012. s. 384.

3.6 Eserin Günümüz Kelam İlminde Yeri

Eser, günümüz Kelam ilminde zirve eser olarak kabul edilmekle birlikte, haşiye ve şerhleri ile birlikte, ilm-i Kelâm eğitiminde kaynak kitabı olması özelliği ile önemli bir yere sahiptir. Eser gerek medrese gerekse akademik ilm-i Kelâm eğitiminde eğitiminde Müderris, araştırmacı ve ileri seviye ilm-i Kelâm çalışmalarında temel başvuru kaynağı olarak yerini korumaktadır. Akademik alandaki yeri ve etkilerine ait bilgiler çalışmanın son bölümünde ele alınacaktır.

3.7 Eserin Günümüz Kelam İlminde Eğitime Etkisi

Ehl-i Sünnet ilm-i Kelâmı'nın günümüze kadar ulaşmasında etkili olan, Adudiddin el-Îcî, *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam* eseri, günümüzde, Eş'arî Kelam anlayışının islam dünyasında, eğitim ve ders alanlarında kaynak eser olarak kabul edilirliliğini sürdürügelmiştir. Eser hakkında yazılan haşiye ve şerhler ile bu etkisini devam ettirmektedir.

Eserin günümüz Kelam ilmi eğitiminde halen etkisini devam ettirmesindeki en büyük etken, eserin giriş, mukaddime bölümünde yazılan bilgilerin özetinde yer almaktadır. Eserin giriş bölümünde, öğrencinin ve gerçeği arayanların isteklerine cevap verebilecek şekilde çok fazla bilgi kalabalığı yapmadan, öz fakat yeterli olarak cevap verebilecek bir eser yazılması isteğinin belirtilmesi dikkat çekicidir. Günümüze kadar ve günümüzde Kelam eğitiminde etkisinin sürmesinde, eserin muhteva ve metodu ile talebe ve müderrisin ihtiyacı olan bilgiyi, kapsayıcı olması, öz bilgi içermesi özellikleri ile ilm-i Kelâm eğitiminde, günümüzde'de etkisinin devam etmesine neden olmuştur.⁷⁸

3.8 Eserin Günümüz Kelam İlminde Akademik Eğitimde Yeri

el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam eseri, Temel islam bilimleri bölümleri, Kelam anabilim dalında, Klasik Kelam metinleri başlığı altında, günümüz akademik eğitim sisteminde istifade edilmektedir.

⁷⁸ Adudiddin el-Îcî, *el-Mevâkıf*, Beyrut 1997 1, 1-6

Günümüz akademik Kelam eğitimi, Lisans seviyesinde genel olarak Klasik Kelam metinleri hakkında bilgi edinmeyi hedeflediği görülmektedir. Klasik Kelam metinlerinin özelliklerinin tesbiti, metinleri üzerinde analiz yapılması, eserleri tanıma ve anlama kabiliyeti kazanma seviyesindedir. *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam* eseri, Eş'arî Kelam metin kaynakları kısmında lisans seviyesinde istifade edilmektedir.

Akademik yüksek lisans seviyesinde, *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam* eseri, klasik Kelam metinleri başlığı altında, metinler okuyup, anlama ve yorumlama seviyesinde istifade edilmeye çalışıldığını görmekteyiz. Kelam ilmi kaynaklarını metod ve muhteva yönünden incelenip, kaynaklarda doğrudan istifade edilmesi, yüksek lisans seviyesinin hedefleri arasındadır. Ancak, *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam* eseri'nin lisanı, kelime ve cümle yapısı, anlama ve yorumlama seviyesinde ağır geldiğinden, üniversitelerde, ileri seviye dil bilgisine sahip ve istekli öğrenciler ile özel grup dersleri şeklinde şerhleri ile birlikte okunmak suretiyle, daha ziyade istifade edildiği tesbit edilmiştir.

Akademik doktora seviyesinde, *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam* eseri, Eş'arî Kelam kaynakları bölümünde önemli yer tutar. Doktora seviyesinde, Kelam kaynaklarının yorumlanması, metodlarının detaylı incelenmesi ile birlikte kıyaslanması seviyesinde istifade edildiği görülmektedir. Bu konudaki bulguları detaylı olarak kaynakları ile eserlerin akademik eğitimde yansımaları bölümünde ele alınacaktır.

3.9 Eserin Günümüz Kelam İlminde Klasik Eğitimde Yeri

İlk dönem İslam Devletleri devrinde, hicri 361 yıllarında El-Ezher⁷⁹ (Câmi-ül-ezher), (457-459/1065-1067) yıllarında kurulan Nizâmiye Medreseleri ile cami ve külliye eksenli İslâmî eğitim sistemi, günümüzde klasik İslâmî eğitim medreseleri ve akademik üniversiteler şeklini alarak devam etmiştir.⁸⁰

Eser, günümüz klasik Kelam eğitiminde, önemli başvuru kaynağı olma ve ileri seviye ilm-i Kelâm eğitiminde değerli bir eser olarak yerini korumaktadır.

⁷⁹ Muhammed Tayyib en-Neccar, *On Asır Boyunca el-Ezher üniversitesi*, Diyanet Dergisi, İstanbul 1983, s. 21

⁸⁰ Ömer Menekşe, *Selçuklu eğitim müesseseleri Nizamiye Medreseleri*, Diyanet ilmi Dergi, Cilt: 39, Sayı:3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2003, s. 118

3.10 Değerlendirme

İlmi Kelam eğitimi cihetinde, Türkiye’de günümüzde eğitim durumu, *el-Mevâkıf fi İlmi’l-Kelam* eseri seviyesine ulaşması oldukça zor görüldüğü tesbiti örnek yapılan çalışmalarda görülmektedir. M. Saim Yeprem tarafından lisans seviyesinde üniversiteye gelen öğrencilere, hazırlık seviyesinde bir anket çalışması ile İlm-i Kelam’a olan yakınlıkları ölçülme çalışmasında, günümüz akademik eğitim sistemine etki bağlamında Akâid ve ilm-i Kelâm eğitimi önceki Tarihî süreçten gelen birimlerin yeterince alınmadığı bir durum görülmekte olduğu sonucu tesbit edilmiştir.

Akademisyenlerin, Kelam ilmi metinlerini müfredatta okutmak ve istifade edip günümüz şartlarında oluşan sorunlara cevaplar verebilecek öğrencileri yetiştirmekte oldukça zorlandıkları görülmektedir. İkinci Kelam ilmi eğitim öğretim meselesi koordinasyon toplantısı raporlarına göre akademik alanda Kelam derslerinin süre yetersizliği öğrencilerin Arapça bilgilerinin yetersizliği, ilm-i Kelâm’a ilgi duymaları gibi nedenlerden Tarihî sürecin mirası olan *el-Mevâkıf fi İlmi’l-Kelam* metinleri asıllarından günümüzde yeterince istifade edilemediği gerçeği koordinasyon toplantısı raporlarına yansımıştır.

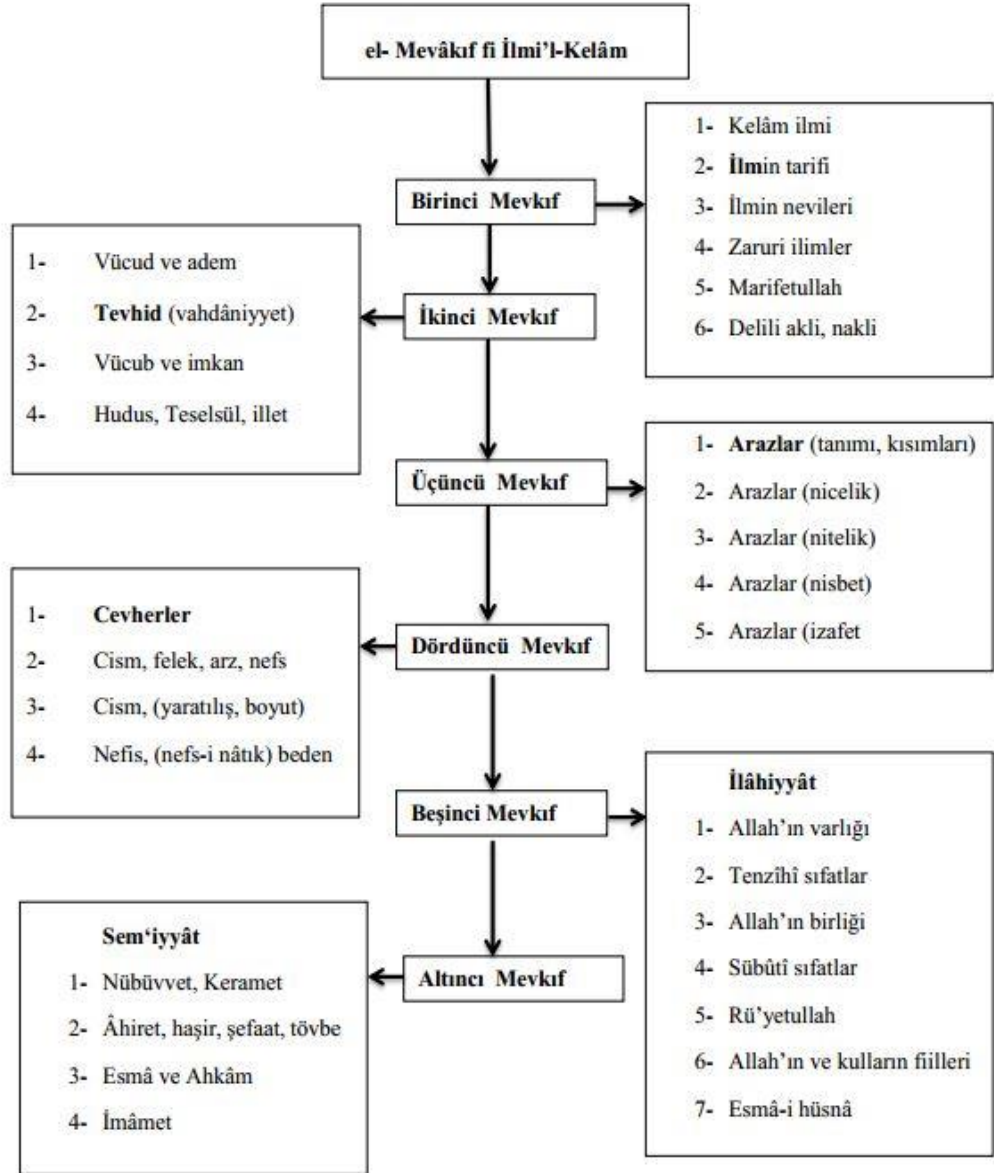
Günümüz akademik Kelam çalışmalarında güncel Kelami, Akâidi meselelere önceki ilmi bilgileri ve tecrübeleri ışığında cevap verme çalışmaları yerine *el-Mevâkıf fi İlmi’l-Kelam*’ın baş kısmında yazan felsefecilerin şüpheli görüşlerinin açıklandığı Tarihî olarak ortaya konulamadığı, güncel Akâid ve ilm-i Kelâm meselelerine herhangi bir reel çözüm sunulabildiği görülmemektedir. Buda *Akâidü’n Neseîfî, el-Mevâkıf fi İlmi’l-Kelam, Şerhü’l Mevâkıf* gibi eserlerin mana ve muhteva açısından yetim olarak kütüphane raflarında beklediğinin göstergesi olarak kabul edilebilir.⁸¹

Muhteva olarak *el-Mevâkıf fi İlmi’l-Kelam* eseri, ilimden marifetullah ve deliller kısmına kadar içerdiği konular ile bu konuda sorulabilecek suallere ciddi bir hazırlık sürecini içermesi, vücud, adem, Tevhid, vücub, imkan, hudus konuları, bu hazırlık süreci üzerine bina edilmesi, araz, cevher, yaratılış, boyut, Allahın varlığı, fiilleri, kulların fiilleri, nübüvvet ahiret, haşir meselelerine getirdiği yaklaşımların mana

⁸¹ İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilim Dalı Eğitim-Öğretim Meseleleri Koordinasyonu Toplantısı-II Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No:149, İstanbul 1998, s. 27-66

ve içerik olarak sahiplenilmesi ve güncel meselelere çözüm oluşturması yönünden çalışmalara yönelmesi uygun bir görüş olarak kabul edilebilir.

Tablo 1: *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelâm* eserinin içerdiği konular.

Tabloda görüleceği üzere eser, Kelâm ilminin tarifi ve ilmin nevileri ile başlamış, tevhid, âraz, cevher, ilahiyyât ve sem'îyyât konuları ile tamamlanmıştır.

Eserde muhteva olarak ele alınan meseleler döneminin geldiği ilmi seviyeye hitap etmesi ve çözüm sunması yönünden önemli bir yer teşkil eder.

4. ADUDİDDİN EL-İCÎ VE SEYYİD ŞERİF EL-CÜRCÂNİ

Adudiddin el-İcî 1355 yılında, Seyyid şerif el-Cürcâni 1413 yılında vefat etmeleri münasabetiyle, aralarında yüz yıla yakın bir süreçte, Adudiddin el-İcî'nin *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam* eserine, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî (ö. 786/1384),⁸² gibi önemli şahsiyetler, bu dönemde şerhler yazmasına rağmen Seyyid Şerif Cürcâni'nin *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam* eserine yazdığı şerh, Adudiddin el-İcî ve eserlerinin, günümüze kadar etkisini devam etmesi cihetiyle önemli bir yer teşkil etmiştir.

4.1 Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin Hayatı

Seyyid Şerif el-Cürcâni'nin hayatı, Sadreddin Gümüş tarafından Tarihî olarak, doğumu, ailesi, eğitim hayatı, seyahatleri, geniş detaylı bir biçimde yazılmıştır. Bununla birlikte, Ömer Türker'in, *Seyyid Şerif Cürcânî'nin tevil anlayışı* adlı doktora tezinde'de Seyyid Şerif Cürcâni'nin hayatı hakkında Tarihî bilgileri bulmak mümkündür.

Bu çalışma kapsamında, Seyyid Şerif Cürcâni'nin hayatı, eğitimi ve eserlerinin, Adudiddin el-İcî ve eserlerini, günümüze kadar etkisini devam ettirmesi cihetiyle ele alınmaya çalışılacaktır. Bu arada Seyyid Şerif Cürcâni'nin hayatını incelerken dikkat çeken bir hususu aktarmakta fayda görülmektedir. Adudiddin el-İcî ve Seyyid Şerif Cürcâni'nin ilmi hayatı birbirine oldukça benzemektedir. Bu benzerliğin, Adudiddin el-İcî'nin *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam* eserini en çok istifadeye uygun bir tarzda şerh etmesiyle Tarihî süreçte ilm-i Kelâma olan katkısından söz edilebilir.

4.2 Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin Eğitimi

Seyyid Şerif el-Cürcâni, ilk eğitimini doğduğu yer olan Cürcân'da aldı. Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr (b.) Muhammed b. Alî el-Hârizmî es-Sekkâkî (ö. 626/1229) bilinen ilk hocalarındandır. Herat bölgesinde Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed er-Râzi et-Tahtânî (ö. 766/1365) ders aldı. Bu hocasının özelliklerinden birisi, Adudiddin el-İcî ve eserlerinden istifade etmesidir.

⁸² İsmail Hakkı Ünal, "Kirmânî Şemseddin", *DİA*, Ankara, XXVI, .65-66

Mısır'da Mübârek Şah (ö./?) ve Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısri'den (ö. 786/1384) ders almıştır.⁸³ Eğitim hayatı bitince memleketine dönen Seyyid Şerif Cürcâni, burada bir süre müderrislik yapmıştır. Bu dönemde, hükümdar Timur'un (ö. 807/1405)⁸⁴ dikkatini çeker ve Semerkand bölgesinde ilmi ve ders hayatını devam ettirir. İlim hayatındaki, Adudiddin el-Îcî'ye olan bezerliği ve yazdığı *Şerhu'l-Mevâkıf* eseri ile, Tarihî süreçte Adudiddin el-Îcî ve Eş'arî Ehl-i Sünnet ilm-i Kelâm anlayışının, günümüze kadar etkisini devam etmesine önemli katkıları olmuştur.

4.3 Seyyid Şerif el-Cürcânî, Şerhu'l Mevâkıf ve Adudiddin el-Îcî

Adudiddin el-Îcî ve Seyyid Şerif el-Cürcâni'nin hayatlarının birbirlerine oldukça benzediğini daha önceki bölümlerde bahsedilmişti. Hayat ve ilmi eğitim benzerliği, Adudiddin el-Îcî'nin, *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelâm* eseri, Ebû Hanîfe'den *el-Fıkhü'l-ekber* eseri ile gelen Ehl-i Sünnet ilm-i Kelâmının kendisinden önceki bilgileri nasıl sistemli bir hale getiriyorsa, bu konuda yazılmış şerhlerinde derli toplu ve sistemli bir hale gelmesinde, Seyyid Şerif Cürcâni'nin *Şerhu'l-Mevâkıf* isimli eseriyle görülmektedir.

Tarihî süreçte, Osmanlı devletinin ilk döneminde verilen medrese eğitimi Selçuklu medreselerinde okutulan medrese eğitimine benzerliği söz konusu edilebilir.

Osmanlının ilk devri, Orhan Gazi dönemindeki Orhan Medresesindeki verilen eğitim bunu teyit etmektedir. Osmanlı medreselerinde okutulan eserlerin sahibi arasında Seyyid Şerif Cürcâni'nin ve Teftazani'nin sayılması bunun göstergesi olarak ifade edilebilir.⁸⁵

Şerhu'l-Mevâkıf eserini, Fatih Sultan Mehmet Han döneminde ilm-i Kelâm eseri olarak okutulduğu, Fatih Medreseleri adını alan medreselerde ilm-i Kelâm eğitimi, yirmi akçe ile başlayan elli akçelik eğitim seviyesine kadar verildiğini, Hüseyin Atay tarafından, Katip Çelebi'nin "*Mizan'ul Hak*" eserine dayanarak, Fatih vakfiye-

⁸³ Sadrettin Gümüş, *Seyyid Şerif Cürcani*, İslami İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı, Fatih Yayınevi, İstanbul 1984, s.87-88

⁸⁴ İsmail Aka, "Timur", *DİA*, Ankara, XLI, 173-177

⁸⁵ Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları no:3101, İstanbul 1984, s. 42-43

sinden naklettiği bilgilerde, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Fatih Sultan Mehmet Han döneminde kırk akçeli eğitim bölümünde okutulduğu bilgisine ulaşılmaktadır.⁸⁶

Osmanlı devleti dönemi Süleymaniye Medreselerinde *Şerhu'l-Mevâkıf*, vücut ve imkan bölümünden Âraz'a kadar, kırklı medreselerde, ilahiyat kısmı ellili medreselerde, bütün olarak altmışlı medreselerde ders olarak işlenmiştir.⁸⁷

Seyyid Şerif Cürcâni'nin bu şerhine Osmanlı döneminde bir çok haşiyeler yazılmıştır. Hasan Çelebi bin Mehmet Şah Fenari 'nin haşiyesi Osmanlı medreselerinde okutulan eserlerindedir.⁸⁸

Şerhu'l-Mevâkıf eserine Hasan Çelebi b. Muhammed Şahb. Muhammed el Fenari (Molla Fenarinin torunlarından) *ala Şerhu'l-Mevâkıf* ismiyle bir haşiye yazmıştır. Bununla birlikte Osmanlı döneminde bu esere bir çok haşiye yazılmıştır.⁸⁹

Eser yazıldığı (804 /1404) yılından itibaren islam ülkelerinde, ilm-i Kelâm eğitiminde önemli istifade kaynağı olmuştur. İstanbul, Luknav, Bulak, Delhi, Leibzig'te baskıları yapılmıştır. İran, Orta Asya, Türk, Hindistan medreselerinde ilm-i Kelâm eğitiminde kaynak kitap olarak kullanılmıştır.⁹⁰

5. EBÛ'L-MUÎN EN-NESEFÎ

Ebû'l-Muîn en-Nesefî, Mâtürîdî ilm-i Kelâm anlayışını, *tebsiratü'l edille fi Usûli'd-din* ve *et-temhid fi kavaîdi'd-Tevhîd* eseriyle bir araya getirmiştir. Ebû'l-Muîn en-Nesefî, yetiştirdiği talebeler ve eserleri ile Ehl-i Sünnet Kelam anlayışının sistemli hale gelmesinde çok değerli bir yer teşkil etmektedir.

⁸⁶ Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergah yayımları, İstanbul 1983, s. 83-88

⁸⁷ Hüseyin Atay, *a.g.e.* s. 92-99

⁸⁸ Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayımları no:3101, İstanbul 1984, s. 42-43

⁸⁹ Osman Demirci, *Osmanlı medreselerinde kelam öğretimi (İznik, Bursa, Edirne, İstanbul)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı, İstanbul 2012. s. 384.

⁹⁰ Osman Demirci, *a.g.e.* s.388

Ebû'l-Muîn en-Neseî, eserleri ve özellikle kendisinin eserlerinden istifade ederek günümüzde de halen istifade edilmesi, öğrencisi Necmeddin Ömer en-Neseî'nin *Akâid-i Neseî* eseri ile olmuştur.

Bu bölümde Ebû'l-Muîn en-Neseî'nin hayatı, ilmi tahsili, tedrisatı ile birlikte kendisinden istifade eden talebeleri kaleme aldığı eserleri, günümüze etkileri üzerine yapılan araştırma sonuçları üzerinde durulacaktır.

Çalışma konusu çerçevesinde Ebû'l-Muîn en-Neseî'nin Tarihî süreçte İmam Mâtürîdî'den gelen Ehl-i Sünnet Kelam anlayışının günümüze kadar etkilerinin devamında önemli rol üstenen Necmeddin Ömer en-Neseî ve eserleri üzerindeki tesbitler ve elde edilen bulgulara yer verilecektir.

5.1 Ebû'l-Muîn en-Neseî'nin Hayatı

Ebû'l-Muîn en-Neseî (Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid en-Neseî), hicri 438 yılında, Neseî'te dünyaya geldi. Doğum yeri olan Neseî, Orta Asya'nın Seyhun ve Ceyhun nehirleri arasında kalan, Maveraunnehir adlandırılan bölge içinde bulunmaktadır. Günümüzde Özbekistan ülke sınırları içerisinde kalmaktadır. O dönemde önemli ilim merkezlerinden birisi Neseî idi. Ebû'l-Muîn en-Neseî'nin hayatının önemli bölümü Semerkand ve Buhara'da geçti. Hicri 508 yılında vefat etti.⁹¹ Buhara'nın dışında dönemin önemli merkezlerine ilmi seyahatleri hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmadı. Yaşadığı dönem'de Semerkand, Hanefî âlimlerin etkili olduğu bir yer olduğu bilinmektedir.

5.2 Ebû'l-Muîn en-Neseî'nin İlmî Tahsili

Ebû'l-Muîn en-Neseî'nin eğitim aldığı hoca'lar tam olarak bilinmemekle birlikte, eğitimini, soyadını taşıyan Neseî ailesinden aldığı kaynaklarda ifade edilir.⁹² Yaşadığı bölgede Mâtürîdî ve Hanefî âlimlerinin etkili olması, ilim tahsilini Hanefî âlimlerinden tamamladığını ifade etmeyi mümkün kılar. Hatta eserleri incelendiğinde, özellikle *Tebîrâtü'l edille fî Usûli'd-din* eseri'nde İmam Mâtürîdî'nin isminin ve eseri, *Kitabu't-Tevhîd*'den doğrudan alınmış ifadeler kullanması, İmam Mâtürîdî'den

⁹¹ Yusuf Şevki Yavuz,, "Ebu'l-Muin en-Neseî", *DİA*, Ankara, XXXII, 568-570

⁹² Yusuf Şevki Yavuz, *a.g.e.*, s. 568-569

ders aldığı ve onun derslerini aktardığı izlenimini uyandırmaktadır. Buda bizlere, aldığı eğitimlerin İmam Mâtürîdî geleneğinde ve yakın etkisinde olduğunu açıkça göstermektedir.

5.3 Ebû'l-Muîn en-Neseffî'nin Tedrisatı

Ebû'l-Muîn en-Neseffî'nin tedrisatında, İmâm Mâtürîdî'nin *Te'vilatu'l-Kur'an* eserini, talebesi Alaeddin Semerkandî ile çalışmaları önemli bir yer tutar. Ebû'l-Muîn en-Neseffî, Alaeddin Semerkandî'ye bu eseri okuturken ilm-i Kelâm'ın Kur'an alanında yaptığı şerhleri olduğunu görülmektedir.⁹³ Ebû'l-Muîn en-Neseffî, İmam Mâtürîdî'nin eserlerini okumak ve istifade etmekle birlikte, talebelerine verdiği eğitimlerde, İmam Mâtürîdî'nin eserlerini okutmuştur.⁹⁴ Tarihî süreçte etkisini devam ettirmesi cihetiyle, Ebû'l-Muîn en-Neseffî'nin verdiği eğitimler, öğrencileri yoluyla günümüzde halen etkilerini devam ettirmektedir. Talebeleri ve eserleri, Ebû'l-Muîn en-Neseffî'nin verdiği eğitimlerin ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

5.4 Ebû'l-Muîn en-Neseffî'nin Talebeleri

Talebeleri arasında, dersleri ve eserlerinden istifade edenlerden, ilk sırada çalışmamızın Tarihî süreçte, ilm-i Kelâm'ın etkisini günümüze kadar taşıması çerçevesinde, Ömer en-Neseffî sayılabilir.⁹⁵ Çalışmanın ilerleyen kısımlarında Ömer en-Neseffî hakkındaki tesbitler ayrı bir başlık altında incelenecektir. Bir diğer talebesi, Alaeddin Semerkandî'dir. Ahmed el-Pezdevî, İsmail b. Adî et-Tâlekanî, Ahmed b. Ferah es-Suğdi, Ebû'l-Feth Zahiru'd-dîn Abdu'r-reşid b. Ebi Hanîfe b. Abdurrezzak b. Abdullah el-Velvalici (ö. 540/1146) de onun öğrencileri arasındadır.⁹⁶ Ebû'l-Hasan el-Belhi (Ali b. el-Hasan b. Muhammed b. Ebi Cafer Ebû'l-Hasan el-Belhi el-Caferi el-Burhanu'l-Belhi (ö. 548/1153), Ebû Bekr el-Keşşani (Ebû Bekr b. Mesud b. Ahmed Alaeddin eş-Şaşı el-Hanefi (ö. 578/1182), Ebû'l-Feth el-Hâlimi (Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Ebû'l-Feth el-Hâlim (ö.547/1152), Mahmud es-Sağirci

⁹³ Metin Yurdağür, *Ebul-Muin En-Neseffî'nin Hayatı ve Eserleri*, Diyanet Dergisi, 1985, cilt.11, sayı.4, s. 18

⁹⁴ Mustafa Sait Yazıcıoğlu, *Maturidi Kelam ekolü'nün iki büyük siması: Ebu Mansur Maturidi ve Ebul-Muin En-Neseffî*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt17, s. 15

⁹⁵ Ayşe Hümeysra Aslantürk, "Neseffî Necmeddin", *DİA*, Ankara, XXXII, 571-573

⁹⁶ Metin Yurdağür, *Ebul-Muin En-Neseffî'nin Hayatı ve Eserleri*, Diyanet Dergisi, 1985, cilt.11, sayı.4, s. 18

(Mahmud b. Ahmed b. el-Ferec b. Abdilaziz es-Sağırcı (ö.546/1151), Ali b. el-İskilkendi (Ali b. el-Huseyn b. Muhammed el-Belhi el-İskilkendi ö.547/1152), Şam veziri Ebû Ali ile Ebû'l-Hüccac el-Endülüsî'ninde kendisinden ders aldığı kaynaklarda geçmektedir.⁹⁷

5.5 Ebû'l-Muîn en-Neseffî'nin Eserleri

İmam Mâtürîdî'den kitabbü't-Tevhîd eseri ile gelen ilm-i Kelâm anlayışı, Ebû'l-Muîn en-Neseffî'nin, *Tebşirâtü'l edille fi Usûli'd-din* eseri ile en kemâl seviyeye ulaşmıştır denilebilir. *Kitabbü't-Tevhîd* eserinin anlaşılabilir sistemli hali, *Tebşirâtü'l edille fi Usûli'd-din* eserinde görmek mümkündür. Buda Ebû'l-Muîn en-Neseffî'nin bu eserinin etkisinin günümüze kadar süren kaynak bir eser olma özelliğini korumuştur. *et-Temhid li KaVaîdi't-Tevhîd* eseri, *Tebşirâtü'l Edille fi Usûli'd-din* eserinin kısa öz yazılmış halidir. *Bahrü'l-Kelam fi Akâidi Ehl-i-İslam* eseri, gençliğinde yazdığı ilm-i Kelâm eseridir. *İzahu'l-Mehacce fi Kevni'l-Akli'l-Hucce*, bir diğer ilm-i Kelâm'a dair eseridir. Batıniye fırkasına reddiye olarak yazdığı, *el-İfşad li Hudai'l-İlhad*, diğer bir eseridir.⁹⁸

Ebû'l-Muîn en-Neseffî'nin bu eserlerini genel olarak incelendiğinde, İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'den İmam Mâtürîdî'ye kadar gelen Ehl-i Sünnet inanç anlayışının yerleştirilmesi ve korunması prensiplerinin sistemli ve güncel olarak aktarıldığını görmek mümkündür. Bir sonraki bölümde Ebû'l-Muîn en-Neseffî'nin, Ebû Hanîfe ve İmam Mâtürîdî'den gelen Ehl-i Sünnet Akâidini sistemleştirmesinin sonuçlarını ve meyvelerinin Ömer en-Neseffî ile günümüze kadar taşınması üzerine elde edilen tesbitler ortaya konulacaktır.

5.5.1 Tebşirâtü'l Edille fi Usûli'd-din

Tebşirâtü'l Edille fi Usûli'd-din eserinde, Ebû'l-Muîn en-Neseffî, önceki Kelâm ilmine ait eserlerinde kullandığı usûle benzer olarak, ilmin ne olduğu, ilmin tarifi ile başlar, bilginin kaynakları, Sıfâtı ilahiye, İstitâat, Ef'ali'l 'İbad meseleleri işlenerek, imâmet konusu ile son bölüm tamamlanır.

⁹⁷ Abdülgaffar Aslan, *Kelâm İlminin Gelişimine Türklerin Katkısı*, S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi yayınları, no.20, Isparta 2007, s. 8

⁹⁸ Abdülgaffar Aslan *a.g.e.*, s. 8

5.5.1.1 Muhteva

Muhtevası incelenen eser, Hüseyin Atay'ın tahkiki ile Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 1993 yılında basılmış eseridir. Eserin ilk bölümünde, hakikat ve ilmin isbatı üzerinde durulur. Bilginin insanda nasıl yer edindiği, bilginin kaynakları konuları işlenir.

İkinci bölümde taklidi iman sahipleri, alemin hades olması, bir muhdis'in gerekliliği, Tevhîd konuları üzerinde durulur.

Üçüncü bölüm, Mecusi'lerin ve Seneviyye'lerin fikirlerinin çürütülmesi, Sıfâtı ilahiyye, âraz ve cevher konuları üzerinde durulur.

Dördüncü bölümde mücessime ve müşebbihe'nin fikirleri çürütülür.

Beşinci bölümde Allah'ın (c.c) Sıfâtlarının isbatı, Allah'ın Kelam'ının hudus olmadığı isbatı, tekvin ve mükevven konuları, Allah'ın irade, Hâkîm Sıfâtları, rü'yetullah meselesi üzerinde durulur.

Altıncı bölümde nübüvvet ve evliyanın kerametleri işlenir.

Yedinci bölüm ta'dîl ve tecvir, İstîtâa (güç yetirebilme), kulun fiilleri, kavl konuları işlenir.

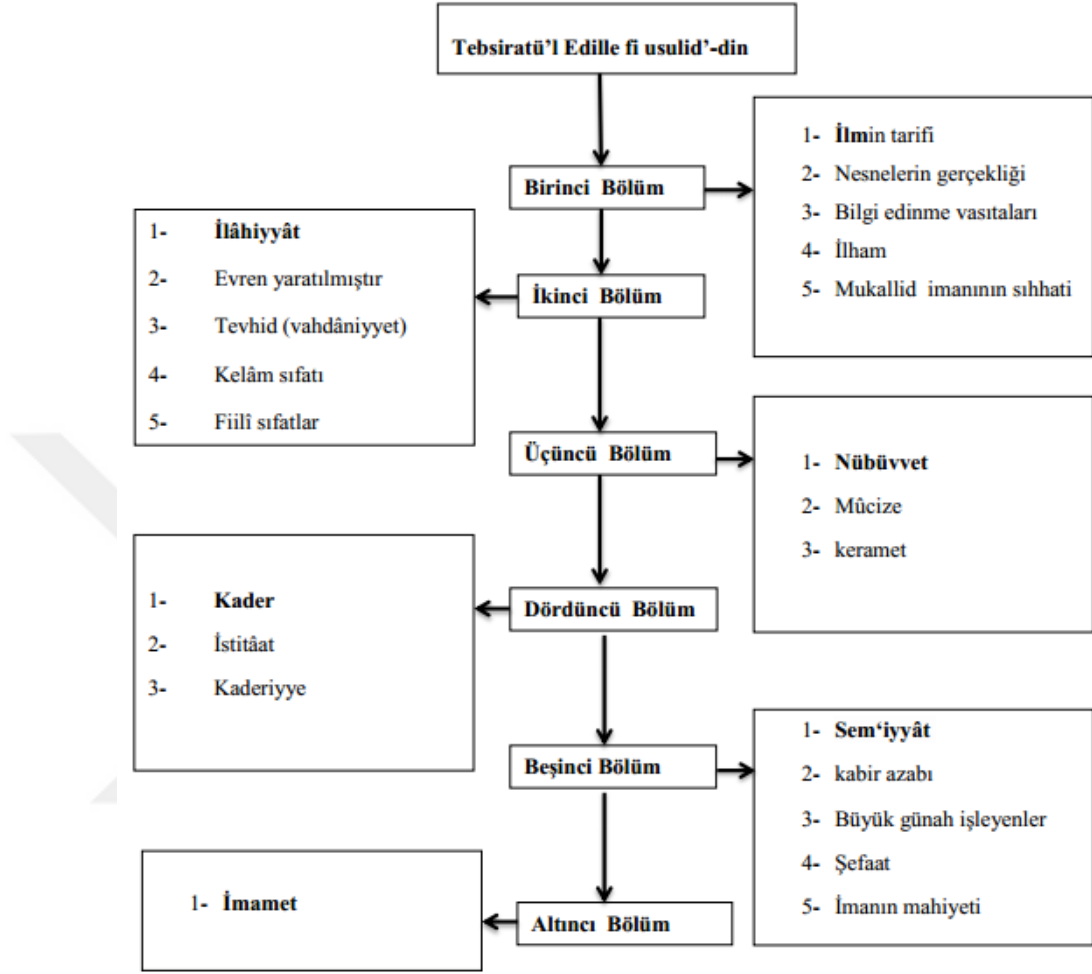
Sekizinci bölümde, irade, kaza ve kader, hidayet ve dalâlet, kaderiyye fırkası üzerinde durulur.

Dokuzuncu bölümde, kabir zabının isbatı, esma ve ahkam, iman ve imâmet konuları işlenir.

5.5.1.2 Metod

Eserde metod olarak, farklı mezhep ve fırkaların fikirleri ele alınıp tartışılması, sonuçta Ebû'l-Muîn en-Neseî'nin görüşlerini benimsediği Ehl-i Sünnet ilm-i Kelâm âlimlerinin görüşleri ile cevap verilmesi metodu kullanılır.

Tablo 2: Tebsirâtü'l Edille fi Usûli'd-din eserinin içerdği konular.

Tabloda görüleceği üzere eser, ilmin tarifi ile başlamış, ilahiyât, nübüvvet, kader, sem'iyât konuları ile devam etmiş, imâmet konusu ile tamamlanmıştır.

5.5.1.3 Eserin Tarihî Süreçte ve Günümüz ilm-i Kelâm'da Yeri

Araştırma ve incelemeler sürecinde eserin, Muhammed İbn Ali tahkîki, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 2907'de kayıtlı nüshanın fotokopisi, Salame Claude'nin tahkîki, Hüseyin Atay'ın tahkîki, Seyyid Muhammed Enver Hamid İsa Abdüzzahir'in tahkîk ve ta'likini inceleme fırsatı bulundu.

Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin, eserinde bilgilerinden istifade ettiği âlimlerin isim ve bilgilerini vermesi dikkate şayandır. Ebû Bekr Ahmed b. İshâk el-Cûzcânî el-

Bağdâdî (ö. III/IX. yüzyıl), Ebû Nasr Ahmed b. el-Abbâs b. el-Hüseyn es-Semerkandî (ö. III./IX. yüzyılın son çeyreği), bu âlimlerden bazılarıdır.

Eser, özellikle son dönemlerde, üzerinde bir kısım tahkik çalışmaları yapılsada günümüz Kelam ilmi çalışmalarında yeterince istifade edilebilir hale gelmemiş olması üzücüdür. Bu eser ve müellifine ait diğer eserlerin Tarihî süreçten günümüzdeki istifade ve konumuna ait bulgular çalışmanın değerlendirme bölümünde genişçe yer verilecektir.

5.5.2 Bahrü 'l-Kelam fi Akâidi Ehl-i-İslam

Eserin, farklı elyazma nüshalarında ellidokuzdan altmışdörde kadar bölümleri bulunmaktadır. Hasan b. Ali el-Makdisi, *Gayetü 'l-meram fi şerhi 'l Bahri 'lKelam* , isimli eseri ile Ahmed b.Mahmüd el-Buhari, *Şerhu Bahri 'l-Kelam* eseriyle şerh edilmiştir.⁹⁹

5.5.2.1 Muhteva

Muhteva olarak şu bilgileri içerir:

İlmin sınırı, İlim nedir?, İnsanların bilmesi,Allah'ın bilmesi, Mu'tezilenin ve Dehriyye'nin ilim hakkındaki yanlış düşüncelerine cevaplar, İlim, akıl, iman konularına Mu'tezilerin yanlışlarına cevaplar, Kendisine tebliğ yapılmayan toplumların durumu, İmanın tarifi, imanlı insanın tarifi, imanın şartları, Allah (c.c) insanı fiilinde zorlamadığına dair, efendi ve köle, marangoz ve terzi misalleri ile anlatılması, Allah'ın emretmesi, irade etmesi, imanı tercih etmek, küfrü tercih etmek.

Cebriye'nin kader konusunda yanlışlarına cevaplar, Kader planı, sınırları, insandaki güç ve kuvvet fiili işleme anında mı verilir yoksa sürekli var mıdır.? sorularının cevapları,

İnsan iyiliği veya kötülüğü nasıl elde eder?, Şia anlayışında beda (Şia fırkalarına göre Allah'ın Sıfatlarında değişmeler olabilir) anlayışının yanlışlarına cevaplar,

⁹⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “*Bahrü 'l-Kelam*”, *DİA*, Ankara, IV, 516

Allah'ı akıl ile bulmak ve bilmek, Mu'tezilenin imanın şartları hakkındaki yanlış fikirlerine cevaplar, İmanın şartlarını bilmeyen erkeğin durumu.

Kâinâtın yaratılışı ile ilgili Dehri, zındıka, tabiatçı görüşlerin yanlışlarına cevaplar, Allah'ın Sıfâtları ve isimleri, zati Sıfâtları, fiili Sıfâtları, Sıfât ve isimlerin zatıyla kaim olması.

Varlıklar, öncesi olmayan ve sonradan olanlar olarak iki gruptur. Allah (c.c) ve Sıfâtlarının başlangıç ve sonu yoktur. (evvel–ahir isimleri örnekleri) el-Bakara suresi 163. ayeti Allah birdir ve ondan başka ilah yoktur, İhlas suresi 1. ayeti, 'O bir tek ilahdır, sayısal olarakta cüz olarakta Allah birdir. Birden fazla olamaz. Allah hakkında şey kelimelerini kullanmak caiz midir.?, Ayette Allah kendisi için şey ifadesini kullanmıştır. el-Bakara 148. ayeti Allah hakkında nefis ifadesi kullanılabilir mi?. Bununla ilgili et-Taha 41, Ali İmran 28, el-Maide 116 ayetleri üzerinde durulur.

Allah hakkında, "O bir nurdur" ifadesinin kullanılması, Ehl-i Sünnet ve müşebbihe (Allah'ın zatını ve Sıfâtlarını Onun dışındakilere benzetenler)'nin Allah'a, O bir nurdur demekle ilgili görüşleri, en-Nur suresi 35. ayete göre açıklanması, Allah'ın eli kelimesindeki kastedilen mana, Mu'tezilenin, Müteşebbihe'nin bu ifadeler hakkındaki görüşleri, el-Maide 64, es-Sad 75, el-Mülk 1, el-Fetih 10, eş-Şuara 30, ez-Zümer 67, el-Kalem 42. ayetlere göre ve Buhari, zevaîd 25. hadisine göre izah edilmesi.

Allah hakkında, gelmek, gitmek gibi Sıfâtlar kullanılması, En'am 76, el-Fecr 22, el-Haşr 2, en-Nahl 26, el-Bakara 210, el-Hicr 9, el-Bakara 163, el-Haşr 24, ayetlerinden istifade edilerek izah edilmesi.

Allah'a mekan nispet etme konusu, Kerrâmiye, (zühdü esas almış Muhammed bin Kerrâm es-Sicistani (ö. 255/869) tarafından kurulmuş mezhep) Cehmiyye, Müşebbihe'nin görüşleri ele alınarak, es-Secde 4, er-Rahman 27, Zuhuf 84, En'am 3, Mücadile 7, Hadid 4, el-Mülk 16, ayetlerinden istifade edilerek Ehl-i Sünnet ilm-i Kelâm anlayışı ile izah edilmesi.

Allah'ın dünyada görülmesi konusu Mu'tezilenin görüşlerine cevap olarak Ehl-i Sünnet ilm-i Kelâm anlayışıyla el-A'raf 143, el-Enam 103, Kıyamet 22,23, el-Kehf 110, el-Bakara 95, ez-Zuhuf 77, Meryem 26. ayetlerle cevaplandırılması.

Kur'anın Allah'ın Kelam Sıfâtından geldiği Neccariye, (İnsan fiillerinin yaratılmışlığı konusunda Mu'tezile ile aynı görüşte olan bir grup) mütekâşife, Mu'tezile, cehmiyye'nin görüşlerine yer verilerek, eş-Şura 11, el-A'raf 157, Enbiya 2, ez-Zuhuf 3, AnkEbût 49, el-Hicr 9, Mü'minin 18, ez-Zümer 23, el-Bakara 30, ez-Zuhuf 15, et-Tevbe 6. ayetler ile Ehl-i Sünnet ilm-i Kelâm anlayışında cevaplar verilmesi.

İsim ve müsemma meselelerinde, isimlerin Allah'tan gayri veya aynı olup olmadığının Mu'tezile ve Mütekâşife mezheplerinin fikirleri ortaya konarak Ehl-i Sünnet anlayışında, ez-Zümer 3, Meryem 12. ayetler ve Buhari, surut 18 hadisine göre izah edilmesi.

Rızkın artıp eksilmesi, haramın rızk olup olmadığı, Mu'tezile nin görüşlerine Ehl-i Sünnet cevapları şeklinde, ez-Zuhuf 32, el-Fatır 2, Yunus 107, ayetlerinden delilleri ile izah edilir.

Ehl-i Sünnete göre rızk artıp eksilmez, Mu'tezileye göre artıp eksilir. Mu'tezileye göre haram rızk değil, kulun kendi fiilidir. Ehl-i Sünnete göre haram rızıktır, fakat kul fiilinden ahirette hesaba çekilir meseleleri üzerinde durulur.

Kader konusunda Cebriyye fırkasının küfr ve isyanda insanın mecbur anlayışı, Ehl-i Sünnet'in Allah'ın verdiği seçme kabiliyeti, cüz'î irade ve yönelme cihetindeki serbestliği, kulun fiililerinde Allah tarafından herhangi bir zorlama, cebr olmadığı anlatılır. Mu'tezileye göre insanın bir işi yapma gücü varken, Ehl-i Sünnet Mâtürîdî ilm-i Kelâm âlimlerine göre fiili gerçekleştirme anında Allah'ın kuluna verdiği konuları işlenir. Kader konusunda Mu'tezile anlayışına göre tüm fiillerden kul sorumludur. Yaptığı fiilleri kendi gücüyle yerine getirir. Ehl-i Sünnete göre kulun seçtiğine göre tüm fiiller gerçekte Allah (c.c) tarafından yaratılır görüşleri, es-Saffat 96, en-Neml 90, el-Furkân 2, ez-Zümer 62. ayetlerden istifade ederek açıklanır .

İnsanın mahiyeti ve nitelikleri konusunda Kerrâmiyye fırkasının yanlış anlayışları, Ehl-i Sünnet ilmine göre el-Bakara 177, el-Maide 6, el-Bakara 8. Ayetler, Buhari Tevhîd 33, Ebû davud, salat 361, hadisleri ile düzeltilmeye çalışılır.

Kerrâmiyye fırkasınca, imanı sadece sözle ifade etmenin yeterli olduğunu kalp ile tasdiğe gerek olmadığı anlayışının düzeltilmesi konusu işlenir.

İmanın artıp eksilmesi konusu Enfal suresi 2. ayeti ve Buhari iman 33 hadisi ile, Ehl-i Sünnetin, İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin artmaz eksilmez, İmam şafii'nin artar ve eksilir görüşleri sahâbe örnekleri ile anlatılır.

Dini emirleri yerine getirmeyenin dinden çıkma veya çıkmama meselelerinde, Hâricîlerin yanlış fikirlerine (büyük günah işleyen kafır olur) Cebriyye'nin mecbur olması anlayışına, Ehl-i Sünnet Mâtürîdî Kelam anlayışı ile el-Enam 121, en-Nisa 14, en-Nur 31, et-Tahrim 8.ayetleri ve Ebû Davud Sünnet 15, Tirmizi, İman 11 hadisleri ile açıklanmaya çalışılır. Günahların sınıfları, günah türleri, insanın kalbinden geçenlerden sorumlu tutulup tutulmayacağı Ehl-i Sünnet anlayışına göre Buhari İfk 6, Talak 11, Eyman 15. hadisleri ile açıklanır.

Kalpten inanmanın yeterli, söz ile ifade etmenin gerekli olmadığını savunan Cebriyye fırkasının yanlış anlayışı, hem söz hem kalp ile imanın gerektiğini ifade eden Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından, Cebriyenin bu yanlış düşüncesinin, el-Maide 85, el-Bakara 146. ayetleri ile düzeltilmeye çalışıldığı anlatılır.

Mürcie fırkası, Allah varlıkları yarattı, fakat onlara emir ve yasak bildirmedi, gibi yanlış anlayışı benimsemiştir.(kötülük yapanların ceza almayacağı) Ehl-i Sünnet ilm-i Kelâm âlimleri, et-Tur 19, el-Maide 2, Meryem 59, et-Tevbe 35, el-Kıyame 36, Müminun 115. Ayetler ile insanların, Kur'anda geçen emir ve yasaklar ile sorumluluk altında olduğunu ifade ettikleri anlatılır.

Mürcie fırkası, cehenneme giden insanların azap görmeyeceği, sadece cennet nimetlerinden istifade edemeyeceklerini savunur. Ehl-i Sünnet âlimleri, el-Fatır 37, Talak 9, ez-Zuhruf 77, Nisa 56. ayetleri ile Mürcie'nin bu görüşünün yanlış olduğunu açıklarlar. İnsan güç yetiremediği durumlardan mes'ul olup olmadığı, Nisa 129, el-

Bakara 31, el-Kalem 42, el-Bakara 286. ayetleri ile Mu'tezile nin yanlış fikirleri düzeltilmeye çalışıldığı anlatılır.

İnsanlar ve melekler ve cinler ilahi emirlerden sorumluluk seviyeleri,kısmına bağlı olarak cennet veya cehenneme gönderilmeleri meselesi, Ahkaf suresi 31. ayet ışığında Ehl-i Sünnet anlayışına göre izah edilir.

Şeytanın çoğalması ve neslinin devam etmesi yumurtlaması, üremesi, eşleri, Ehl-i Sünnet anlayışına göre anlatılır.

Zenginlik ve fakirliğin üstünlükleri, ed-Duha 7-8, el-Alak 6. Ayetleri, Tirmizi, Zühd 14,37, İbn Mace Zühd 3. hadisleri ile anlatılır. Kaderiyye mezhebine göre çalışmak ve mal kazanmak insana farzdır. Mütekâşife ve Kerrâmiye mezhebine göre çalışmak ve mal biriktirmek insanın vazifesi değildir. İnsanın vazifesi Allah (c.c) tevekkül etmektir. Ehl-i Sünnete göre çalışmak kafi ölçüde mal elde etmek ile birlikte Allah'a tevekkül gereklidir. el-Maide 23, et-Talak 3, el-Bakara 267. Ayetleri ile Ehl-i Sünnet anlayışına göre bu meseleler izah edilmektedir.

Ahirette kimlerin sorguya çekileceği, Ahirette peygamber (s.a.v) ve mümin çocuklar, cennetle müjdelenen on sahabi hesaba çekilmeyeceklerdir. Arz sorgusu, dünyada ne yaptın.? Sorularının tüm insanlara sorulması. Ne için bunları yaptın.? gibi tüm detaylar sorulacaktır konuları işlenir.

Bir kısım batıl fırkalara göre her şey daha önceden yaratılmıştır, sonra görünür hale gelir anlayışı vardır. Ehl-i Sünnet anlayışına göre Allah (c.c) her şeyi zamanı geldikçe yaratır. Bu mesele, el-Bakara 29, er-Rahman 29. ayetleri ile izah edilir.

Mu'cize keramet gibi olağan dışı durumlar ancak peygamberlerde zuhur eder görüşü, Mu'tezile, Rafizi ,Cehmiyye gibi fırkalar tarafından kabul edilir. Keramet ve Mu'cizenin farkları, istidrac gibi olağan dışı haller, Meryem suresi 25, en-Neml 40. ayetler ile açıklanmaya çalışılır.

Şeytanların ve cinlerin insanlar üzerinde etki yapamadıkları, şüphe veremedikleri Mu'tezile görüşü tarafından savunulur. Ehl-i Sünnet anlayışında ise cin ve şey-

tanlar insanları ruhsal açıdan etkileyebilirler. Bu mesele Neml suresi 24. Ayet ile açıklanmaya çalışılır.

Peygamberin görevleri, kendilerine verilen Mu'cizeler, tebliğ sorumluluğu, son peygamber Muhammed (s.a.v) peygamberliği, Mu'cizeleri, getirdiği Kur'an Mu'cizesi konusu, el-Fetih 27, el-Bakara 94-95, Ali İmran 61-62, el-İsra 88 ayetleri ile izah edilir.

Mütekâşife ve Kerrâmiye fırkasına göre Allah Resûlü, (s.a.v) vefat ettikten sonra peygamberliği biter demişlerdir. Mâtürîdî'ye Ebû'l Hasan El-Eş'arî ye göre Allah Resûlü, (s.a.v) vefatından sonrada peygamberdir, konuları ele alınır.

Mu'tezile fırkasına göre miraç hadisesinde, Allah Resûlü, (s.a.v) gök yüzüne gitmemiştir. Ehl-i Sünnete göre miraç fiziksel olarak isra ve göğe yükseliş olarak gerçekleşmiştir. Bu mesele, el-İsra 1, en-Neml 11, el-İsra 60, el-Bakara 255, Hakka 17. ayetleri ile izah edilmiştir.

Mu'tezile anlayışına göre amellerimizi kayd eden hafaza meleklerine Allah (c.c) ihtiyacı olmadığından bu tür meleklerin varlığı kabul edilmez. Ehl-i Sünnete göre bu melekler vardır, yaptıklarımıza şahit olurlar ve yazarlar. Bu mesele el-İsra 14, İnfitar 10-12, ez-Zuhruf 80. ayetleri ile açıklanır.

Mu'tezile fırkasına göre Sura birinci üflenişte her şey yok olur. Cennet, Cehennem kıyamette tekrar yaratılır. Ehl-i Sünnete göre cennet ve cehennem yok edilmez anlayışı, Hadid 3, ez-Zümer 68. ayetleri ile izah edilir.

Cehmiyye fırkasına göre insanlar cenneti hakettikleri kadar cehennemde hak ettikleri kadar azap çektikten sonra cennet ve cehennem hayatı Allah'ın (c.c) emri ile sona erer. Ehl-i Sünnete göre cennet ve cehennem hayatı sürekli devam eder konusu, et-Tevbe suresi 110. ayeti ile izah edilir.

Mu'tezile mezhebine göre razı olmak, sevmek ve gadap Allah'ın (c.c) Sıfâtı değildir.

Ehl-i Sünnete göre, razı olmak, sevmek, gadap Allah'ın (c.c) Sıfâtıdır, meseleleri Beyyine 8, et-Tevbe 21, Nisa 93. ayetleri ile açıklanmaya çalışılır.

Cebriyye fırkasına göre Allah (c.c) cennet ve cehenneme gideceklerin nefes sayısını bilip bilmemesi tartışmalıdır, demişlerdir. Ehl-i Sünnet anlayışına göre bu fikirlere cevaplar verilmeye çalışılır.

Mu'tezile mezhebinin beş temel konusu vardır. 1- Adalet, 2- Tevhîd, 3- Va'd, (mükafat) 4- Vaîd (ceza) 5- Beyn'ul menzileteyn. Bu konular Nisa 93,30, 116, el-Bakara 178, es-Secde 18. ayetler ile açıklanır.

Mu'tezile fırkasına göre şefaath meselesi tartışmalıdır. Ehl-i Sünnet anlayışına göre şefaath hakttır. Bu mesele, Nisa 31, el-Bakara 255, Mümin 18, el-Fatır 32, eş-Şuara 100-101, Lokman 13. ayetleri ile açıklanır.

Mu'tezile fırkasına göre Mizan, Hesap, Sırât, Kevser havuzu, Terâzi (mizan) gerçek değildir. Ehl-i Sünnete göre gerçektir. Bu mesele el-A'raf 8, Ali imran 30, el-Bakara 172. ayetleri ile izah edilir.

Mu'tezile ve cebriyye fırkasının bir bölümü Cennet ve Cehennem yaratılmamıştır. Ancak cennet ve cehennemlikler belli olunca yaratacaktır. Ehl-i Sünnete göre cennet ve cehennem yaratılmıştır. Bu mesele, ez-Zümer 68, Ali imran 133, el-Bakara 24, Mutaffifin 7-8. ayetler ile izah edilmektedir.

Mu'tezile, Neccariyye, Cehmiyye fırkalarına göre kabirde azap çekmesi münker, nekir sorgusu yoktur. Ehl-i Sünnete göre kabirde azap, münker, nekir sorgusu hakttır. Bu mesele, Ali imran 185, et-Tevbe 101, et-Tur 47. ayetleri ile izah edilmektedir.

Ruhlar, Peygamber ruhları, Şehit ruhları, Tam iman edenlerim ruhları, Kafirlerin ruhları olarak ayrılır. Bu mesele, Ali imran 169-170, ez-Zümer 42. Ayetleri, Tirmizi Cihad 13. hadisi ile anlatılır.

Mu'tezile ve Hâricîye mezheplerine göre, müslüman bir kimse, büyük günah işlediğinde, devlete karşı isyan, helal bir farzı haram yaparsa öldürülür. Ehl-i Sünnete

göre müslümanın öldürülebilmesi'nin şartları, Hucurat 49, el-Maide 33. ayetleri ile izah edilir.

İmâmet (İslam Devlet Yönetimi) meselelerinde, Rafizilerin imâmetin, Hz. Ali'ye ve ailesine verildiği iddialarına, vasiyet konusunda Mu'tezile fırkasının vefat etmeden önce yazmanın farz olması gerektiği iddialarına, Allah Resûlü (s.a.v) ahirete intikalinden sonraki örnek hadiseler ile birlikte Müslim, imâmet 58, Tirmizi fiten 48, İbn-i Hanbel 5/220 hadisler, eş-Şuara 227. ayetler ile Ehl-i Sünnetin görüşleri anlatılır.

Allah Resûlü'nün (s.a.v) vefatından sonra, yerine Hz. Ebûbekir (r.a) halife olarak bırakacağına dair örnekler ile, Hz. Ömer (r.a), Hz. Osman (r.a) ve Hz. Ali (r.a)'ın hilâfetlerine ait sıralama bilgisi, Allah Resûlü'nün, (s.a.v) hayatta iken sarf ettiği sözler ve davranışlar ışığında anlatılır.

Rafizi fırkasının iddia ettiği, Cebrail (as) tarafından getirilen vahyin, aslında Hz. Ali (r.a) getirileceği, peygamberliğin, Hz. Musa ve Hz. Harun gibi iki kişi olacağı iddiaları, Hz. Ali'nin (r.a) makamının Hz. Muhammed (s.a.v) dan daha yüksek bir makama sahip olduğu, Hz. Muhammed (s.a.v) in vefatından sonra, Hz. Ali (r.a) ve nesli tarafından devam ettirildiği iddialarına, el-Fetih 28, Kefh 65, el-Ahzab 40. ayetler ile Ehl-i Sünnet anlayışında cevaplar verilmeye çalışılır.

Kur'an-ı Kerim'in toplanması, ayetlerin bir araya getirilmesi ve kitap haline gelmesi Rafizi fırkasına göre, Ali b. Ebi Talib tarafından yapıldığı iddialarına, Ehl-i Sünnet anlayışına göre, Hz. Osman (r.a) tarafından Kur'an'ın biraraya getirdiği konular işlenir.

Allah Resûlüne (s.a.v) gönderilen Kur'an-ı Kerim ve daha önceki peygamberlere gönderilen suhuf ve kitaplara iman konuları, Rafizi fırkasının iddialarına, Ehl-i Sünnet anlayışında el-Bakara 136-177, et-Taha 55, Yasin 31. ayetleri ışığında izah edilmeye çalışılır.

Şia'nın, içkinin mekruh olduğu, şiir, oyun, şarkı hakkında yasaklayıcı ayet olmadığı iddialarına, Şia ve Yahudilerin Kur'an'da Nesih-Mensuh ile ilgili görüşlerine,

Rafizilerin bir bölümünün Mut'a nikahı'nın helal olduğuna dair görüşlerine, el-Maide 93, AnkEbût 29, Mu'mininun 115, el-A'raf 33, el-Enfal 65-66, Nisa 24, en-Nur 2-32. ayetleri ışığında Ehl-i Sünnet anlayışında cevaplar verilmeğe çalışılır.

Ölüm sonrası ruh ve cesedin birleşmesi konusunda, Rafizilerin, başka bir ceset insana verilir görüşlerine, Nisa 56, İbrahim 48. Ayetleri ile, Ehl-i Sünnet anlayışında izah edilmeye çalışılır.

İbahiyye fırkası, (Dinin emirleriyle ahlâkî ve kanunî düzenlemeleri benimsemeyen gruplara verilen ad)¹⁰⁰ İnsanın belli bir makama geldikten sonra ibadet sorumluluğunun kalkacağı, cennet ve cehenneme gidecek insanlar ile ilgili batıl görüşlerine, el-İsra 1, Nisa 158, el-Bakara 35, Meryem 57, Nisa 29, en-Nur 2, Ali İmran 129, el-Ahzab 1, İnsan 26, Mu'mininun 51, Hud 112, el-Bakara 35-43-183-184-185, el-Hakka 24. Ayetler, Buhari "ahkam" 12 hadisi izahlar yapılmaya çalışılır.

Şairlik, yıldız ilimleri ile uğraşmanın doğruluğu ve yanlışlığı, İdris (s.a.v), Süleyman (s.a.v), İbrahim (s.a.v) örnekleri, el-A'raf 54, es-Saffat 88-89, el-Kehf 51-86. Ayetleri temelinde Ehl-i Sünnet anyası ile izah edilmeye çalışılır¹⁰¹.

5.5.2.2 Metod

Bahrü'l-Kelam fi Akâidi Ehl-i-İslam eseri, Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin, gençlik döneminde yazdığı ilm-i Kelâm eseri olması ile birlikte, tartışmalı konuları ele alması, delillerden kavramları anlatma metodu özellikleri ile dikkati çeker.

5.5.2.3 Eserin Tarihî Süreçte ve Günümüz İlm-i Kelam'da Yeri

Eser, inanç mes'eleri ve tartışmaları hakkında dönemine ait bilgiler ile birlikte İlmî Kelam'da ve Tarihî süreçte, günümüze kadar süregelen benzer tartışmalı konulara çözümler içermesi yönüyle başvuru kaynağı olma özelliğine sahiptir.

¹⁰⁰ Hasan Onat, "İbahiyye", *DİA*, Ankara, XIX, 252-254

¹⁰¹ Ebû'l-Muîn Meymun b. Muhammed b. Muhammed el-Hanefî Nesefî, *Bahrü'l-kelem fi akaidi ehli'l- İslâm*, (trc. İsmail Hakkı Uca, Mustafa Akdedeoğulları), Can Kitabevi Konya; Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *Bahrü'l-kelem Matüridi akaidi*, (trc. Ramazan Biçer), Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2010.; Ebû'l-Muîn Meymun b. Muhammed b. Muhammed Hanefî Nesefî, *Bahrü'l-kelem fi usûli'd-din*, dirase ve tahkik, Abdullah Muhammed Abdullah İsmail, Muhammed es-Seyyid Ahmed Şehate, Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, el-Cezire, Kahire 2011/1432,

6. ÖMER EN-NESEFÎ VE EBÛ'L MUÎN EN-NESEFÎ

Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin hayatını incelerken, hicri 438 yılında Nesef'te dünyaya geldiğini ve hicri 508 tarihinde vefat ettiğini önceki bölümde bahsedilmişti. Ömer en-Nesefî (Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkandî), de hicri 461 yılında Nesef'te doğmuş, hicri 537 yılında vefat etmiştir.¹⁰² Tarihî süreçte, ilm-i Kelâm ın günümüze kadar etkileri devam eden iki âlimin hayatları, aynı şehir ve aynı dönemlere denk gelmesi, önemli bir yer tutmaktadır. Bu güzel hayati süreçte denk gelme, Ömer en-Nesefî'nin, Ebû'l-Muîn en-Nesefî'den ve eserlerinden istifade etmesine vesile olmuştur.¹⁰³

Ömer en-Nesefî'nin, Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin aldıkları eğitimlerin ve eserleri incelendiğinde, İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin eğitim ve eserlerine bağlantı kurulduğunu iddia etmek mümkündür. Ömer en-Nesefî, aynı zamanda Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin öğrencisi Ahmed el-Pezdevî'den de eğitim alarak, Tarihî süreçte, Ehl-i Sünnet ilm-i Kelâmının günümüze kadar ulaşmasında önemli rol üstlendiği kabul edilebilir.

6.1 Ömer en-Nesefî'nin Hayatı

Ömer en-Nesefî, dönemin ilim merkezlerinden Semerkand'a bağlı Nesef'te hicri 438 yılında doğmuş, 537 yılında vefat ettiğini önceki bölümde konu edilmişti. Hayatını geçirdiği dönem, Türklerin hükümdarlığının sürdüğü dönemdir.¹⁰⁴ Leknevi'nin kayıtlarına göre, Ömer en-Nesefî'nin ilmi eğitimlerinin, Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin öğrencisi Ahmed el-Pezdevî ile, İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e dayandığı ifade edilir.¹⁰⁵ Bu bilgiden yola çıkarak, Ömer en-Nesefî'nin İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe anlayışından gelen Ehl-i Sünnet ilm-i Kelâmından beslendiği iddia edilebilir. Bu iddiayı Ömer en-Nesefî'den, İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'ye kadar olan bu silsileyi kronolojik olarak aktarma yolu ile kuvvetlendirmek mümkündür.

Ömer en-Nesefî (438/537)

¹⁰² Ayşe Hümeýra Aslantürk, "Nesefî Necmeddin", *DİA*, Ankara, XXXII, 571-573

¹⁰³ Ayşe Hümeýra Aslantürk, *a.g.e.*, s. 571

¹⁰⁴ Hüdaverdi Adam, *Necmü'd-din Ömer En-Nesefî ve Akidesi*, Değişim Yayınları, 1998, s. 1-13

¹⁰⁵ Hüdaverdi Adam *a.g.e.*, s. 19

(Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî es-Semerkindî),

Ahmed el-Pezdevî (421/493)

(Sadrü'l-İslâm Ebû'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî)

Ebû'l-Muîn en-Neseî (438/508)

(Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid en-Neseî),

Ebû Ya'kub Yûsuf el-Yesârî

Ebû İshâk el-Hâkîm en-Nevkadî (ö.h. 434)

El-Hinduvânî (ö.h. 362)

(Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hinduvânî el-Belhî),

Ebû'l Kâsım (ö.h. 340)

Ebû Bekr el-A'meş es Saffâr (ö.h. 336)

Ebû Bekr el-İskâf (ö.h. 340)

Nusayr b. Yahya (ö.h. 268)

Muhammed b. Semma (ö.h. 233)

Muhammed b. Seleme (ö.h. 278)

İmam Ebû Yûsuf (113/182)

(Ebû Yûsuf Ya'kub b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî)

Ebû Süleyman el- Cûzcânî (ö.h. 200)

İmam Muhammed (132/189)

(Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan b. Ferkad eş-Şeybani)

İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe (80/150)

(Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh).

Tarihî süreçte İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'den günümüze Ehl-i Sünnet Kalam ilminin ulaşmasında, Ebû'l-Muîn en-Nesefî ve öğrencisi Ömer en-Nesefî, önemli katkılar sağladığı yukarıdaki silsile ile gelen bağlantıdan çıkan tesbitler ile iddia edilebilir.¹⁰⁶

6.2 Ömer en-Nesefî'nin Eğitimi

Ömer en-Nesefî'nin eğitim hayatında, etkili olan şahsiyetler olarak önceki bölümlerde Ebû'l-Muîn en-Nesefî ve talebesi Ahmed el-Pezdevî olduğu bahsedilmişti. Ömer en-Nesefî'nin ilim tahsili için Mekke ve Bağdat'a gittiği ve ilim tahsilindeki zorlukların görülmesi açısından, Mekke'ye yaptığı ilm-i seyahatinde Zemahşeri (Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî'yi (467/568)) ziyareti ve aralarında geçen konuşma önemli bir örnektir:

Zemahşeri: "Kim O"

Nesefî: "Ömer"

Zemahşeri: "Munsarîf ol"

Nesefî: "Efendim, Ömer munsarîf olmaz."

Zemahşeri: "Nekre alınca munsarîf olur."

Ömer en-Nesefî'nin eğitim hayatına ait olan yukarıdaki hadise, bizlere Tarihî süreçte Ehl-i Sünnet Kalam ilminin tahsil aşamaları hakkında önemli ipuçları vermektedir.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Hüdaverdi Adam, *Necmü'd-din Ömer En-Nesefî ve Akidesi*, Değişim Yayınları, 1998, s. 19-22

¹⁰⁷ Hüdaverdi Adam *Necmü'd-din Ömer En-Nesefî ve Akidesi*, Değişim Yayınları, 1998, s. 22

6.3 Ömer en-Neseîî, Akâidü'n-Neseîî ve Ebû'l-Muîn en-Neseîî

Ömer en-Neseîî'nin eseri olduğu çoğu âlimler ve meşhur şerhini yazan Teftazani tarafından kabul edilen *Akâidü'n-Neseîî* eseri, muhteva, içerik ve metod açısından incelendiğinde, Ebû'l-Muîn en-Neseîî'nin *Tebsirâtü'l edille fi Usûli'd-din* eseri'nin bir özeti olduğu görülmektedir.¹⁰⁸ Bu bilgi bize Tarihî süreçte Ehl-i Sünnet ilm-i Kelâmı'nın günümüze kadar ulaşmasında Ömer en-Neseîî'nin, *Akâidü'n-Neseîî* eseri ile Ebû'l-Muîn en-Neseîî ve eserlerine bizi ulaştırmaktadır. Bu tezimizi destekleyecek incelemeler ile bir sonraki konuda detaylı olarak anlatılacak *Akâidü'n-Neseîî* eseri hakkındaki bilgiler teyid edecektir.

6.4 Akâidü'n-Neseîî

Akâidü'n-Neseîî' Ömer en-Neseîî'nin islam inanç esaslarını temel alan, Ebû'l-Muîn en-Neseîî silsilesi ile, İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'den İmâm Mâtürîdî geleneği ile günümüze kadar Ehl-i Sünnet ilm-i Kelâmı'nın ulaşmasında etkili olan bir eserdir. Bundan sonraki bölümlerde bu eseri muhteva, metod, eğitim açısından önemi, eserin okutulduğu medeniyetler, eserin günümüz Kelam ilminde önemi, akademik ve klasik eğitimdeki yeri hakkındaki inceleme ve araştırma sonuçları üzerinde durulacaktır.

6.4.1 Muhteva

Akâidü'n-Neseîî eseri, ilk bölümde ilim ve alem meselesi ile başlar. Bu bölümde, Sofastaiyye'ler (sofistler), ilmin sebepleri, Havassı selime (hisler), haberi sadık, akıl, alem ve eşya konularından bahseder.

İkinci bölümde ilahiyat meselerini ele alır. Allah'ın (c.c) Sıfâtları, Kulların filleri, Kabir ve Ahiret hali, büyük günah, iman ve islam konuları üzerinde durulur.

Üçüncü bölüm peygamberlik meselesi, melekler, kitaplar, keramet, hilâfet, İmâmın görevleri hakkında bilgiler içerir.

¹⁰⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “Akaidü'n-Neseîî”, *DİA*, Ankara, II, 217-219

Dördüncü bölümde, küfrü gerektiren haller, kıyamet alametleri gibi çeşitli konular ele alınmıştır.¹⁰⁹

6.4.2 Metod

Ömer en-Neseîî metod olarak, İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'den İmâm Mâtürîdî'ye kadar ulaşan Ehl-i Sünnet ilm-i Kelâm anlayışını derlemiş ve bu anlayışı günümüzde de istifade edilebilir bir metod ile *Akâidü'n-Neseîî* eserinde kullanmıştır.

Ömer en-Neseîî'nin *Akâidü'n-Neseîî* Eserindeki izlenen metodu kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür. Eser, İslâmî ilimlerde temel konu olarak, ilmin ne olduğundan başlamış Kelam ilminde ilmin tanımını, ilimler ile Allah'ı (c.c) tanıma ve bilme, iman ve islamın esasları, peygamberlik ve kitaplar, ahiret, insana verilen duygular ile inanç meseleleri ortaya konulmuştur.

6.4.3 Eğitim Açısından Önemi

Tarihî süreçte Kelam ilminde eğitim açısından ele alındığında, Ömer en-Neseîî'nin *Akâidü'n-Neseîî* eseri, islam Akâid anlayışını eğitim ve öğretime sistemine uygun olması eğitim'de önemli bir yer teşkil etmesine sebep olmuştur. Öğrencilerin inanç konularını sistemli ve konu birlikteliği seviyesinde de anlamaları oldukça rahat olduğundan, eğitim açısından önemini yazıldığı dönemden günümüze kadar korumuştur. Eser, içerik bakımından Ebû'l-Muîn en-Neseîî'nin *Tebîrâtü'l-edille* eserine benzerliği ile dikkat çekmektedir. Bu benzerlik çalışmamız kapsamında Tarihî süreçte Ebû'l-Muîn en-Neseîî'nin ve eserlerinin etkilerini yansıtılması cihetiyle önem arz etmektedir.

6.4.4 İlmi Kelam Eğitime Etkileri

Ömer en-Neseîî'nin *Akâidü'n-Neseîî* eseri, diğer Akâid eserleri ile kıyaslandığında, içeriğinde felsefe konularına daha az yer vermesi nedeniyle daha kolay anlaşılabilirliğini söylemek mümkündür. Bu özellik Tarihî süreçte ilm-i Kelâm eğitiminde etkisini sürdürdüğünü sağlamıştır.

¹⁰⁹ Arabzade Abdulvehhab, *Neseîî Akaidi Tercümesi*, Anadolu Matbaacılık, 1999, İzmir, s. 1-65

6.4.5 Eserin İstifade Edildiği Ülke ve Medeniyetler

Eserin Tarihî süreçte, okutulduğu ülke ve medeniyetlerin başında Osmanlı medreseleri gelmektedir. Bununla birlikte mısır el-Ezher üniversitesi, Türkistan coğrafyasında Kırım, Kazan, İran, Balkanlar, Hindistan, Pakistan, Asya ülkeleri, Arap yarımadası, Afrika gibi islamın ulaştığı her yörede ilm-i Kelâm eğitiminin önemli başvuru kaynağı olarak yerini almıştır. Bununla birlikte diğer islam ülkelerinde inanç konularında önem ve etkisini sürdürmüştür.¹¹⁰

Şerhu'l-Akâid', aynı zaman da Kelam ve Akâid anlamında Osmanlı dönemi sonrasında Türkçe yayınlanan ilm-i Kelâm'a ait eserler için kaynak teşkil etmiştir. Tarihî süreçte *Şerhu'l-Akâid'* uzun yıllar Osmanlı devleti, islam ülkeleri, Türkistan coğrafyasında, Kırım, Kazan, İran, Balkanlar, Hindistan, Pakistan, Asya ülkeleri, Arap yarımadası, Afrika gibi islam'ın ulaştığı her yörede ilm-i Kelâm eğitiminin önemli başvuru kaynağı olarak yerini almıştır.¹¹¹

Osmanlı devleti döneminde eğitim sisteminde orta öğretim, lise ve üniversite seviyesinde ilm-i Kelâm eğitiminde *Şerhu'l-Akâid* okutulduğunu görmekteyiz.

Şerhu'l-Akâid'in kaynak eser olarak, bu kadar geniş coğrafyada, Tarihî süreçte özelliğini koruyarak, günümüze kadar ulaşmasında, hem Mâtürîdî hem de Eşari ilm-i Kelâm ın Ehl-i Sünnet ilm-i Kelâmı çizgisinde içermesi de etkili olmuştur denilebilir.

6.4.6 Eserin Günümüz Kelam İlminde Yeri

Eser, gerek günümüz akademik eğitim sisteminde gerekse klasik eğitim sisteminde önemli bir yer tutmaktadır. Üniversitelerin özellikle yüksek lisans seviyesinde temel kaynaklarından birisi olması dikkat çekicidir.

¹¹⁰ Osman Demirci, *Osmanlı medreselerinde kelam öğretimi (İznik, Bursa, Edirne, İstanbul)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Kelam Bilim Dalı, İstanbul 2012. s. 417

¹¹¹ Osman Demirci, *Osmanlı medreselerinde kelam öğretimi (İznik, Bursa, Edirne, İstanbul)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Kelam Bilim Dalı, İstanbul 2012. s. 418

Eserin, ilm-i Kelâm eğitiminde tercih edilmesinin bir diğer önemli sebebi, Eş'arî ilm-i Kelâm âlimlerinden bilgi aktardığı gibi, Es-Sâbûnî ve Ebû'l Muîn en-Nesefî gibi Mâtürîdî ilm-i Kelâm âlimlerinden, hatta İmam Mâtürîdî, İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'ye ait bilgilere de yer vermesi, Ebû'l Muîn en-Nesefî'nin *Tebşirâtül edile'si* Es-Sâbûnî'ye aid *el Bidaye, el Kifaye* eserlerinden bilgi aktarmasında etkili olmuştur.¹¹²

6.4.7 Eserin Günümüz Kelam İlminde Eğitime Etkisi

Eser, günümüz Kelam ilminde, Mâtürîdî ilm-i Kelâm'ın Ebû'l-Muîn en-Nesefî'den günümüze kadar gelmesinde ve günümüz Kelam eğitiminde etkisinin devam etmesinde önemli rol üstlenmektedir.

Şerhu'l-Akâid, Arapça olarak Beyrut'ta, Türkçe olarak Giritli Sırrı Paşa tarafından orta okul seviyesinde ilm-i Kelâm da eğitim maksadıyla telif edilmiştir. Yine bu dönemlerden günümüze kadar bir çok telif yapıldığını görmekteyiz. 2011 yılında Talha Hakan Alp *Şerhu'l-Akâid*'i geniş bir çalışma ile Türkçeye çevirmiştir.¹¹³ *Şerhu'l-Akâid'in* günümüze kadar ulaşmış haşiyeleri, Kesteli, Ramazan Efendi (Ramazan b. Muhammed ö. 977), Hayali, Behiştî haşiyeleridir.¹¹⁴

6.4.8 Eserin Günümüz Kelam İlminde Akademik Eğitimde Yeri

Eser, günümüz Kelam ilminde akademik eğitimde üniversitelerde "İslam İnançının Temel Klasikleri" Akâid Risâleleri, başlığı altında öğrenciler ile buluşturulmaktadır. Diyanet İslam Ansiklopedisi verilerine göre eserin günümüze ulaşan on'dan fazla şerhi bulunmaktadır. Bu şerhlerden en çok bilinen ve yaygın olanı en meşhuru ve üzerinde en çok durulanı, Sa'düddin Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî eş-Şâfiî'nin (ö. 792/1390)

¹¹² Osman Demirci, *Osmanlı medreselerinde kelam öğretimi (İznik, Bursa, Edirne, İstanbul)*, (Yayılanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Kelam Bilim Dalı, İstanbul 2012. s. 419

¹¹³ Sadeddin-i Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, (trc. Talha Hakan Alp) Yasin Yayınları, İstanbul 2011

¹¹⁴ Osman Demirci *a.g.e.* s. 422

Şerhu'l-Akâid' isimli eseridir¹¹⁵. Akademik eğitimde daha ziyade Teftâzânî'nin şerhi ile istifade edildiğini söylemek doğru kabul edilebilir.

6.4.9 Eserin Günümüz Kelam İlminde Klasik Eğitimde Yeri

Klasik medrese Usûlü eğitimde hoca ve öğrenci ile birebir eğitim yaptığından, Kelam ilmi, klasik eğitimde sınıf geçme metodundan farklı olarak kitap bitirme ve kitap geçme şeklinde olduğundan, İlmi Kelam eserleri doğrudan klasik Kelam eğitiminde, birinci ikinci dönemden itibaren eğitim müfredatında yerini almaktadır. Şark medreseleri tabir edilen doğu medreselerinde *Akâid'n-Neseфіyye*, eseri, Kelam ilmi ders kitabı olarak, Sa'düddin Teftâzânî (ö. 792/1390) tarafından yazılan şerhi, *Şerhu'l-Akâid'n-Neseфіyye* okutulmaktadır.¹¹⁶ Klasik Kelam eğitiminde bu iki eser, temel Akâid meselelerini öğrenme ve öğretmeye uygun bir düzende olması nedeniyle tercih edilmiştir.

Birçok nüshası bulunan *Şerhu'l-Akâid'n-Neseфіyye* eseri, *Akâid'n-Neseфіyye*'nin sadece şerhi olmakla kalmamış adeta yorum ve ilaveleri ile eserle bütünleşmiştir demek doğru bir yaklaşım kabul edilebilir. *Şerhu'l-Akâid*, Eş'arî bir ilm-i Kelâm âlimi olan Sa'düddin Teftâzânî'nin Mâtürîdî ilm-i Kelâm âlimi tarafından yazılan *Akâid'n-Neseфіyye*' şerh olarak yazılması, bu eserlerinde medreselerde klasik eğitimde beraber okutulması dikkat çekicidir.¹¹⁷ Günümüzde halen önemini kaybetmeden devam ettirmesi, Tarihî süreçte Adudiddin el-Îcî ve Ebû'l-Muîn en-Neseфі eserleri ve talebeleri ile ilm-i Kelâm eğitimindeki etkilerini gözönüne sermektedir.

Yine Tarihî süreçte klasik medrese sistemi içerisinde Hz. Ömer döneminden sonra, İslam tarihinin ilk dönemlerinden, Emeviler, Abbâsîler, Eyyubiler, Selçuklular, Osmanlılar devrinde önemli bir yer tutan, hatta günümüzde etkisini sürdüren Tillo Medreselerinde Akâid ve Kelam bölümlerinde *Şerhu'l-Akâid*'i görmek mümkündür.¹¹⁸

¹¹⁵ Şükrü Özen, "Teftâzânî", *DİA*, Ankara, XXXX, 299-308

¹¹⁶ Bingöl Üniversitesi Yayınları, *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslami İlimler*, 2013, cilt:1, s. 88

¹¹⁷ Bingöl Üniversitesi Yayınları, *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslami İlimler*, 2013, cilt:1, s. 729

¹¹⁸ Adnan Memduhoğlu, *Geçmişten Günümüze Tillo Medreseleri*, Muş Alparslan Üniversitesi Yayınları, Muş 2012 s. 140

6.4.10 Değerlendirme

İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin *el-fikhu'l Ekber* ve beş eseri ile başlayan Ehl-i Sünnet ilm-i Kelâm eğitimi, ilk dönemlerde iman esaslarını açıklama şeklinde başlamış, özellikle fetihler sonrası giren farklı anlayış ve kültürlere sahip fırkaların beraberlerinde getirdikleri farklı düşünceler karşısında, islam inanç esaslarının muhafaza edilerek açıklanması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Mu'tezile bu farklı anlayışların islam inancı ile karşılaşmasında oldukça bilinen figürlerden biridir.

İmam Mâtürîdî'nin *Te'vilatü Ehl-i's-sünne* eseri ile Mu'tezile'nin ve dönemindeki fırkalara Kur'an'ın ayetleri ile cevaplar vermeye çalışmıştır.

Abdulkahir el-Bağdadi (ö. 429/1037), *kitabü't-tefsiril-Esma' ve ve's-Sıfât, el-fark beyne'l fırak, Usûli'd-din* eserleri ile dönemin inanç meselelerine, Ehl-i Sünnet ilm-i Kelâmı ile cevaplar vermiştir.

Ebû'l Yusr el-Pezdevî, (ö. 493/1099), *Risâletü'l-Akâid* eseri ile Ehl-i Sünnet ilm-i Kelâm anlayışının günümüze kadar ulaşmasında katkıları olmuştur.

Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *TebSırâtu'l-Edille, Bahrü'l-Kelam fi Akâidi Ehl-i İslam*, eserleri ile Tarihî süreçte ilm-i Kelâm ın günümüze kadar ulaşmasında ciddi etkileri olmuştur.

Muîn en-Nesefî'den ve eserlerinden istifade ile Ömer en-Nesefî'yi *Akâidü'n-Nesefî* eseri ile Tarihî sürecin bu kısmında en önemli tamamlayıcısı olarak sayabiliriz.

Akâidü'n-Nesefî eseri, ilk bölümde ilim ve alem meselesinin anlaşılmaya çalışılması ile başlaması, ilmin sebepleri, hisler, doğru bilgi, akıl, alem, eşya konularını incelemesi,

İkinci bölümde ilahiyyat Sıfâtı ilahiye, Kulların fiilleri, Kabir ve Ahiret, büyük günah, iman ve islam,

Üçüncü bölümde nübüvvet meselesi, melekler, kitaplar, keramet, hilâfet, İmâmet hakkında bilgiler içerir.

Akâidü'n-Nesefî metnindeki ifadelerle Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin akâide risâlesi (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1189/1) ve İbn Ebü'l-Müeyyed Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî'nin Risâle fi'l-Akâid'indeki (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 338/6) (Süleymaniye Ktp., Hüsnü Paşa, nr. 1160) metinlerindeki ifadelerde de görüleceği gibi metin, Ömer en-Nesefî'nin kendisinden önceki Nesefî imamların akîdelerinden derlediği bir hulâsa olması gerektiğini göstermektedir. Risâlenin Ebü'l-Muîn en-Nesefî'ye ait *Tebsîratü'l-edille*'nin bir fihristi durumunda olması da bu görüşü teyid eder.¹¹⁹

Eser inanç konularına ve sorunlarına dönemine İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin *el-fıkhu'l Ekber* ve beş eseri ile başlayan İmam Mâtürîdî'nin *Te'vilatü Ehl-i's-sünne* ve Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin *Tebsîratü'l-edille* eseri ile devam eden, Ehl-i Sünnet ilm-i Kelâm ilmi birikimleri ile eğitimci ve talebelere ikna edici cevaplar ve çözümler getirmeye çalıştığı aşağıdaki özet tablodan okunması mümkündür.

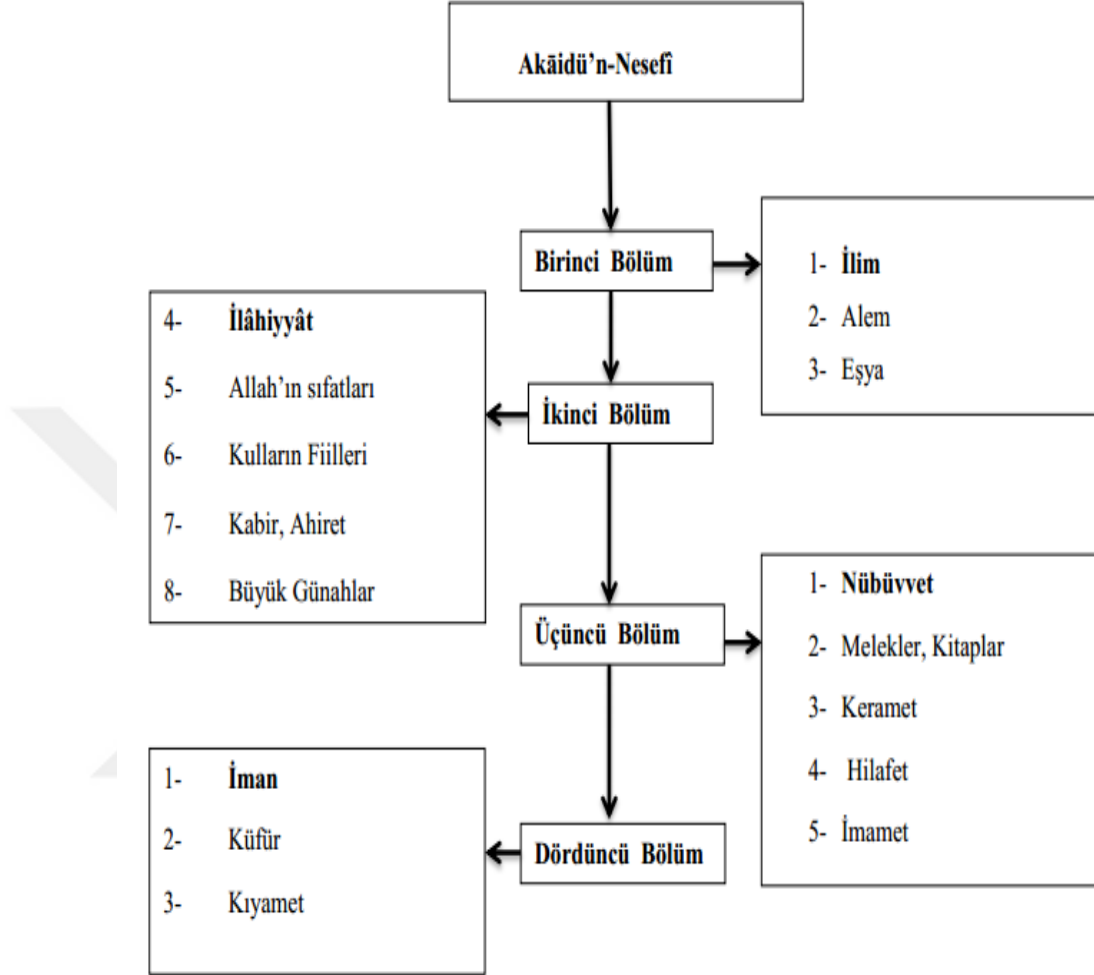
Akâidü'n-Nesefî eseri, birinci bölümde ilim ve alem meselesi ile başlar. Bu bölümde, ilmin sebepleri, (hisler), doğru haber akıl, alem ve eşya konularından bahseder. *Tebsîratü'l Edille fi Usûli'd-din* eseri ilk bölümde, hakikat ve ilmin isbatı, bilginin insanda nasıl yer edindiği, bilginin kaynakları konuları işlenir

İkinci bölümde ilahiyyat meseleri üzerinde durulur Allah'ın (c.c) Sıfâtları, Kulların fiilleri, Kabir ve Ahiret hali, büyük günah, iman ve islam konuları ele alınır. *Tebsîratü'l Edille fi Usûli'd-din* eserinin Beşinci bölümde Allah'ın (c.c) Sıfâtlarının isbatı, Allah'ın irade, Hâkîm Sıfâtları üzerinde durulur. Yedinci bölümde kulun fiilleri, kavî konuları işlenir. Dokuzuncu bölümde, kabir azabının isbatı, esma ve ahkam, iman ve imâmet meseleleri ele alınır.

Üçüncü bölüm peygamberlik meselesi, melekler, kitaplar, keramet, hilâfet, İmâmın görevleri hakkında bilgiler içerir. *Tebsîratü'l Edille fi Usûli'd-din* eserinin Altıncı bölümünde nübüvvet ve evliyanın kerametleri işlenir.

¹¹⁹ Yusuf Şevki Yavuz, "Akaidü'n-Nesefî", *DİA*, Ankara, II, 217-219

Tablo3 : Akâidü'n-Nesefî eserinin içerdığı konular.

Tabloda görüleceği üzere, *Akâidü'n-Nesefî* eseri, ilmin açıklanması ile başlamış, ilahiyât, nübüvvet konuları ile devam etmiş, İman konuları ile tamamlanmıştır.

Esere ilmin ne olduğu izah edilerek alemin ve eşyanın varlığını anlamak için insanda bulunan duyguların ve hariçten gelen bilgilerin doğruluğu ile Allah'ın sıfatları, kulların fiilleri, kabir, ahiret, büyük günahlar meselelerine dönemin ilmi seviyesinde cevaplar ve çözümleri geliştirildiği özet tablodan anlaşılması mümkündür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. el-ÎCÎ VE en-NESEFÎ'NİN GÜNÜMÜZE KELAMÎ YANSIMALARI

A. Şeref Güzelyazıcı'nın 1957 yılı öğretmen okullarını hedef alarak yayınladığı din bilgisi kitabında Tarihî süreçteki Kelami yaklaşımlar ile el-Îcî ve Muîn en-Nesefî'nin üzerinde durduğu Akâid meselelerinin basit ve Tarihî süreçteki bağları görmek, Kelam ilmi eğitiminin günümüzde hangi seviyede olduğunu anlamak açısından bir örnek teşkil edebilir.

Tarihî süreçte incelenen ilm-i Kelâm'ın günümüz akademiasına yansımaları tesbit edilmek istenfiğinde, Yüksek öğretim kurumunun verilerine göre 2016 yılı itibariyle yaklaşık seçim yapılabilecek yüz on yedi İslâmî ilimlere ait Lisans programı bulunduğunu görülmektedir.¹²⁰ Tarihî süreçte günümüze kadar ulaşan ilm-i Kelâm bilgisinin günümüzdeki durumuna bir nebze inceleme kabilinden, bu üniversitelerden örnek bir çalışma olması için aşağıdaki verilen tablodaki ve İslâmî ilimlerde öne çıkan üniversitelerden Kelam ilmi eğitimine ait durum tesbit edilecektir.

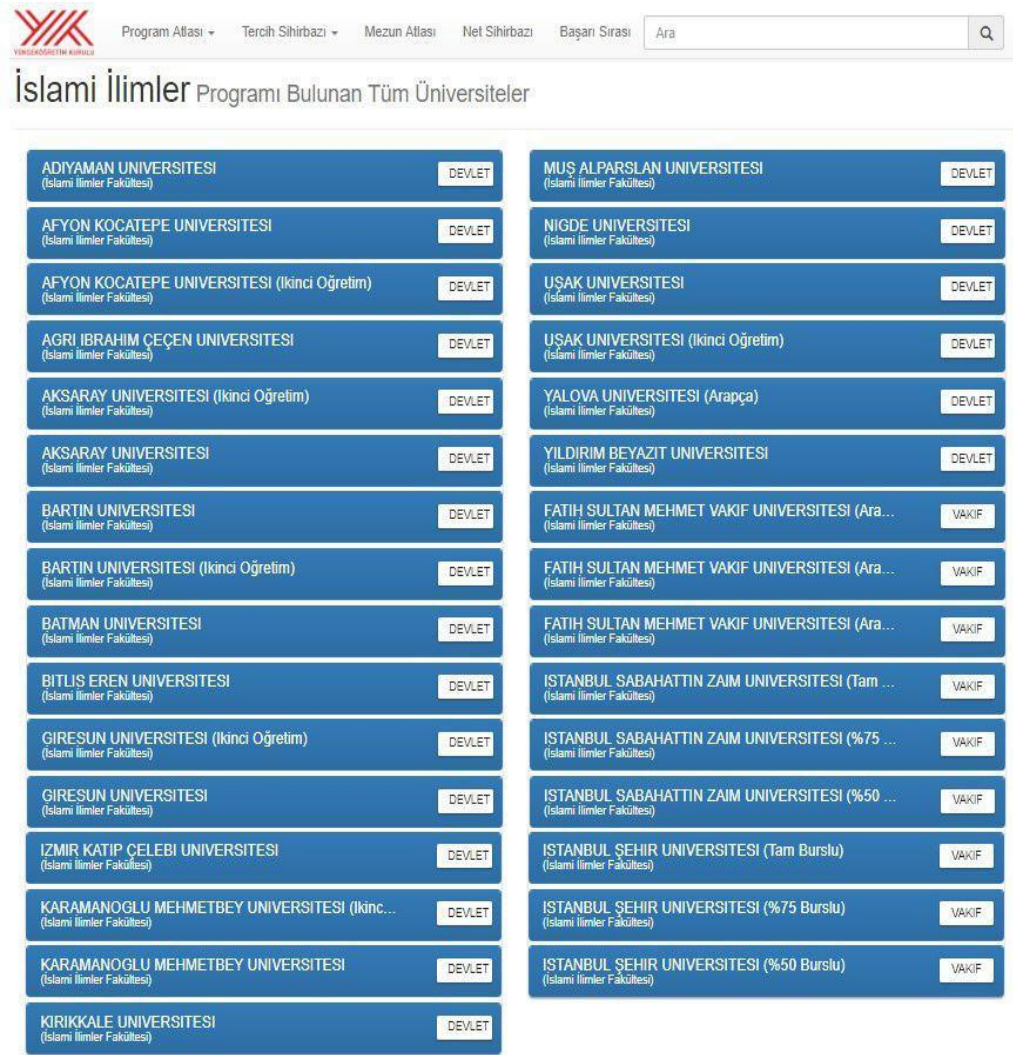
Çalışmanın bu bölümünde, daha anlamlı veriler oluşturması cihetiyle, ilk olarak İslâmî ilimler lisans programı uygulayan üniversitelerden, akabinde lisansüstü eğitim veren üniversitelerden, Tarihî süreçte ilm-i Kelâm'dan aldıkları yansımaları ile birlikte Adudiddin el-Îcî ve Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin talebeleri ve eserleri bağlamında incelenecektir.

İlk bölümde Yüksek Öğretim Kurumu sitesi arama kaydına göre İslami ilimler programı bulunan üniversiteler üzerine yapılan tesbitler ve elde edilen bulgular değerlendirilecektir.

¹²⁰ Bak. <https://yokatlas.yok.gov.tr/netler-tablo.php?b=21300>, (erişim, 11.08.2017)

Sonraki bölümde günümüz Kelam ilmi akademisyenlerinin oluşturduğu, Kelam.org sitesi kayıtlarına göre İslami İlimler Programı ve Kelam bölümleri bulunan üniversiteler ve akademisyenleri ile Tarihî süreçte ilm-i Kelâm'dan aldıkları yansımaları ele alınacaktır.

Tablo 4: Yüksek Öğretim Kurumu sitesi arama kaydına göre İslami ilimler programı bulunan üniversiteler.¹²¹

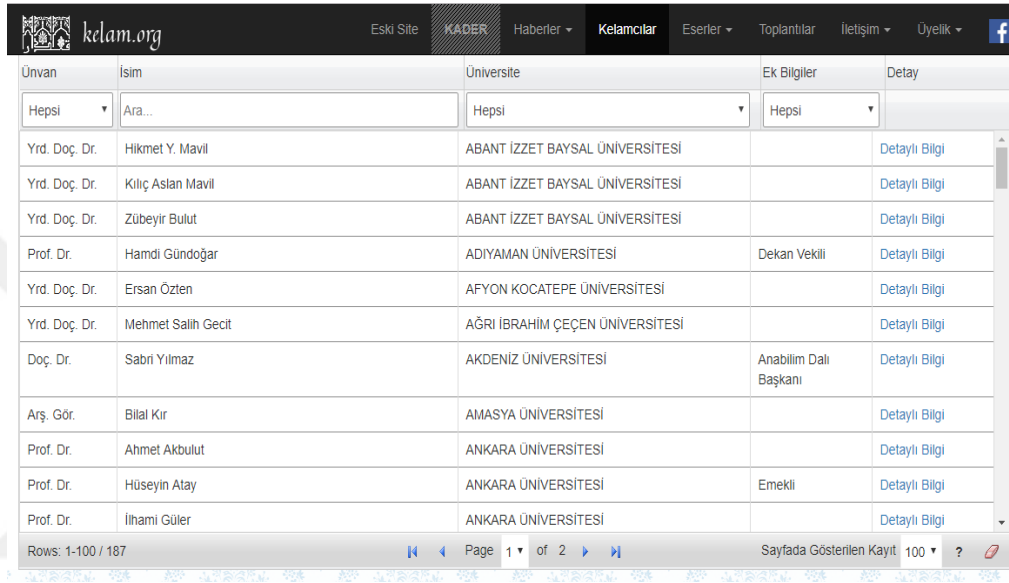
Üniversite	Program	Statü
ADIYAMAN ÜNİVERSİTESİ (İslami İlimler Fakültesi)	DEVLET	DEVLET
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ (İslami İlimler Fakültesi)	DEVLET	DEVLET
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ (İkinci Öğretim) (İslami İlimler Fakültesi)	DEVLET	DEVLET
AGRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ (İslami İlimler Fakültesi)	DEVLET	DEVLET
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ (İkinci Öğretim) (İslami İlimler Fakültesi)	DEVLET	DEVLET
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ (İslami İlimler Fakültesi)	DEVLET	DEVLET
BARTIN ÜNİVERSİTESİ (İslami İlimler Fakültesi)	DEVLET	DEVLET
BARTIN ÜNİVERSİTESİ (İkinci Öğretim) (İslami İlimler Fakültesi)	DEVLET	DEVLET
BATMAN ÜNİVERSİTESİ (İslami İlimler Fakültesi)	DEVLET	DEVLET
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ (İslami İlimler Fakültesi)	DEVLET	DEVLET
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ (İkinci Öğretim) (İslami İlimler Fakültesi)	DEVLET	DEVLET
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ (İslami İlimler Fakültesi)	DEVLET	DEVLET
İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ (İslami İlimler Fakültesi)	DEVLET	DEVLET
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ (İkinci Öğretim) (İslami İlimler Fakültesi)	DEVLET	DEVLET
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ (İslami İlimler Fakültesi)	DEVLET	DEVLET
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ (İslami İlimler Fakültesi)	DEVLET	DEVLET
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ (İslami İlimler Fakültesi)	DEVLET	DEVLET
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ (İslami İlimler Fakültesi)	DEVLET	DEVLET
UŞAK ÜNİVERSİTESİ (İslami İlimler Fakültesi)	DEVLET	DEVLET
UŞAK ÜNİVERSİTESİ (İkinci Öğretim) (İslami İlimler Fakültesi)	DEVLET	DEVLET
YALOVA ÜNİVERSİTESİ (Arapça) (İslami İlimler Fakültesi)	DEVLET	DEVLET
YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ (İslami İlimler Fakültesi)	DEVLET	DEVLET
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ (Arapça) (İslami İlimler Fakültesi)	VAKIF	VAKIF
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ (Arapça) (İslami İlimler Fakültesi)	VAKIF	VAKIF
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ (Arapça) (İslami İlimler Fakültesi)	VAKIF	VAKIF
İSTANBUL SABAHATTİN ZAIM ÜNİVERSİTESİ (Tam Burslu) (İslami İlimler Fakültesi)	VAKIF	VAKIF
İSTANBUL SABAHATTİN ZAIM ÜNİVERSİTESİ (%75 Burslu) (İslami İlimler Fakültesi)	VAKIF	VAKIF
İSTANBUL SABAHATTİN ZAIM ÜNİVERSİTESİ (%50 Burslu) (İslami İlimler Fakültesi)	VAKIF	VAKIF
İSTANBUL ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ (Tam Burslu) (İslami İlimler Fakültesi)	VAKIF	VAKIF
İSTANBUL ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ (%75 Burslu) (İslami İlimler Fakültesi)	VAKIF	VAKIF
İSTANBUL ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ (%50 Burslu) (İslami İlimler Fakültesi)	VAKIF	VAKIF

Yüksek Öğretim Kurumu verilerinde araştırmamıza Kelam ilmi eğitiminde çalışmalarına özellikle Adudiddin el-İcî ve Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin talebeleri ve eserleri bağlamında verilen İslami ilimler eğitimleri içeren üniversiteler seçilmiş ve coğrafi

¹²¹ Bak. <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=21300>, (erişim, 11.08.2017)

bütünlüğü kapsayarak anlamlı bulgular ortaya çıkarılması maksadıyla tercih edilmiştir.

Tablo 5: Günümüz ilm-i Kelâm akademisyenlerinin oluşturduğu, Kalam.org sitesi kayıtlarına göre İslami İlimler Programı ve Kalam bölümleri bulunan üniversiteler¹²².

Unvan	İsim	Üniversite	Ek Bilgiler	Detay
Hepsi	Ara...	Hepsi	Hepsi	
Yrd. Doç. Dr.	Hikmet Y. Mavil	ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ		Detaylı Bilgi
Yrd. Doç. Dr.	Kılıç Aslan Mavil	ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ		Detaylı Bilgi
Yrd. Doç. Dr.	Zübeyir Bulut	ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ		Detaylı Bilgi
Prof. Dr.	Hamdi Gündoğar	ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ	Dekan Vekili	Detaylı Bilgi
Yrd. Doç. Dr.	Ersan Özten	AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ		Detaylı Bilgi
Yrd. Doç. Dr.	Mehmet Salih Gecit	AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ		Detaylı Bilgi
Doç. Dr.	Sabri Yılmaz	AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ	Anabilim Dalı Başkanı	Detaylı Bilgi
Arş. Gör.	Bilal Kır	AMASYA ÜNİVERSİTESİ		Detaylı Bilgi
Prof. Dr.	Ahmet Akbulut	ANKARA ÜNİVERSİTESİ		Detaylı Bilgi
Prof. Dr.	Hüseyin Atay	ANKARA ÜNİVERSİTESİ	Emekli	Detaylı Bilgi
Prof. Dr.	İlahi Güler	ANKARA ÜNİVERSİTESİ		Detaylı Bilgi

Kelam ilminin Tarihî süreçte günümüze yansımalarının kaynaklarını bulmakta Kalam.org sitesine kayıtlı ilm-i Kelâm akademisyenleri ve onların bu sahada verdikleri dersler'den elde edilen sonuçlar el-İcî ve en-Nesefî'den günümüze yansımalar hakkında bilgi verebilecek önemli bir kaynak olarak sayılabilir.

Türkiye geneli Kalam.org sitesine kayıtlı altmış dört üniversitede, yüzseksen yedi akademisyenin onbir tanesi emekli, iki tanesi merhum olmak üzere yüz yetmiş dört ilm-i Kelâm akademisyeni görülmektedir. Bunlardan kırk biri araştırma görevlisi, ikisi öğretim görevlisi, elli altısı Doktor Öğretim Görevlisi, yirmi beşi Doçent, ikisi Doktor, altmışbiri Profesör olarak görülmektedir.

Yukarıda bilgileri arzedilen ilm-i Kelâm akademisyenleri *Kelam Araştırmaları Dergisi (Kader)* ile Tarihî süreçten günümüze Kelam ilminin yansımaları sunulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

¹²² Bak. <http://kalam.org/web/academicians/index> (erişim 12.08.2017)

Kelam Araştırmaları Dergisi, Academic Search Complete ve TDV İSAM İlahiyat Makaleler Veri Tabanı tarafından indekslenmektedir.

Araştırmanın bundan sonraki bölümünde, yukarıdaki tabloda çıkan ve İslami İlimler Programı bulunan, bilgilerine erişebilen, üniversitelerin Kelam ilmi eğitimlerini, Adudiddin el-İcî ve Ebû'l-Muîn en-Neseî'nin öğrencileri ve eserleri ile Tarihî süreçten günümüze ulaşma seviyesini inceleme amacıyla ele alınmıştır.

1.1 Adıyaman Üniversitesi

Adıyaman Üniversitesinin İslâmî ilimler bölümü 2017 programı incelendiğinde 2. dönemde Kelam Tarihi dersleri bulunduğunu görülmektedir. Bu derslerde Kelam ilmine Tarihî açıdan hangi seviyede yansıma oluşturduğu gözlenmesine yardımcı olabilecek bilgiler içermektedir.

Tablo 6: Adıyaman Üniversitesinin İslâmî ilimler bölümü 2017 programı 2. dönem müfredatında ilm-i Kelâm eğitimine ait bilgiler.¹²³

#	Ders Kodu	Ders Adı	T+U	Krd	AKTS	Zm/Sec
	İİF201	KUR'AN OKUMA VE TECVİD III	0+2	1	3	Z
	İİF202	KUR'AN OKUMA VE TECVİD IV	0+2	1	3	Z
	İİF203	ARAPÇA-III(SARF-NAHİV)	2+2	3	5	Z
	İİF204	ARAPÇA-IV(SARF-NAHİV)	2+2	3	5	Z
	İİF207	TEFSİR-I	2+0	2	3	Z
	İİF208	TEFSİR-II	2+0	2	3	Z
	İİF211	HADİS-I	2+0	2	3	Z
	İİF212	HADİS-II	2+0	2	3	Z
	İİF215	FİKİH USULÜ-I	2+0	2	3	Z
	İİF216	FİKİH USULÜ-II	2+0	2	3	Z
	İİF220	İSLAM TARİH-II	2+0	2	3	Z
	İİF221	İSLAM TARİH-I	2+0	2	3	Z
	İİF224	KELAM TARİHİ	2+0	2	2	Z
	İİF225	DİN PSKOLOJİ	2+0	2	2	Z
	İİF228	DİN SOSYOLOJİ	2+0	2	2	Z

¹²³Bak.<http://adiyaman.edu.tr/TR/Sayfalar/Egitim/Ogretim-Planlari/On-Lisans-ve-Lisans-Programlari/Ogretim-Planlari-23949>, (erişim, 10.09.2017)

Tablo 7: Adıyaman Üniversitesinin İslâmî ilimler bölümü 2017 programı 4. dönem müfredatında ilm-i Kelâm eğitime ait bilgiler.¹²⁴

#	Ders Kodu	Ders Adı	T+U	Krd	AKTS	Zm/Sec
	İİF 419	KELAM III	2+0	2	3	Z
	İİF 422	KELAM METİNLERİ	2+0	2	3	S
	İİF 426	GÜNÜMÜZ FIKIH PROBLEMLERİ	2+0	2	3	S
	İİF 427	İSLAMİ BİLİM TARİHLERİ VE FELSEFESİ	2+0	2	2	S
	İİF 431	FIKIH METİNLERİ	2+0	2	3	S
	İİF 435	TASAVVUF METİNLERİ	2+0	2	3	S
	İİF 440	HİTABET VE MESLEKİ UYGULAMA	2+0	2	4	S
	İİF401	KUR'AN OKUMA VE TECVİD VII	2+0	1	2	Z
	İİF402	KUR'AN OKUMA VE TECVİD VIII	2+0	1	2	Z
	İİF403	ARAPÇA VII (SÖZLÜ ANLATIM)	2+0	1	2	Z
	İİF404	ARAPÇA VIII (BELAĞAT)I	0+2	1	2	Z
	İİF406	FIKIH-IV	2+0	2	3	Z
	İİF407	FIKIH-III	2+0	2	3	Z
	İİF408	TASAVVUF-II	2+0	2	3	Z
	İİF410	DİNLER TARİHİ-II	2+0	2	3	Z

Tablo verilerine göre, Adıyaman Üniversitesinde 2017 İslami İlimler Müfredatı 4. dönemde 3. Seviye Kelam ilmi dersleri ve Kelam metinleri derslerinin verilmeye başlandığı görülmektedir.

Tablodaki ders sürelerine dikkat edildiğinde son dönemde sadece sınırlı saatler içerisinde alınan bu Kelam ilmi eğitimlerinin Tarihi süreçten günümüze kadar ulaşan Kelam ilmi mirasını ne kadar yüklenebileceği ve bunları bir sonraki nesillere ne kadarının aktarılabilirliği konusunda önemli veriler ortaya çıkmaktadır.

Ders hedeflerinde modern epistemoloji tartışmaları ve Kelam ilmi bilgi problemi açısından gayb ve gaybın bilinmesi, günümüz kelimasında yöntem sorunu, dinî ilimlerde ihtisaslaşmadan kaynaklanan sorunlar ele alındığı görülmektedir.

¹²⁴ Bak. https://obs.adiyaman.edu.tr/oibs/ogrsis/mufredat_dersleri.aspx (erişim, 10.09.2017)

1.2 Afyon Kocatepe Üniversitesi

Afyon Kocatepe Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi 2017 - 2018 dönemi ders programını incelendiğinde ikinci dönemden itibaren ilm-i Kelâm derslerinin verilmeğe başlandığı görülmektedir.

Tablo 8: Afyon Kocatepe Üniversitesinin İslâmî ilimler bölümü 2017 - 2018 dönemi programı 2. dönem müfredatında ilm-i Kelâm eğitimine ait bilgiler.¹²⁵

NORMAL ÖĞRETİM ve İKİNCİ ÖĞRETİM 2-A							Derslik 4
	1 8:30 - 9:30	2 9:30 - 11:00	3 11:00 - 12:30	4 13:00 - 14:30	5 14:30 - 16:00	6 16:00 - 17:30	
Pa	Arap Dili 3 Z.KASSAB	Tefsir 2 M.AKPINAR	Fıkıh'a Giriş A.DURAN	İslam Tarihi 1 E.KURT	Arap Dili 3 Z.KASSAB		
Sa		Kuran Okuma 3 K.YILDIRIM		Fıkıh'a Giriş A.DURAN	Tefsir 2 M.AKPINAR		
Ça	Eğitim Psk M.DOĞAN	Hadis 2 F.AKÇAOĞLU		Eğitim B. Giriş F.ÇAKMAK	Kuran Okuma 3 K.YILDIRIM		
Pe	Kelam 1 E.ÖZTEN	İslam Tarihi 1 E.KURT	Eğitim B. Giriş F.ÇAKMAK	Eğitim Psk M.DOĞAN	Hadis 2 F.AKÇAOĞLU	Kelam 1 E.ÖZTEN	
Cu							

İkinci dönemde verilen ilm-i Kelâm eğitiminin üçüncü dönemde de iki ders olarak verilmesi, ilm-i Kelâm bilgileri Tarihî süreci içermesi nedeniyle Adudiddin el-Îcî ve Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin talebeleri ve eserleri ile Tarihî süreçten günümüze kadar ulaşan bilgilerden oldukça sınırlı seviyede istifade edildiğini göstermek için yeterli veriler olduğunu ifade etmek mümkündür.

¹²⁵ Bak. <http://islamiilimler.aku.edu.tr/wp-content/uploads/sites/13/2017/09/2017-2018- ders program%C4%B1-g%C3%BCz.pdf> (erişim 30.09.2017)

1.3 Aksaray Üniversitesi

Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesinde, birinci dönemde islam inanç esasları onu başlığı altında, Kelam ilminin İman, İslâm, Uluhiyet, nübüvvet ve ahiret konularını ve bunların alt başlıklarını oluşturan meseleleri, Kelam a Giriş kitapları ile alınmaya çalışılır.

Üçüncü dönemde Kelam ilmi'nin Tarihî süreçte günümüze yansımalarını kıs-
mende olsa aşağıdaki tablodaki şekilde görmek mümkündür.

**Tablo 9a: Aksaray Üniversitesinin, İslâmî ilimler bölümü 2017 - 2018 dö-
nemi programı üçüncü dönem müfredatında ilm-i Kelâm.**¹²⁶

#	Ders Kodu	Ders Adı	T+U	Krd	AKTS	Zm/Sec
	İİPF379	EĞİTİM BİLİMLERİNE GİRİŞ	2+0	2	3	S
	İİPF381	SINIF YÖNETİMİ	2+0	2	3	S
	İİPF383	EĞİTİMDE ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME	2+0	2	3	S
	İİF301	KUR'AN OKUMA VE TECVİD -V	2+0	2	3	Z
	İİF302	KUR'AN OKUMA VE TECVİD -VI	2+0	2	3	Z
	İİF303	ARAPÇA -V (SÖZLÜ ANLATIM)	2+0	2	3	Z
	İİF304	ARAPÇA -VI (YAZILI ANLATIM)	2+0	2	3	Z
	İİF305	TEFSİR -III	2+0	2	3	Z
	İİF307	HADİS -III	2+0	2	3	Z
	İİF311	KELAM -I	2+0	2	2	Z
	İİF312	KELAM -II	2+0	2	3	Z
	İİF313	İSLAM MEDENİYETİ VE TARİHİ	2+0	2	2	Z
	İİF318	DİN EĞİTİMİ	2+0	2	3	Z
	İİF321	İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ	2+0	2	2	Z
	İİF322	İSLAM ARAŞTIRMALARINDA USÛL	2+0	2	3	Z

¹²⁶ Bak http://obs.aksaray.edu.tr/oibs/ogrsis/mufredat_dersleri.aspx (erişim 30.09.2017)

Tablo 9a’da Aksaray Üniversitesi’nin, İslâmî ilimler bölümü 2017 - 2018 dönemi programı üçüncü dönem müfredatında Kelam-I ve Kelam-II dersleri verildiği görülmektedir.

Kelam-I ve Kelam-II derslerinde Kelam problemleri üzerinde, akıl ve nakil çerçevesinde bilimsel metotlarda, yeterlilik kazandırma hedeflendiği görülmektedir.

Tablo 9b: Aksaray Üniversitesi’nin, İslâmî ilimler bölümü 2017 - 2018 dönemi programı üçüncü dönem müfredatında ilm-i Kelâm¹²⁷.

Yarıyıl	Kodu	Adı	T+U	Kredi	AKTS
6	İİF312	KELAM -II	2+0	2	3

Dersin Dili	Türkçe
Dersin Düzeyi	Lisans
Bölümü / Programı	İSLAMİ İLİMLER
Öğrenim Türü	Örgün Öğretim
Dersin Türü	Zorunlu
Dersin Amacı	Öğrencilere, İslam inanç esaslarını konu alan Kelam problemleri üzerinde, akıl ve nakil çerçevesinde bilimsel metotlarda, yeterlilik kazandırmaktır.
Dersin İçeriği	Bu derste İslam dininin temel iman ve akaid meseleleri (Nübüvvet, peygamberlerin nitelikleri, ilahî kitaplar, melek, cin, şeytan, kıyamet ve ahiretin gerçekliği, kabir hayatı, cennet, cehennem gibi konular) dini naslar ve akfî delillerle işlenecektir.
Ön Koşulları	
Dersin Koordinatörü	
Dersi Verenler	
Dersin Yardımcıları	
Dersin Staj Durumu	Yok

Ders Kaynakları	"Hanikulade", DİA, XVI, 181-188; "Hatm-i nübüvvet" DİA, XVI, 477-479. Resid Rıza, Muhammedî Vahiy (trc. Salih Özer), Ankara 1991 B. Topaloğlu, Y. Şevki Yavuz, İ. Çelebi, İslam’da İnanç Esasları, İstanbul 1991. Adil Bebek, Olağanüstü Olaylar ve Aralarındaki Farklar Mucize Keramet Sihir, İstanbul 1998. H.İbrahim Bulut, Peygamber ve Mucize, Rağbet Yay., İst. 2001. Emrullah Yüksel, Sistematik Kelam, İst. 2005. TDV İslam Ansiklopedisi ilgili maddeler. A.Saim Kılavuz, İslam Akaid ve Kelama Giriş, Ensar Yay., İst.,2004
-----------------	--

Tablo 9a ve 9b de görüldüğü üzere Adudiddin El-İcî ve Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin öğrencileri ve eserleri ile Tarihî süreçten günümüze kadar ulaşan ilm-i Kelâm bilgilerinin günümüze yansımalarının oldukça az olduğu açıkça görülmektedir.

Bu aşamadan itibaren lisansüstü eğitim veren belli başlı üniversitelerde Adudiddin el-İcî ve Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin öğrencileri ve eserleri ile Tarihî süreçten

¹²⁷ Bak. http://obs.aksaray.edu.tr/oibs/ogrsis/mufredat_dersleri.aspx (erişim, 30.08.2017)

günümüze kadar ulaşan ilm-i Kelâm bilgilerinin günümüze yansımalarının incelenmesi ve ulaşılan bulguların ortaya çıkarılması konuları üzerinde durulacaktır.

Lisansüstü eğitim veren üniversitelerden, İstanbul üniversitesi, Marmara üniversitesi, Ankara üniversitesi ve İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Kelam eğitimi, Tarihî süreçten günümüze yansımaları çerçevesinde ele alınacak, elde edilen bulgular ortaya konulacaktır.

1.4 İstanbul Üniversitesi

Kuruluşuna 1846 yılında başlanmış olması, Dârülfünûn'un bünyesinde İlahiyat Şubesi (fakültesi) ile 30 Ağustos 1900'de kurulma özellikleri ile Tarihî süreçten günümüze önemli bir bağlantı sağlanmasında etkili olan İstanbul üniversitesi İslâmî ilimler lisansüstü programlarında okutulan dersler, günümüz akademik penceresinden araştırmacılara ilm-i Kelâmın Tarihî yansımalarının ipuçlarını verebilir niteliktedir.

Tablo 10: İstanbul üniversitesi İslâmî ilimler yüksek lisans programlarında okutulan dersler¹²⁸.

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAHAR YY YÜKSEK LİSANS DERS LİSTESİ								
Kodu	Türü (S/Z)	Dersin Adı	Kredi Dağılımı			Kredi	AKTS	ÖĞRETİM ÜYESİ
			T	U	L			
TIBTI518	S	HADİS KELAM OKULLARI	3	0	0	3	8	DOÇ.DR.BEKİR KUZUŞİLİ
TIBTI534	S	İLK DÖNEM KELAM METİNLERİ	3	0	0	3	8	YRD.DOÇ.DR.RAMAZAN YILDIRIM
TIBTI628	S	KELAMDA ULUHIYYET	3	0	0	3	8	PROF.DR.EMRULLAH YÜKSEL
TIBTI570	S	MATURİDİ KELAMI	3	0	0	3	8	YRD.DOÇ.DR.RAMAZAN YILDIRIM
TIBTI636	S	KLASİK KELAM KAYNAKLARI	3	0	0	3	8	PROF.DR.EMRULLAH YÜKSEL
TIBTI646	S	KURANDA İNANÇ ESASLARI	3	0	0	3	8	PROF.DR.ÖMER AYDIN
TIBTI630	S	KELAMIN GELİŞİM SÜRECİ	3	0	0	3	8	YRD.DOÇ.DR.FİKRET SOYAL
TIBTI652	S	TEMEL KELAM KAVRAMLARI	3	0	0	3	8	YRD.DOÇ.DR.FİKRET SOYAL
TIBTI534	S	İLK DÖNEM KELAM METİNLERİ	3	0	0	3	8	YRD.DOÇ.DR.RAMAZAN YILDIRIM
TIBTI628	S	KELAMDA ULUHIYYET	3	0	0	3	8	PROF.DR.EMRULLAH YÜKSEL
TIBTI570	S	MATURİDİ KELAMI	3	0	0	3	8	YRD.DOÇ.DR.RAMAZAN YILDIRIM

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Bahar Yarıyılı Yüksek Lisans ders listesine ait tabloda, Hadis Kelam Okulları, İlk Dönem Kelam Metinleri, Kelamda Ulu-

¹²⁸.Bak.<http://ilahiyat.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/02/%C4%B0SLAM-%B0H%C4%B0VE-SANATLARI-BAHAR-YY-Y%C3%9CKSEK-L%C4%B0SANS.docx> (erişim 05.09.2017)

hiyyet, Matûridî Kelamı, Klasik Kelam Kaynakları, Kuran'da İnanç Esasları, Kelamın gelişim Süreci şeklinde görülmektedir.

İstanbul üniversitesi İslâmî ilimler yüksek lisans programlarında okutulan derslere dikkat edildiğinde Tarihî süreçten günümüze ilk dönem Kelam metinleri, klasik Kelam kaynakları, dersleri ile bağlantı kurulmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu dersler ve eğitim programı ilm-i Kelâmın Tarihî olumlu yansımalarının günümüzde görülebildiğini temel bilgi olarak verebilir niteliktedir.

Tablo 11: İstanbul üniversitesi İslâmî ilimler doktora programlarında okutulan dersler.¹²⁹

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAHAR YY DOKTORA DERS LİSTESİ								
Dersin			Kredi Dağılımı			Kredi	AKTS	ÖĞRETİM ÜYESİ
Kodu	Türü (S/Z)	Adı	T	U	L			
TIBTI652	S	KELAM-AHLAK İLİŞKİSİ	3	0	0	3	7	PROF.DR.ÖMER AYDIN
TIBTI722	S	KELAM-FELSEFE İLİŞKİSİ	3	0	0	3	7	PROF.DR.ÖMER AYDIN
TIBTI658	S	KLASİK KELAM METİNLERİ	3	0	0	3	7	PROF.DR.EMRULLAH YÜKSEL
TIBTI668	S	MATÜRİDİ EŞ'ARİ KELAMI MUKAYESESİ	3	0	0	3	7	AÇILMAYACAK
TIBTI654	S	KELAMDA YENİLİK ARAYIŞLARI	3	0	0	3	7	YRD.DOÇ.DR.RAMAZAN YILDIRIM
TIBTI656	S	KELAMİ DÜŞÜNCEDE DİN-SİYASET İLİŞKİLERİ	3	0	0	3	7	YRD.DOÇ.DR.RAMAZAN YILDIRIM
TIBTI682	S	MUKAYESELİ KELAM METİNLERİ	3	0	0	3	7	PROF.DR.EMRULLAH YÜKSEL

İstanbul Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Bahar Yarıyılı İslâmî ilimler doktora programlarında okutulan derslere dikkat edildiğinde Tarihî süreçten günümüze Kelam-felsefe ilişkisi, klasik Kelam metinler, Mâtürîdî eşari Kelamı mukayesesi, mukayeseli Kelam metinleri, dersleri ile bağlantı kurulmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu eğitim yaklaşımı, temelini üniversitenin tarihçesine göre 1453 yılına dayanmasından kaynaklandığı iddia edilebilir.

¹²⁹ Bak.<http://ilahiyat.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/02/TEMEL-%C4%B0SLAM-B% C4%B0L% C4%B0MLER% C4%B0-ANAB% C4%B0L% C4%B0M-DALI-BAHAR-YY-OKTORA.docx> (erişim 05.09.2017)

“...fetihten hemen sonraki günlerde Ayasofya camiye dönüştürülünce, Ayasofya'nın kenarındaki keşiş odaları medreseye dönüştürülerek burada eğitim başlamıştı. Dolayısıyla İstanbul'da ilk yüksek öğretim, üniversitemizin de temelini oluşturan eğitim, Ayasofya'da ve hemen onun sonrasında da Zeyrek'te bulunan Pantokrator Kilisesi medreseye dönüştürülerek, bu iki medresede yüksek öğretim başlamıştı. İşte bu iki medrese eğitimi üniversitemizin temelini oluşturan medreselerdir.”¹³⁰

1.5 Marmara Üniversitesi

Marmara üniversitesi İslâmî ilimler yüksek lisans programlarında okutulan dersler aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 12: Marmara üniversitesi, İslâmî ilimler doktora programlarında okutulan dersler.¹³¹

1 . Dönem > KLM-S1 Seçimlik Ders 1

No Ders Kodu	Ders Adı	Ders Türü	D	U	AKTS
1 KLM717	Din Diline Felsefi Yaklaşımlar	Zorunlu	2	0	3
2 KLM719	Kelâm-Mantık ilişkisi	Zorunlu	2	0	3

1 . Dönem > KLM-Z1,2,3 Zorunlu Ders - 1-2-3

No Ders Kodu	Ders Adı	Ders Türü	D	U	AKTS
1 KLM705	Araştırma Yöntemleri	Zorunlu	2	0	4
2 KLM713	Yaygın Halk İnanışları	Zorunlu	2	0	4
3 KLM715	Kelâm Metinleri I	Zorunlu	2	0	4

1 . Dönem > KLM-Z4,5,6 Zorunlu Ders - 4-5-6

No Ders Kodu	Ders Adı	Ders Türü	D	U	AKTS
1 KLM701	Çağdaş İnanç Problemleri I	Zorunlu	2	0	5
2 KLM703	Kelam Kavramları I	Zorunlu	2	0	5
3 KLM709	Kelam-Tasavvuf ilişkisi	Zorunlu	2	0	5

2 . Dönem > KLM-S2 Seçimlik Ders 2

No Ders Kodu	Ders Adı	Ders Türü	D	U	AKTS
1 KLM714	Dini Çoğulculuğa Yaklaşımlar	Zorunlu	2	0	3
2 KLM716	Arap Dilinde Edebî Sanatlar	Zorunlu	2	0	3

2 . Dönem > KLM-Z7..11 Zorunlu Ders - 7..11

No Ders Kodu	Ders Adı	Ders Türü	D	U	AKTS
1 KLM702	Çağdaş İnanç Problemleri II	Zorunlu	2	0	5
2 KLM704	Kelam Kavramları II	Zorunlu	2	0	5
3 KLM706	Çağdaş İtikadi Akımlar	Zorunlu	2	0	5
4 KLM708	Kelam-Felsefe ilişkisi	Zorunlu	2	0	5
5 KLM712	Kelâm Metinleri II	Zorunlu	2	0	5

¹³⁰.Bak. <http://www.istanbul.edu.tr/tr/content/universitemiz/tarihce> (erişim 05.09.2017)

¹³¹.Bak. <http://lp.marmara.edu.tr/OrganizasyonInfo.aspx?kultur=tr-TR&Mod=2&ustbirim=5600&birim=5731&altbirim=5735&program=579&organizasyonId=493&MufredatTurId=932001> (erişim 05.09.2017)

Tabloya dikkat edildiğinde Kelam mantık ilişkisi, Kelam metinleri, Kelam kavramları dersleri ile Tarihî süreçten günümüze bağlantı kurulmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu programın klasik Kelam kaynaklardan istifade metodlarını öğrenmek ve elde edilen bilgiler hakkında yorumlama yapabilme kabilyetlerini geliştirme hedefleri ile yapıldığı görülmektedir.

1.6 Ankara Üniversitesi

Ankara üniversitesi 1946 yılında kurulmuş üniversitelerdendir. İslami İlimler Fakültesi hakkındaki bilgiyi kendi kayıtlarından görmek mümkündür.

Mevcut müfredat çerçevesinde Kelam , Lisans düzeyinde “Sistemik Kelam,” “Kelam Tarihi” ve “Günümüz Kelam Problemleri” adlarıyla okutulmaktadır. Sistemik Kelam dersinde, klasik Kelam konuları Mu'tezile, Eş'ârî ve Maturidî Kelam sistemleri temelinde karşılaştırmalı olarak verilmektedir. “Kelam Tarihi” dersinde ise Kelam ilminin Tarihî gelişimi, Kelamî görüşlerin ortaya çıktığı toplumsal, kültürel ve düşünsel dinamikler dikkate alınarak Kelam ile tarih arasındaki yapısal ilişki ortaya konmaktadır. “Günümüz Kelam Problemleri” dersinde de, Reenkarnasyon, Satanizm, Kök Hücre, Din-Bilim İlişkisi, Din-Siyaset İlişkisi ve Ateizm gibi çağdaş Kelam sorunları ele alınmaktadır.¹³²

Tablo 13: Ankara üniversitesi İslâmî ilimler yüksek lisans programlarında okutulan dersler¹³³.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ						
KELAM						
Tezli Yüksek Lisans						
2014-15/Bahar ÖĞRETİM YILI						
Kodu	Dersin Adı	Şube	Kredi	Statü	AKT	Öğr.Üyesi
27045002	SİSTEMATİK KELAM II	A	4-0-4	Seçmeli	11	Prof.Dr. AHMET AKBULUT
27045010	KLASİK KELAM METİNLERİ II	A	2-0-2	Seçmeli	6	Prof.Dr. HÜSEYİN ATAY (EMEKLİ)
27045014	SEKÜLER TEOLOJİ TARTIŞMALARI II	A	4-0-4	Seçmeli	11	Prof.Dr. ŞABAN ALI DÜZGÜN
27045048	KELAMDA SİYASET TEORİLERİ II	A	2-0-2	Seçmeli	6	Prof.Dr. MAHMUT AY
27045050	MUTEZİLE KELAM TARİHİ	A	4-0-4	Seçmeli	11	Y.Doç.Dr. İBRAHİM ASLAN
27045054	MATURİDİ VE EŞARİ KELAMI MUKAYESESİ	A	3-0-3	Seçmeli	8	Prof.Dr. ŞABAN ALI DÜZGÜN

¹³² Bak. http://www.divinity.ankara.edu.tr/?page_id=215 (erişim 05.09.2017)

¹³³ Bak.http://sosbilens.ankara.edu.tr/files/2013/02/2014-15bahar.ders_.ac%C4%B1k3.pdf,(erişim 05.09.2017)

Tablo 14: Ankara üniversitesi İslâmî ilimler yüksek doktora programlarında okutulan dersler¹³⁴.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ						
KELAM						
Doktora						
2014-15/Bahar ÖĞRETİM YILI						
Kodu	Dersin Adı	Şube	Kredi	Statü	AKT	Öğr.Üyesi
27046002	KELAMDA BİLGİ PROBLEMİ II	A	2-0-2	Seçmeli	8	Prof.Dr. HÜSEYİN ATAY (EMEKLİ)
27046004	KELAM SİSTEMLERİ II	A	4-0-4	Seçmeli	12	Prof.Dr. AHMET AKBULUT
27046014	TEOLOJİK HERMENÖTİK II	A	4-0-4	Seçmeli	12	Prof.Dr. ŞABAN ALİ DÜZGÜN
27046031	VAHYİN (KURAN'IN) MAHİYETİ	A	2-0-2	Seçmeli	8	Prof.Dr. İLHAMİ GÜLER
27046034	GÜNÜMÜZ KELAM PROBLEMLERİ II	A	4-0-4	Seçmeli	12	Prof.Dr. MUAMMER ESEN
27046042	TEOLOJİDE TANRI TASAVVURLARI II	A	2-0-2	Seçmeli	8	Prof.Dr. MAHMUT AY
27046048	AKIL-İNANÇ İLİŞKİSİ II	A	3-0-3	Seçmeli	10	Prof.Dr. MAHMUT AY
27046049	DİNİN ASILLARI	A	4-0-4	Seçmeli	12	Prof.Dr. İLHAMİ GÜLER

Tablo 15: Ankara üniversitesi İslâmî ilimler yüksek lisans ve doktora programlarında okutulan dersler¹³⁵.

KELAM						
Doktora						
2015-16/Güz ÖĞRETİM YILI						
Kodu	Dersin Adı	Şube	Kredi	Statü	AKT	Öğr.Üyesi
27046059	AKIL-İNANÇ İLİŞKİSİ I	A	3-0-3	Seçmeli	10	Prof.Dr. MAHMUT AY

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ						
KELAM						
Tezli Yüksek Lisans						
2015-16/Güz ÖĞRETİM YILI						
Kodu	Dersin Adı	Şube	Kredi	Statü	AKT	Öğr.Üyesi
27045041	MUTEZİLE KELAMI I	A	4-0-4	Seçmeli	11	Prof.Dr. MAHMUT AY

Ankara Üniversitesi İslâmî ilimler yüksek lisans bölümlerinde Sistematik Kelam, Klasik Kelam metinleri, Mu'tezile Kelam tarihi, Mâtürîdî ve Eşari Kelamı mu-

¹³⁴.Bak.http://sosbilens.ankara.edu.tr/files/2013/02/2014-15bahar.ders_.ac%C4%B1k3.pdf,(erişim 05.09.2017)

¹³⁵ Bak.<http://sosbilens.ankara.edu.tr/files/2013/02/2015-16g%C3%BCz1.pdf> (erişim 05.09.2017)

kayesi dersleri işlenerek tarihi süreçte ilm-i Kelâm ile bağlantı kurulmaya ait programların bulunduğu görülmektedir.

Üniversite'nin doktora programlarında, Kelamda bilgi problemi, Kelam sistemleri, günümüz Kelam problemleri, akıl inanç esasları ilişkisi, dersleri ile Tarihî sürece bir yaklaşım sağlanmaya çalışıldığı sonuçları çıkarılmaktadır.

1.7 İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

Tablo 16: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslâmî ilimler yüksek lisans ve doktora programlarında okutulan dersler.¹³⁶

2. YARIYIL DERS PLANI				
DERS KODU	DERS ADI	T+U+L SAAT	HAFTALIK DERS SAATI	AKTS
TİB 699	Seminer	U: 2	2	7,5
BLS 001	Bölüm Seçmeli Ders	T: 3	3	7,5
BLS 002	Bölüm Seçmeli Ders	T: 3	3	7,5
BLS 003	Bölüm Seçmeli Ders	T: 3	3	7,5
2. YARIYIL SEÇMELİ DERS PLANI				
TİB 622	Tasavvuf Metafiziği	T: 3	3	7,5
TİB 624	İslam Hukukunda Hikmet-i Teşri	T: 3	3	7,5
TİB 626	Kelam İlminin Temel Meseleleri	T: 3	3	7,5
TİB 628	Klasik Kelam Metinleri	T: 3	3	7,5
TİB 630	Kur'an Semantiği ve Hermenotiği	T: 3	3	7,5
TİB 632	Arap Edebiyatı Metinleri	T: 3	3	7,5
TİB 634	Kıraat Metinleri	T: 3	3	7,5
TİB 635	İslam İlimleri Klasik Metin Okumaları	T: 3	3	7,5
Toplam			11	30

Sabahattin Zaim Üniversitesi lisanüstü programlarında, Kelam İlminin Temel Meseleleri, Klasik Kelam Metinleri, başlıkları altında 2.yarıyıldan itibaren verilen eğitimler ile Tarihî süreçte ilm-i Kelâm'a yaklaşım sağlanmaya çalışıldığı sonuçları çıkarılabilir.

¹³⁶.Bak.<http://www.izu.edu.tr/akademik/enstituler/sosyal-bilimler-enstitusu/programlar/doktora/temel-islam-bilimleri>. (Erişim 22.02.2018)

1.8 Değerlendirme

Tarihî süreçte, günümüze kadar yukarıda arz edilmeye çalışılan eser ve müellifler ile ulaşılan ilm-i Kelâm bilgi ve tecrübesi, günümüz akademik ilm-i Kelâm çalışmalarında güncel Kelam ve Akâidi meselelere önceki ilmi bilgilerin ve tecrübelerin işlenmesi ışığında cevap verilmeğe çalışıldığı sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilim Dalı Eğitim-Öğretim Meseleleri Koordinasyonu ikinci toplantısı'nda, Ramazan Altıntaş'ın "ilahiyat fakültesi Kelam eğitim sorunları ve öneriler" başlıklı tebliğinde, bahse konu olan tarihi süreç ve günümüzdeki ilm-i Kelam eğitiminin durumunu çok net bir tarzda ortaya koyması münasebetiyle özet beş maddesi akademik yansımaları özetler mahiyettedir.

1. Hiç şüphesiz diğer İslâmî ilim dallarında olduğu gibi Kelam Ana Bilim Dalı'nda da en önemli sorunlarının başında metodoloji/yöntem sorunu gelmektedir. Kelami ayetleri anlamada literal (lafzi) okuma yöntemleri bizi her zaman doğru düşünme ve doğru anlama gibi bir sonuca götürmeyebilir. Bugüne kadar genel Kelami problemler Kur'an ve sahih Sünneti baz alarak farklı mezheplerin görüşlerini tahlil etmek yerine biraz da tepkiselci bir bakış açısıyla mezheplerin bakış açısından Kur'an ve sahih Sünneti anlama ve yorumlama gibi bir çaba içerisine girildiği görülmektedir. Sistematik bir yaklaşımdan uzak böylesi bir bakış açısı da müslümanlar arasında evrensel düzeyde birliktelik ruhunu zedelemekte ve sorunları daha karmaşık bir hale dönüştürmektedir.

2. Bu anda fakültelerimizde okuttuğumuz Kelam konularından bazıları değişen dünyada islam düşüncesi alanında İslam'ı entelektüel düzeyde savunacak ve özgün yeni düşünceler geliştirecek bir işlev görmemektedir. Hala islam düşüncesinin ihyasını yakından ilgilendiren konuları incelendiği bir Kelam oluşturulamamıştır. Örneğin, hükümler, zat- Sifât meselesi, ispat-ı vaciple ilgili deliller, cevher ve âraz gibi konular günümüz insanı için çok fazla bir anlam ifade etmezken: imâmet, velayet, Hâkîmiyet, demokrasi, sekülerizm, sömürgecilik, açlık, yoksulluk gibi konular daha aktüel bir boyut kazanmıştır.

3. Derslerde öğrencilerin fakülte dışında tartıştıkları konuların ele alınmaması, söz konusu konuların dışarda, dahası sağlıklı olmayan ortamlarda tartışılmasına

zemin hazırlamaktadır. Bu fakülte dışı tartışmalar her zaman iyi sonuç vermemekte, en kötüsü de öğrencilerin hocalarına olan güven ve saygılarını azaltmaktadır. Halbuki öğretimde öğrenci ihtiyaçlarının karşılanması verimi artırmakta, öğrencinin derse karşı ilgi ve sevgisini teşvik etmektedir. Buda dersin verimini artırıcı en büyük bir amildir.

4. Gerek lisans gerekse lisans üstü öğretimde çağdaş Kelam a katkıda bulunan yeni Kelam bilginlerinin görüş ve şahsiyetlerinin tanıtılmasına yeteri kadar yer verilmemektedir.¹³⁷

5. a) İlahiyat fakültelerinden mezun olanların büyük çoğunluğu din kültürü ve ahlak bilgisi ile İmâm-hatip lisesi meslek dersleri öğretmeni olmaktadır. Bu öğretmenlerin derslerde karşılaştıkları birçok Kelam i problem bulunmaktadır. Mezun ettiğimiz bu öğretmenlerin, öğrencilerin bu tür sorularına yeterince cevap vermekte zorlandıklarını hepimiz duyuyoruz.

b) Fakülteler arasında özellikle lisansüstü öğretimde ortak bir öğretim programı bulunmadığından, uygulanan farklı uygulamalar yatay geçişlerde kimi problemlere yol açtığı görülmektedir. Mesela, birbirinden habersiz tez çalışmalarının yapılmasına, yeni ve özgün ürünlerin ortaya çıkmasına engel olması gibi

Yukarıda önemle vurgulanan, günümüz akademik eğitimindeki meseleler bir diğer bakış açısı ile günümüze kadar gelen Tarihî süreçteki Kelam ve Akâid ilmine ait bilgilerin bir sonraki nesle aktarılması cihetindeki başarı seviyesini, dolayısıyla gerek akademik gerekse bu konuya bir nebze olsa dahi teması olan tüm araştırmacıların üzerinde büyük sorumluluk teşkil ettiğinin görülmesi önemli bir çıkarımdır.

Bu çalışmada elde edilen bir diğer önemli tesbit, Tarihî süreçte, *el fikh 'ul Ekber* ile başlayan, el-Îcî ve Muîn en-Nesefî ile devam edip gerek mana, gerek lafız, gerek ilmi derinlik ile en yüksek seviyeye çıkan Ehl-i Sünnet ilm-i Kelâmı günümüze kadar bu eserlerin şerhleri ve haşiyeleri ile birlikte önemini koruyarak geldiğini göstermektedir.

¹³⁷ Ramazan Altıntaş, *İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilim Dalı Eğitim- Öğretim Meseleleri Koordinasyonu Toplantısı-II*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No:149, İstanbul 1998, s. 210-211

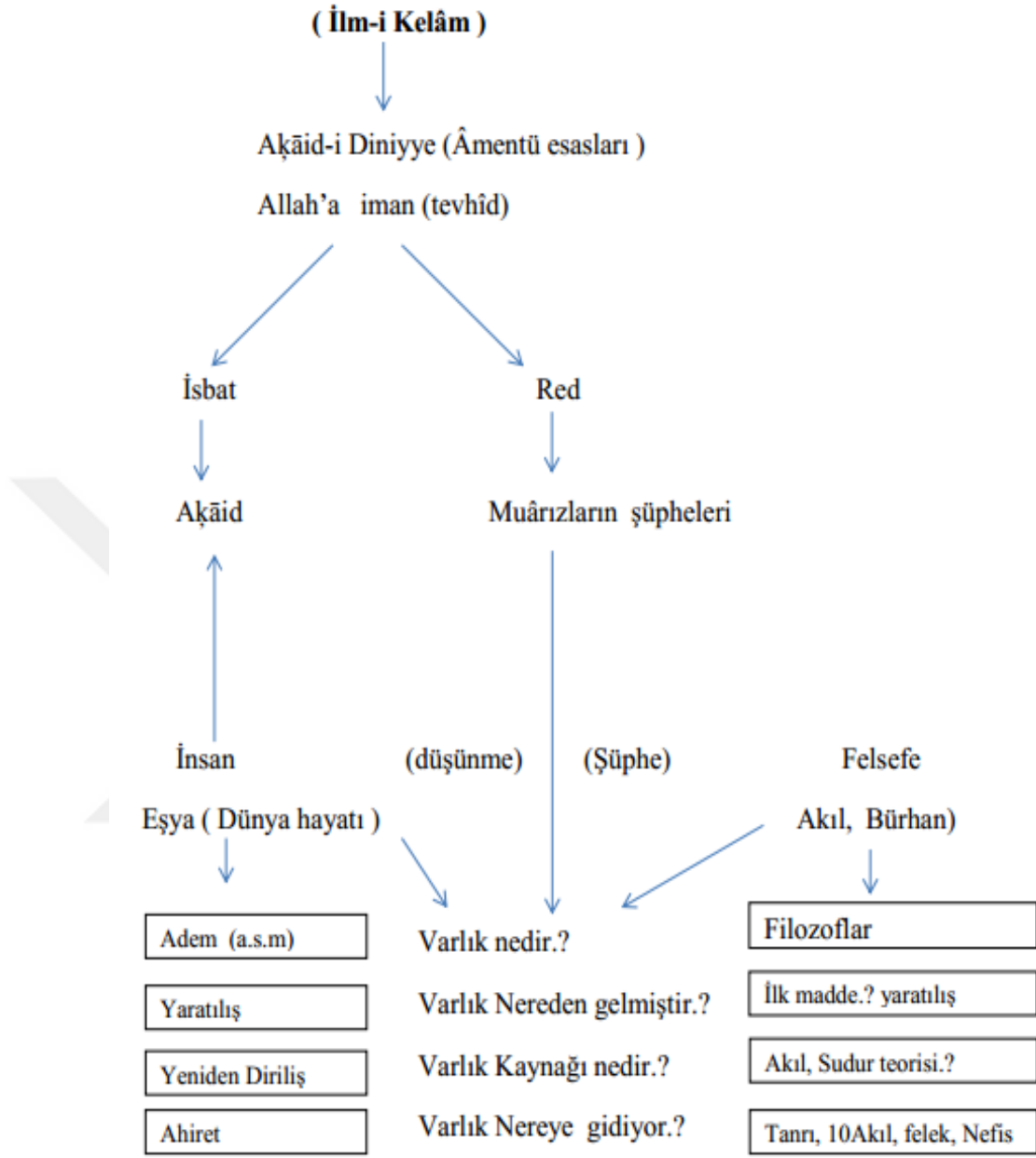
Tarihî süreçten gelen ilmi bilgi birikimi günümüzde, lafız tartışmaları ve fikri tartışmalar seviyesinde algılanıp, mana boyutu ve islam inanç esaslarının yaşama geçirilip uygulanması, bu uygulamalarda görülen eksiklerin tedavi edilmesi inanç esaslarının, Bakara Suresinde geçen, “Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, müminler de (iman ettiler). Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler. «Allah'ın peygamberlerinden hiçbiri arasında ayırım yapmayız. İşittik, itaat ettik. Ey Rabbimiz, affına sığındık! Dönüş sanadır» dediler.”¹³⁸ Amentü'nün altı esası, insana ve topluma kazandırdığı fayda yönü gözlerden ve çalışmalardan uzak kaldığı tesbit edilmektedir.

el Fikhü'l ekber çizgisinde Tarihî süreçte bu iki ilm-i Kelâm âliminin eserlerini akademik olarak lafzı tartışmalar üzerinde yoğunlaşmak yerine mana derinliğinden istifade yönüyle bakılarak günümüz ve gelecek nesillere özünden istifade edilebilir bir Ehl-i Sünnet ilm-i Kelâm'ı bırakılabileceği iddia edilebilir.

Aşağıdaki şekil 2 de ilm-i Kelâm ve Akâid ilişkisi, ilm-i Kelâm'ın üzerinde durduğu konular, insan aklı ile düşünme metodu ve ilm-i Kelâm arasındaki münasebetler ele alınmaya çalışılmıştır. Konumuz çerçevesinde şimdiye kadar tahlil etmeye çalışılan tarihî süreçte Kelami yaklaşımlar içinde maalesef aşağıdaki şekilde ilişkili olan konular ana merkez alınmamış, bilakis bu konulara farklı bakış açılarının yaklaşımları ana konu olarak işlenmeye çalışılmıştır.

Tarihî süreçte eserlerin içerikleri ve vermek istedikleri mesajlar ve manalardan uzak bir yaklaşım tarzı, bu eserler ve müelliflerinden yeterince istifade edilememesine neden olduğu kanâati bu araştırmamızın bir diğer önemli sonucudur. İlm-i Kelâm Tarihî süreçte islama dahil olan farklı düşünce ve anlayışların Kur'an ve Sünnet prensiplerini referans alarak inanç esaslarının saflığının korunması merkezi üzerinde durmaya çalışırken, günümüze yaklaşıldıkça bu durumun ana konular yerine bu konulara kimler neler demiş, nasıl yaklaşmışlar gibi özden uzaklaşan bir duruma düşüldüğü elde edilen bulgulardan çıkarılmakta ve iddia edilmektedir.

¹³⁸ Bakara 2/ 285

Şekil 2: ilm-i Kelâm ile Akâid bağlantısı, ilm-i Kelâmın üzerinde durduğu konular, akıl, bürhan ve felsefe ile ilişkileri'nin şekli gösterimi.

İnsanda oluşan soru ve şüpheler, araştırma ve cevap aramaya, bulunan cevaplar bilgiye, bilgiler marifete, marifet ise inanca dönüşür.

Allah (c.c) nasıl bir şeydir.?, Allah'ın eli varmı.?, Allah'ın parmakları nasıldır.?, Allah'ın arşı varmı.?, Allah nerededir.?, gibi Allah isim, Sıfât tasavvuru üzerindeki tartışmalar, yüzyıllardır yapılmakta ve bir sonuç elde edilememektedir. Bunun

önemli bir sebebi, Yaratıcının hitabı, bunun karşısında, hitap ettiği toplumun o dönemdeki anlayışı, kültür seviyesi gözetilmeden bu ifadelere anlam yüklemeye çalışmaktan geldiği aşikardır.

İnsanın eli gözü, kulağı vardır. Bunların insandaki uzuv yönleri olduğu gibi mecazi yönleri, kültürlere göre kullanım yönleri vardır. Göz, aynı zamanda gözetlemektir. “Göz atmak” tabiri kendi kültürümüzde nasıl kullanıldığı malumdur. “Kulak vermek” tabiri bir şeyi dinlemek manasına gelir. “El vermek” bir şeye destek vermek manasında kullanılır. “el koymak” bir şeyi kontrol altına almak manasında kullanılır.

Tartışmaları halen günümüzdede devam eden, sonuca götürmeyen lafzi tartışmalar boyutunda kalmak yerine, asıl manasını kabul ve tasdik makamında kalarak, netice verecek kısımları üzerinde tartışmalara ve araştırmalara yönelmek, insanlığın kemale ermesi, marifete ulaşması için daha faydalı olacağı kanâatine varılmıştır.

Tarihî süreçte, günümüze kadar ulaşan ilm-i Kelâm eserleri üzerindeki çalışmalar, mealesef yukarıda küçük örnekleri ile arzedilmeye çalışılan meselelerin sadece lafız kısmındaki tartışmalara bakılarak yapıldığı elde edilen bulgulara göre iddia edilebilir.

Ebû'l-Muîn en-Nesefî ve Adudiddin el-Îcî, günümüze kadar ulaşan eserleri ile aslında bu konuda öz ve çekirdek hükmünde olan faydalı bilgileri sunmaya çalıştıkları eserleri ve etkileri bağlamında değerlendirilmelidir.

Günümüz akademik ilm-i Kelâm eğitiminde, bu bilgilerin Tarihî yönü üzerindeki çalışmalar yeteri kadar çalışılmış olduğu yazılan eser, makale ve iki âlimin günümüze yansımaları bölümünde incelenen ders içeriklerinden ortaya çıkan bulgulara göre, içerik ve muhteva kısmına yönelerek günümüz inanç meselelerine ışık tutma aşamasına geçilmesi değerlendirilmelidir.

SONUÇ

Bu çalışma, Adudiddin el-Îcî, ve Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin Tarihî süreçte, öğrencileri ve eserleriyle etkilerini muhteva, karşılaştırma ve tahlil üzerine bir incelemedir. İki âlimin ilmi tahsilleri, hayatları, Kelam ilmine dair eserleri, verdikleri eğitimler, eserlerinin içerik ve metodları, eğitim açısından önemi, tarihi süreçte ve günümüz ilmi kelimada konumları, akademik ve klasik eğitimde etkileri üzerine elde edilen bulgular paylaşılmıştır.

Araştırma süresince gerek el-Îcî, gerekse en-Nesefî'nin, kendisine kadar ulaşmış ilm-i Akâid ve Kelam bilgisini sistemli bir tertibe dönüştürdükleri, eserlerinin muhteva ve metod olarak eğitici ve öğrencinin kavramasına uygun öz bir formatta kapsamının oluşturulduğu gözlemlenmiştir.

Adudiddin el-Îcî, *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam*, *Cevâhirü'l-Kelam*, *el-Akâidü'l-Adudiye Risâle fi Kelamillâh* eserleri ile Kelam ilmi çalışmalarına ve eğitimine büyük bir katkı sağlamakla birlikte yeni ve sistemli bir yapı kazandırmıştır.

Seyyid Şerif el-Cürçânî, el-Îcî'ye ilmi hayatındaki benzerliği, geçmiş birikimlerin sistemli hale dönüştürüldüğü *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelam* eserine yazdığı kendisinden sonra gelecek nesillere uygun formda *Şerhu'l-Mevâkıf* ile bütünleştirmiş, Ehl-i Sünnet ilm-i Kelâm anlayışının günümüze ulaşmasında önemli ve değerli bir etki oluşturduğu fark edilmiştir.

Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *Tebsirâtü'l-Edille fi Usûli'd-din*, *Bahrü'l-Kelam fi Akâidi Ehl-i-İslam* eserleri ile kendinden önceki Kelam ilmine ait eserlerinin ihtiva ettiği konulara benzer Muhtevayı birbirinden farklı mezheplerin ve fırkaların düşüncelerini tartışırma metodu ile Ehl-i Sünnet ilm-i Kelâm açısından çözümlerin sunulması metodunu izlediği saptanmıştır.

Ömer en-Nesefî, *Akâidü'n-Nesefî* eseri ile Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin *Tefsiratü'l edille fi Usûli'd-din eseri*'nin öz bilgilerini içermesi ile birlikte, ilim konusundan başlayarak İslâmî ilimlerde inanç esaslarını eğitim ve öğretim için sistemli ve özellikle mevzu uyumlu hale dönüştürmesi yönü ile Tarihî süreçte bu eserlerin Kelam ilminde yerini muhafaza etmesine ve günümüze kadar etkilerini sürdürmesine neden olduğu tesbit edilmiştir.

Günümüz akademiasında, İslâmî ilimler lisansüstü eğitim veren yedi üniversite-
tedeki ilm-i Kelâm eğitimleri incelenerek, yüksek lisans ve doktora düzeyinde, Klasik eser okumaları başlıkları altında el-Îcî ve Muîn en-Nesefî'nin eserleri ve bu eserlere yazılan şerhlerinden istifade edildiği, Tarihî süreçten günümüze kadar ulaşan Kelam ilmi birikiminin günümüzde hangi seviyede elde edilebildiğine ait yansımalar ve bulgular ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

- Adam**, Hüdaverdi, *Necmü'd-dîn Ömer En-Neseî ve akidesi*, Değişim Yayınları, 1998,
- Ahsen**, Seyit, *Ömer Neseî İslam inancının Temelleri Akâid*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul 201
- Ak**, Ahmet, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2008.
- Aka**, İsmail, "Timur", *DİA*, Ankara, XLI, 173-177
- Altıntaş**, Ramazan, *İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilim Dalı Eğitim- Öğretim Meseleleri Koordinasyonu Toplantısı-II*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No:149, İstanbul 1998.
- Arık**, Halil, *İmam A'zam Ebû Hanîfe*, İmam Azam Vakfı, Erkam Matbaacılık, İstanbul 1997.
- Aruçi**, Muhammed, Abdülkâhir el-Bağdâdî ve El-Esma ve's-Sifât adlı eseri, (Yayımlanmamış) Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 1994.
- Aslan**, Abdülgaffar, *Kelam İlminin Gelişimine Türklerin Katkısı*, S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi yayınları, no.20, Isparta 2007.
- Aslantürk**, Ayşe Hümeýra, "Neseî Necmeddin", *DİA*, Ankara, XXXII, 571-573
- Atay**, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1983.
- Aydın**, Hüseyin, *Ebû'l Hasan el Eş'arî'de Nazar ve İstidlal*, NehirYayınları, Malatya 2003.
- Bedir**, Murteza, "Neseî Ebû'l-Berekât", *DİA*, Ankara, XXXII, 567-568
- Bilge**, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları no:3101, İstanbul 1984.
- Bilmen**, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi, Tabakatü'l Müfessirin*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2014
- Can**, Mustafa, Hakîm es-Semerkandî ve es-Sevâdü'l-A'zam, Marmara Üniversitesi, SBE, Kelam Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1986.

- Cürcânî**, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, Şerhu'l-Mevakif, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, (Neşr. Ömer Türker) İstanbul 2015.
- Çubukçu**, İbrahim Agah, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1970,
- Demir**, İsmet, *İmam A'zam Ebû Hanîfe*, Seçil ofset, İstanbul 2005.
- Demirci**, Osman, *Osmanlı medreselerinde Kelam öğretimi (İznik, Bursa, Edirne, İstanbul)* (Yayımlanmamış) Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Kelam Bilim Dalı, İstanbul 2012.
- Durusoy**, Ali, "Fahredden er-Razi", *DİA*, Ankara, XII, 89-95
- ed-Dîb**, Abdülazîm, "Cüveyni İmâmü'l-Haremeyn", *DİA*, Ankara, VIII, 141- 144
- el-Îcî**, Abdurrahman b. Ahmed, *el-Mevâkıf fi İlm-i Kelam*, Âlimu'l Kütüb, Beyrut 1997.
- Erdem**, Mustafa, *Hasan el-Basrî ve Kelam i Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- Fayda**, Mustafa, *Dört Halife Devri*, Kubbealtı yayınları, İstanbul 2014.
- Fığlalı**, A Ethem Ruhi, *Çağımızda "İtikadi İslam Mezhepleri"*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1980.
- Gümüş**, Sadreddin, *Seyyid Şerîf Cürcânî*, Fatih Yayınevi, İstanbul 1984,
- Gümüş**, Sadreddin, *Seyyid Şerîf Cürcânî*, İslami İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı, Fatih Yayınevi, İstanbul 1984.
- Gölcük**, Şerafettin, *Kelam Tarihi*, Esra Yayınları, Konya 1992.
- Hamdi**, Ahmed, *ilm-i Kelâm dan Akâidi Adudiyye şerhi Celal tercümesi*, Trabzon h. 1310.
- Hanîfe**, İmam-ı A'zam, *Fıkh-ı ekber*, (trc. Hasan Basrî Çantay) Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, Ankara 1985.
- Kaşeli**, Ali Rıza, *Fıkhul-ekber Tercümesi*, Fatih Enes Kitabevi, İstanbul 1997
- Kelpetin**, Mahmut, *Hulefa-yi Raşidin Dönemi Tarihi*, Seda Yayınları, İstanbul 2010.
- Keskinoğlu**, Osman, *İmam A'zam*, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara, 1960.
- Koca**, Ferhat, *Ahmed bin Hanbel*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2008.
- Mâtürîdî**, Muhammed b. Muhammed b. Mahmut Ebû'l-Mensur, *Kitabu't-Tevhîd*, (Neşr. Bekir Topaloğlu) Beyrut, 2007.
- Mahmud**, Abdulhâlim, *Muhâsibî Hayatı Eserleri ve fikirleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2005.

- Memduhoğlu**, Adnan, *Geçmişten Günümüze Tillo Medreseleri*, Muş Alparslan Üniversitesi Yayınları, Muş 2012.
- Menekşe**, Ömer, *Selçuklu eğitim müesseseleri Nizâmiye Medreseleri*, Diyanet ilmi Dergi, Cilt:39, Sayı:3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2003.
- Neccar**, Muhammed Tayyib, *On asır boyunca El-Ezher üniversitesi*, Diyanet Dergisi, İstanbul 1983.
- Nesefî**, Ebû'l-Mu'in Meymun b. Muhammed, *Bahru'l Kelam fi Akâid-i Ehli'l İslam*, (thk. Veliyüddin Muhammed Salih) Dâru'l-Ferfür, 2. Baskı, 2000.
- _____, *TabSırâtü'l Edile fi Usûli'd-Din*, (thk. Hüseyin Atay; Şaban Ali Düzgün) Ankara 2003-2004.
- Nesefî**, Meymun b. Muhammed Ebû'l-Mu'in, *Bahru'l-Kelam*, Dımaşk, 2000.
- Nesefî**, Meymun b. Muhammed Ebû'l-Mu'in, *TabSırâtu'l-Edille fi Usûli'd-din*, (Neşr. Claude Selame), Dımaşk, 1997.
- Sami**, Şemsettin, *Kamusi Türki*, Çağrı yayınları, İstanbul 1978.
- Şirinov**, Agil, "Nasîrüddîn et-Tusi", *DİA*, Ankara, XXXXI, 437-445
- Onat**, Hasan, "ibahiyye", *DİA*, Ankara, XIX, 252-254
- Özek**, Durmuş, *Sa'düddin et-Teftâzânî ve Nübüvvet Görüşü*, Sebat Ofset, Konya 2002.
- Özen**, Şükrü, "Teftâzânî", *DİA*, Ankara, XXXX, 299-308
- Öge**, Ali, *İbn Fûrek, Hayatı ve Kelam i Görüşleri*, KömenYayınları, Konya 2011.
- Öz**, Mustafa, *İmam-Azamın Beş Eseri*, Marmara üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.
- Özarlan**, Selim Pezdevî 'nin Kelam i Görüşleri, DİB Yayınları, Ankara 2010.
- Özel**, Ahmet, *İmam Ebû Hanîfe ve Hanefî Mezhebi*, DİB Yayınları, Ankara 2015.
- Sinanoğlu**, Mustafa, "el-mevâkîf", *DİA*, Ankara, XXIX, 422-424
- Topaloğlu**, Bekir, *Kelam İlmine Giriş*, Damla Yay. İstanbul 1996
- Türkğülü**, Mustafa, *Kelam İlmi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Ankara 1997.
- Ünal**, İsmail Hakkı, "Kirmânî Şemseddin", *DİA*, Ankara, XXVI, .65-66
- Yavuz**, Yûsuf Şevki, *İslam Akâidinin Üç Şahsiyeti*, Kültür Matbaacılık, İstanbul 1989.
- Yavuz**, Yûsuf şevki, "Nesefî, Ebû'l-Mu'in", *DİA*, Ankara, XXXII, 568-570
- Yavuz**, Yûsuf Sevki, "Bahru'l-Kelam", *DİA*, Ankara, IV, 516

- Yazıcıoğlu**, Mustafa Said, *Mâtürîdî Kelam Ekolünün İki Büyük Siması; EbûMansur Mâtürîdî ve Ebû'l-Muîn en-Neseîî*, A.Ü.İ.F.D., 1985 Mâtürîdî ve Neseîîye Göre *İnsan Hürriyeti Kavramı*, Meb. Yay., İstanbul, 1997 *etTemhid fi Ka-Vâidi'd-Tevhîd*, Terc., Neseîî Ebû'l- Muîn, (Basılmamış -LisansTezi), 1971
- Yazıcıoğlu**, Mustafa Said, *Mâtürîdî ve Neseîî'ye Göre İnsan Hürriyet Kavramı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1992.
- Yılmaz**, Nedim, Adudiddin el-İcî ve Tefsirdeki Metodu, Marmara Üniversitesi SBE. Tefsir- Hadis Anabilim Dalı (Yayımlanmamış) Doktora Tezi, İstanbul 1989.
- Yörükân**, Yûsuf Ziya, *Ebû'l Feth Şehristani*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- Yurdağür**, Metin, *Ebûl-Muîn En-Neseîî'nin Hayatı ve Eserleri*, Diyanet Dergisi, 1985, cilt.11, sayı.4.
- Yurdağür**, Metin, "Kurucusundan Sonra Mâtürîdiyye Mezhebinin En Önemli Kelamcısı Ebû'l-Muîn en-Neseîî'nin Hayatı ve Eserleri", *Diyanet Dergisi*, XXI, Sayı:1,1985.
- Yurdağür**, Metin, *Bibliyografik Bir Kelam Tarihi Denemesi*, İstanbul 1989.
- Yücedoğru**, Tevfik, *ibn Küllâb ve Küllâbiye Mezhebi*, Emin Yayınları, Bursa 2006.
- Yüksel**, Emrullah, *Âmidî'de Bilgi Teorisi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1991.
- Zehra**, Muhammed, *Ebû Hanîfe*, DİB Yayınları, Ankara 1962.
- Zehra**, Muhammed, *Ahmed ibn-i Hanbel*, Hilal Yayınları, Ankara 1984.

Elektronik kaynaklar

- <https://yokatlas.yok.gov.tr/netler-tablo.php?b=21300> (erişim, 11.08.2017)
- <http://kelam.org/web/academicians/index> (erişim 12.08.2017)
- [http://adiyaman.edu.tr/TR/Sayfalar/Egitim/Ogretim-Planlari/On-Lisans-ve-Lisans-Programlari- Ogretim-Planlari-23949](http://adiyaman.edu.tr/TR/Sayfalar/Egitim/Ogretim-Planlari/On-Lisans-ve-Lisans-Programlari-Ogretim-Planlari-23949), (erişim, 10.09.2017)
- https://obs.adiyaman.edu.tr/oibs/ogrsis/mufredat_dersleri.aspx (erişim, 10.09.2017)
- <http://islamiilimler.aku.edu.tr/wp-content/uploads/sites/13/2017/09/2017-2018-ders-program%C4%B1-g%C3%BCz.pdf> (erişim 30.09.2017)
- http://obs.aksaray.edu.tr/oibs/ogrsis/mufredat_dersleri.aspx (erişim 30.09.2017)
- http://obs.aksaray.edu.tr/oibs/ogrsis/mufredat_dersleri.aspx (erişim, 30.08.2017)

<http://ilahiyat.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/02/%C4%B0SLAM-%B0H%C4%B0-VE-SANATLARI-BAHAR-YY-Y%C3%9CKSEK-L%C4%B0SANS.docx> (erişim 05.09.2017)

<http://ilahiyat.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/02/TEMEL-%C4%B0SLAM-B%C4%B0L%C4%B0MLER%C4%B0-ANAB%C4%B0L%C4%B0M-DALI-BAHAR-YY-DOKTORA.docx> (erişim 05.09.2017)

<http://www.istanbul.edu.tr/tr/content/universitemiz/tarihce> (erişim 05.09.2017)

<http://lp.marmara.edu.tr/OrganizasyonInfo.aspx?kultur=tr-TR&Mod=2&ustbirim600&birim=5731&altbirim=5735&program=579&organizasyonId=493&MufredatTurId=932001> (erişim 05.09.2017)

http://www.divinity.ankara.edu.tr/?page_id=215 (erişim 05.09.2017)

http://sosbilens.ankara.edu.tr/files/2013/02/2014-15bahar.ders_.ac%C4%B1k3.pdf (erişim 05.09.2017)

<http://sosbilens.ankara.edu.tr/files/2013/02/2015-16g%C3%BCz1.pdf> (erişim 5.09.2017)

<http://www.izu.edu.tr/akademik/enstituler/sosyal-bilimler-enstitusu/programlar/doktora/temel-islam-bilimleri>. (Erişim 22.02.2018)